

ΣΧΟΛΗ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΩΝ

«Η Κοινωνική Εργασία ως μηχανισμός αναπαραγωγής της Κυρίαρχης

Ιδεολογίας»

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ

Δομακίνη Γεωργία

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

Μαυρής Μιχαήλ

Πτυχιακή για την λήψη του πτυχίου στην Κοινωνική Εργασία από το τμήμα Κοινωνικής Εργασίας της Σχολής Επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας του Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος (Τ.Ε.Ι.) Πάτρας.

ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	3179
----------------------	------

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή	3-4
Μέθοδος	5
Σκοπός	6-7
Ορισμοί όρων	8-15

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ

Κεφάλαιο πρώτο: Θεωρίες Κοινωνικών Τάξεων	16-18
1.1 Συγκρότηση των Κοινωνικών Τάξεων	18-19
1.2 Πάλη των Τάξεων	19-23
1.3 Ο ρόλος της πολιτικής πάλης των τάξεων	24-25
Κεφάλαιο δεύτερο: Οι θεωρητικοί της κλασσικής κοινωνιολογίας	
2.1 Β. Παρέτο	26
2.2 Μ. Χάλμπαξ	26-28
2.3 Μ. Βέμπερ	28-30
2.4 Τζ. Α. Σουμπέτερ	30-31
2.5 Γκ. Λούκατς	31-33
2.6 Κ. Μαρξ	33-35
Κεφάλαιο τρίτο: Ιδεολογία – Θεωρητικές Προσεγγίσεις	
3.1 Ιδεολογία και Κράτος	36-40
3.2 Ιδεολογία και Επιστήμη	40
3.3 Η Αστική Πολιτική Ιδεολογία και η Πάλη των Τάξεων	41-42
3.4 Θεωρία και Ιδεολογία (Ντυρκάϊμ)	42-44
3.5 Θεωρία της Ιδεολογίας – Ιδεολογία της βίας (Β. Παρέτο)	44-45
3.6 Ιδεολογία – Κράτος – Καταστολή (Ν. Πουλαντζάς - Λ. Αλτουσέρ).....	45-46
3.7 Ιδεολογία και Πολιτική (Κ. Λενκ)	46-47
3.8 Ταξική Ιδεολογία (Κ. Μάρξ)	47-49
Συμπεράσματα	50-55

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Κεφάλαιο Πρώτο: Κοινωνική Εργασία – Κοινωνική Πολιτική	56-65
1.1 Ιστορική Εξέλιξη της Κοινωνικής Εργασίας	66-72
1.2 Η ιδεολογία της Κοινωνικής Εργασίας	72-76
1.3 Κράτος Πρόνοιας και Κοινωνική Εργασία	76-84
1.4 Φορείς Κοινωνικής Πρόνοιας	84-87
Συμπεράσματα	88-93

ΜΕΡΟΣ Γ΄

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΚΥΡΙΑΡΧΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Κεφάλαιο πρώτο: Η προσέγγιση του Κράτους Πρόνοιας από την μαρξιστική σκοπιά	94-95
1.1 Η φύση και οι στόχοι της Κοινωνικής Πολιτικής	95-98
1.2 Ο ρόλος του Κράτους Πρόνοιας στην αναπαραγωγή	98-100
1.3 Ο ρόλος του Κράτους Πρόνοιας στην ιδεολογική αναπαραγωγή	100-101
1.4 Το Κράτος Πρόνοιας και η καπιταλιστική κρίση	101-103
Κεφάλαιο δεύτερο: Η προσέγγιση του Κράτους Πρόνοιας από την φεμινιστική σκοπιά	104-105
2.1 Φιλελεύθερος Φεμινισμός	105-106
2.2 Προνοιακός Φεμινισμός	106-108
2.3 Ριζοσπαστικός Φεμινισμός	108
2.4 Σοσιαλιστικός Φεμινισμός	109-111
2.5 Μαύρος Φεμινισμός	111-113
Επίλογος.....	114-116
Βιβλιογραφία	117-119

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Κεφάλαιο Πρώτο: Κοινωνική Εργασία – Κοινωνική Πολιτική	56-65
1.1 Ιστορική Εξέλιξη της Κοινωνικής Εργασίας	66-72
1.2 Η ιδεολογία της Κοινωνικής Εργασίας	72-76
1.3 Κράτος Πρόνοιας και Κοινωνική Εργασία	76-84
1.4 Φορείς Κοινωνικής Πρόνοιας	84-87
Συμπεράσματα	88-93

ΜΕΡΟΣ Γ΄

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΚΥΡΙΑΡΧΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Κεφάλαιο πρώτο: Η προσέγγιση του Κράτους Πρόνοιας από την μαρξιστική σκοπιά	94-95
1.1 Η φύση και οι στόχοι της Κοινωνικής Πολιτικής	95-98
1.2 Ο ρόλος του Κράτους Πρόνοιας στην αναπαραγωγή	98-100
1.3 Ο ρόλος του Κράτους Πρόνοιας στην ιδεολογική αναπαραγωγή	100-101
1.4 Το Κράτος Πρόνοιας και η καπιταλιστική κρίση	101-103
Κεφάλαιο δεύτερο: Η προσέγγιση του Κράτους Πρόνοιας από την φεμινιστική σκοπιά	104-105
2.1 Φιλελεύθερος Φεμινισμός	105-106
2.2 Προνοιακός Φεμινισμός	106-108
2.3 Ριζοσπαστικός Φεμινισμός	108
2.4 Σοσιαλιστικός Φεμινισμός	109-111
2.5 Μαύρος Φεμινισμός	111-113
Επίλογος.....	114-116
Βιβλιογραφία	117-120

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μελέτη του πονήματος με τίτλο “Η κοινωνική εργασία ως μηχανισμός αναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας” θα βοηθήσει τον αναγνώστη, ώστε να τον εισαγάγει στην πραγματική διάσταση της φύσης του ρόλου εν γένει της ιδιαιτερότητας της κοινωνικής εργασίας, έτσι όπως αυτή εμφανίζεται ως θεσμός του υπάρχοντος κυρίαρχου κράτους.

Εξετάζοντας το θέμα από κάθε σκοπιά, θα προκύψουν προβληματισμοί στους κοινωνικούς επιστήμονες. Το κέντρο ενδιαφέροντος πιθανόν να μετατεθεί πιο πέρα από το επίπεδο πρακτικής εφαρμογής της κοινωνικής εργασίας, δηλαδή να στραφεί και προς το επίπεδο της κοινωνικής πολιτικής, από όπου εξαρτάται το είδος της ποιότητας των παρεχόμενων κοινωνικών υπηρεσιών. Η ευαισθητοποίηση αξιολογείται ως η κατάλληλη μέθοδος για την προσέγγιση των φορέων που παράγουν κοινωνική πολιτική, ώστε να δουν το θέμα από την σημαντική πλευρά του. Άλλωστε, ως γνωστόν, οι βασικές αρχές – αξίες της κοινωνικής εργασίας εκπορεύονται από τον Ουμανισμό – Υπαρξισμό.

Το θέμα που θα μας απασχολήσει εντάσσεται στον χώρο της πολιτικής κοινωνιολογίας. Σημαντικό θεωρείται να εξηγηθούν η φύση και οι τρόποι των βαθμίδων εξουσίας σε μια κοινωνία που θέλει να επιβιώσει. Βάση της εξουσίας αποτελεί η ιδεολογία ως συστατικό στοιχείο της. Η ανάλυση της ιδεολογίας στηρίζεται στην εξέταση θεωριών, που προκύπτουν από την εξελεκτική πορεία του πολιτικού γίνεσθαι μέσα στην πολιτική επιστήμη.

Η πολιτική επιστήμη αντιμετωπίζει εντάσεις των κοινωνικών φαινομένων που αναπαράχθησαν κατά την εκάστοτε ιστορική πραγματικότητα. Υποχρέωση της κοινωνικής πολιτικής είναι να εξομαλύνει τα κοινωνικά φαινόμενα και -όταν δεν τα καταφέρνει- εκδηλώνονται κοινωνικές συγκρούσεις, με συνέπεια το κράτος να χρησιμοποιεί τους κατασταλτικούς μηχανισμούς ως μέσα επιβολής και επίδειξης δύναμης.

Το κυρίαρχο κράτος, θέλοντας να αποφύγει ανεξέλεκτες συγκρούσεις και παράλληλα να δείξει ένα κοινωνικό προφίλ προς τα έξω, θέσπισε το Κράτος Πρόνοιας. Ίδρυσε Σχολές Επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας από τις οποίες παράγει ανάμεσα στις άλλες ειδικότητες και τους επαγγελματίες Κοινωνικούς

Λειτουργούς. Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι η κοινωνική εργασία λειτουργεί ως μηχανισμός του κυρίαρχου κράτους, με όλες τις εξαρτήσεις που σημαίνει κάτι τέτοιο.

Εν κατακλείδι, η κοινωνική εργασία ως μηχανισμός του κυρίαρχου κράτους έρχεται να αποτελέσει την φόρμα συνδιασμού πρακτικών εφαρμογών, ώστε να κατευνάσει τις επικείμενες συγκρούσεις. Από την άποψη αυτή η κοινωνική εργασία καταφέρνει να πλησιάσει την προσωπικότητα, την ψυχοσύνθεση, τον κοινωνικό περίγυρο, το οικογενειακό περιβάλλον και το πολιτικό κλίμα. Αυτό που διαφαίνεται καθαρά λοιπόν είναι ότι η κοινωνική εργασία πάίζει το ρόλο του μεσολαβητή μεταξύ των αναξιοπαθούντων πολιτών από την μια και του ισχυρού κράτους από την άλλη, με όλους τους μηχανισμούς αναπαραγωγής ιδεολογιών και τάξεων που έχει στη διάθεσή του.

Εις το εξής με την αναλυτική παρουσίαση του θέματος που θα ακολουθήσει το κέρδος για τον αναγνώστη θα είναι ότι θα αποκομίσει μια γενική, σφαιρική και πλήρη εικόνα για το πως λειτουργεί η κοινωνική εργασία ως μηχανισμός στα πλαίσια της Κοινωνικής Πολιτικής του κράτους. Σε περίπτωση όμως που τύχει ο αναγνώστης να έχει άμεση σχέση με το επάγγελμα της κοινωνικής εργασίας, το κέρδος του θα είναι ότι θα αναθεωρήσει ιδέες, πρακτικές, θα αποκτήσει κριτική σκέψη. Θα δει τον εαυτό του μέσα στο επάγγελμα από μια άλλη σκοπιά, μέσα σε μια σχέση επαγγελματία κοινωνικού λειτουργού και κοινωνικής εργασίας ως μηχανισμού ιδεολογίας του κυρίαρχου κράτους.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η εργασία είναι ερμηνευτική - βιβλιογραφική συνθετική για να αποδειχθεί ότι έχει αποκτηθεί κριτική αντίληψη της υπάρχουσας βιβλιογραφίας σχετικά με το αντικείμενο και να εκτεθεί με σαφή τρόπο, προωθώντας να συνδέσει οπτικές γωνίες ώστε να προσφέρει μία ευφυή πανοραμική επισκόπηση. Οι πηγές για την ανάλυση και συγκέντρωση υλικού που χρησιμοποιήθηκε είναι από σημειώσεις του Τ.Ε.Ι. της Πάτρας από περιοδικά και από βιβλία συγγραφέων.

ΣΚΟΠΟΣ

Σκοπός της παρουσίασης και ανάλυσης του θέματος δεν είναι η προσφορά νέων γνώσεων στον τομέα της κοινωνικής εργασίας. Πολλά από αυτά που παρατίθενται στις επόμενες σελίδες για τον αναγνώστη πιθανόν να είναι κοινοί τόποι, αλλά θα τον βοηθήσουν να συνειδητοποιήσει κάποια πράγματα που τα ήξερε ή τα είχε σκεφτεί αλλά δεν είχε ως τώρα την ευκαιρία ή την αντοχή να τα στοχαστεί σε όλη την έκταση και το βάθος τους.

Αξίζει να σημειωθεί ιδιαίτερα για τον αληθινό επαγγελματία ότι, πέρα από τον απλό βιοπορισμό, πέρα από την κοινωνική θέση που εξασφαλίζει κάθε επάγγελμα, κάποιος γενικότερος σκοπός εξυπηρετείται με αυτό, ομοίως και το επάγγελμα του κοινωνικού λειτουργού. Με την επαγγελματική του δραστηριότητα γίνεται οργανικό μέλος της κοινωνίας και εργάζεται για την πρόοδό της.

Πιθανόν να διατυπωθεί η αντίρρηση ότι όσα παρατίθενται παρακάτω περισσότερο είναι προβληματισμοί που θα γεννηθούν και αμφιβολίες, παρά κάποια λύση στο μεγάλο αυτό ζήτημα της κοινωνικής εργασίας ως μηχανισμός αναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας. Σπεύδω εδώ προκαταβολικά να πω ότι χρέος μας είναι να παρακολουθούμε τα ζητήματα που μας απασχολούν σαν κοινωνικούς εργάτες και να συμβάλλουμε προς κάθε δυνατή βελτίωση της κοινωνικής εργασίας από την θέση που είναι κάθε επαγγελματίας και με τα όποια μέσα έχει στην διάθεσή του.

Πιο καθαρά, σκοπός είναι να προλείανει το έδαφος σε ιδεολογικό και ψυχολογικό επίπεδο, να αφυπνισθούν οι συνειδήσεις των επαγγελματιών της κοινωνικής εργασίας και δεν χρειάζεται παρά μια μικρή ώθηση για να ξυπνήσει η αποκοιμισμένη ενέργεια και να εκδηλωθεί. Τότε θα βρίσκονται ήδη σε ετοιμότητα δράσης. Με την ιδεολογική αφύπνιση οι επαγγελματίες της κοινωνικής εργασίας θα αρχίσουν να ταυτίζονται όχι μόνο σιωπηρά αλλά και ενεργά με τον ιερό σκοπό της κοινωνικής εργασίας που όρισε η αποστολή της. Δε θα φοβούνται να εκφράζουν τις ιδέες τους και τις θέσεις τους για να μην έρθουν αντιμέτωποι με το κυρίαρχο κράτος, επειδή επαγγελματικά εντάσσονται μέσα σε αυτό.

Έχοντας λοιπόν η κοινωνική εργασία στους κόλπους της άξιους κοινωνικούς εργάτες, ψυχωμένους και με ελεύθερη σκέψη και με συναίσθηση ευθύνης ρόλου και έργου, μπορούμε να προσδοκούμε σε ένα Κράτος Πρόνοιας με ποιοτική παρέμβαση

σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Η απαραίτητη χρήση των συστημάτων κοινωνικών υπηρεσιών θα εξαπλώνεται και θα συντελείται ολοένα και σε περισσότερες κοινωνικές ομάδες με απώτερο σκοπό την εξασφάλιση της κοινωνικής προόδου.

Η εργασία χωρίζεται σε τρία μέρη: Στο πρώτο μέρος, εμπεριέχονται τα κεφάλαια που αφορούν τις ιδεολογίες και τις κοινωνικές τάξεις. Δίνονται έννοιες και θεωρίες συγγραφέων κοινωνιολόγων και οικονομολόγων, διακεκριμένων στον χώρο τους. Στο δεύτερο μέρος, τα κεφάλαια αφορούν την κοινωνική εργασία μέσα στα πλαίσια της κοινωνικής πολιτικής ως ιδεολογικού στοιχείου και έμπρακτης πραγματικότητας. Επίσης αναφέρονται προβληματισμοί όπως, ποιος είναι ο ρόλος του καπιταλιστικού συστήματος, αν αποτελεί το Κράτος Πρόνοιας κατάκτηση του εργατικού κινήματος, παραχώρηση κάτω από την οργανωμένη πίεση ή άσκηση κοινωνικού ελέγχου και παρέμβαση προς όφελος του κεφαλαίου και της αναπαραγωγής του συστήματος. Στο τρίτο μέρος, θα επιχειρηθεί μια συνοπτική παρουσίαση με τη συνδρομή σύνθεσης των πληροφοριακών στοιχείων που μας παρέχει η επιστημονική εμπειρία και η ιστορική μας γνώση για την κοινωνική πραγματικότητα, καθώς και η προσωπική αξιολογική κρίση στη βάση των αναλύσεων των ιδεολογιών και κοινωνικών τάξεων. Για να αποδειχθεί εν προκειμένω τούτο: Η φύση και ο ρόλος της κοινωνικής εργασίας μέσα στα πλαίσια του θεσμοθετημένου Κράτους Πρόνοιας, αν αποτελεί ακόμη έναν από τους κύριους μηχανισμούς αναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας.

ΟΡΙΣΜΟΙ ΟΡΩΝ

1. Κοινωνική Εργασία

Η κοινωνική εργασία αναγνωρίζεται παγκόσμια ως η κατ' εξοχήν εφαρμοσμένη κοινωνική επιστήμη, που ασχολείται με την πρακτική αντιμετώπιση των διαφόρων προβλημάτων των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων που δημιουργεί η σύγχρονη βιομηχανική και μεταβιομηχανική κοινωνία. Αποτελεί τη θεσμική έκβαση του ενδιαφέροντος της κοινωνίας για την αντιμετώπιση των κοινών ανθρώπινων αναγκών (BARON/LANDWEHR, 1976 σελ. 109).

Η κοινωνική εργασία ασκείται από τους κοινωνικούς λειτουργούς. Οι ειδικές υπηρεσίες που παρέχουν οι κοινωνικοί λειτουργοί αγγίζουν κάθε πλευρά της ανθρώπινης ζωής και καλύπτουν μια ποικιλία δραστηριοτήτων, από την άμεση παροχή κοινωνικών υπηρεσιών σε άτομα, ομάδες ή κοινότητες, μέχρι την εργασία σε επιτελικό επίπεδο, για το σχεδιασμό και τη διοίκηση των κοινωνικών υπηρεσιών, την έρευνα και τη διδασκαλία.

Στο διεθνή χώρο, ο κοινωνικός λειτουργός με επιστημονική κατάρτιση χρησιμοποιείται όλο και περισσότερο στο σχεδιασμό για την ανάπτυξη κοινωνικών προγραμμάτων και συμμετέχει στη διαμόρφωση της κοινωνικής πολιτικής της χώρας του.

Παράλληλα διαπιστώνουμε ότι η κοινωνική εργασία τα τελευταία εκατό χρόνια αναπτύσσεται ολοένα σαν ένα βασικό στοιχείο κοινωνικοπολιτικής παρέμβασης, με σκοπό την κοινωνική ένταξη ενός μέρους του πληθυσμού, όταν έγινε πλέον φανερό ότι τα κοινωνικά προβλήματα δεν μπορούσαν να αντιμετωπιστούν με κατασταλτικά μέτρα, τα οποία συμπληρώθηκαν με την κοινωνική πολιτική (Οπ. παρ. σελ. 109).

2. Κοινωνική δομή

Στη σύγχρονη κοινωνιολογία ο όρος δομή υποδηλώνει μια κατά βάση σταθερή διάταξη των συστατικών στοιχείων ενός κοινωνικού συνόλου σε παράλληλες και επάλληλες θέσεις. Ορίζεται άλλοτε ως σύστημα σχέσεων, άλλοτε ως σύστημα ρόλων ή σύστημα κοινωνικών θέσεων άλλοτε ως σύστημα θεσμών. Ο ρόλος

ανταποκρίνεται σε μια πραγματική ανάγκη να εκφραστεί η γενικότερη αντίληψη για την κοινωνική πραγματικότητα ως συντεταγμένο ή συναρμολογημένο σύνολο στοιχείων. Κατά τον Γκυρβίτζ “...κάθε κοινωνική δομή συνιστά μια επισφαλής ισορροπία – που ανακτάται συνεχώς με μια ανανεωμένη προσπάθεια – μεταξύ πολλαπλών ιεραρχιών, στα πλαίσια ενός κοινωνικού φαινομένου μακροκοινωνιολογικού χαρακτήρα, του οποίου δεν αντιπροσωπεύει παρά ένα μόνο τομέα ή άποψη: ισορροπία μεταξύ συγκεκριμένων ιεραρχιών επιπέδων βάθους, εκδηλώσεων κοινωνικότητας, κοινωνικών ρυθμίσεων, χρονικοτήτων, αποχρώσεων του πνευματικού, τρόπων καταμερισμού της εργασίας και συσσωρεύσεως και, κατά περίπτωση, λειτουργικών ομάδων, κοινωνικών τάξεων και των οργανώσεών τους” (ΓΚΥΡΒΙΤΣ, 1986)σελ.

3. Κράτος

Η μαρξιστική παράδοση δεν επιδέχεται αντιρρήσεις: το κράτος εκλαμβάνεται σαφέστατα, ήδη από το “Μανιφέστο” και η “18^η Μπρυμαίρ” (όπως και σε όλα τα μεταγενέστερα κείμενα των κλασικών, ιδίως του Μαρξ για την κομμούνα του Παρισιού, και του Λένιν για το “Κράτος και Επανάσταση”) ως καταπιεστικός μηχανισμός. Το κράτος αποτελεί μια “μηχανή καταστολής και καταπίεσης, που επιτρέπει στις κυρίαρχες τάξεις (το 19^ο αιώνα, στην αστική τάξη και στην ‘τάξη’ των μεγαλοβιομηχανών) να εξασφαλίζουν την κυριαρχία τους πάνω στην εργατική τάξη και να την υποτάσσουν στην διαδικασία εξαγωγής της υπεραξίας (δηλαδή στην καπιταλιστική εκμετάλλευση)” (Αλτουσέρ, 1983)

4. Ιδεολογία

Ο όρος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά με την βασική του σημασία της “μελέτης των ιδεών” από τον Comte de Tracy, κατά το τέλος του 18^{ου} αιώνα. Ο όρος έφθασε να χρησιμοποιηθεί από τους μαρξιστές κατά τρόπο διφορούμενο. Η χρήση που υιοθέτησαν ο Marx και ο Engels κυριαρχείται βασικά από την ανησυχία τους για την “πλαστική συνείδηση”. Κατ’ αυτούς οι ιδεολογίες είναι μορφές πλαστής συνείδησης, δηλαδή συστήματα διαστρεβλωμένων και παραπλανητικών ιδεών, βασισμένα σε αυταπάτες, σε αντίθεση προς την “επιστημονική” θεωρία ή άποψη: έτσι, ο Marx γράφει ότι η ιδεολογία είναι συνείδηση της πραγματικότητας κατά

τέτοιον τρόπο, ώστε οι άνθρωποι και οι συνθήκες κάτω από τις οποίες ζουν εμφανίζονται ανάποδα, όπως σε ένα σκοτεινό θάλαμο φωτογραφικής μηχανής.

Τέτοια συστήματα μπορεί να είναι οι κανόνες που ρυθμίζουν ή βρίσκονται ενσωματωμένοι π.χ. στην ηθική συμπεριφορά στο έργο μιας εκκλησίας ή σε μια πολιτική ή νομική δομή. Μπορεί, επίσης, να είναι σκέψεις ή θεωρίες πάνω σε τέτοια θέματα ή εκτίμηση κοινωνικών καταστάσεων ή αποφάσεις ως προς την κοινωνική διάρθρωση. Μπορεί ακόμα να είναι συστήματα δοξασιών, τα οποία χρησιμεύουν ως υπόβαθρα για τέτοιες εκτιμήσεις ή αποφάνσεις, καθώς και - κατά την ορολογία των Μαρξιστών- “εποικοδομήματα”, δηλαδή ταξικώς καθοριζόμενα ή ταξικώς ρυθμιζόμενα “πνευματικά” φαινόμενα, όπως είναι η γλώσσα ή τα ήθη (Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών, UNESCO σελ. 895 εκδ. Ελληνική παιδεία 1972).

5. Ιδεολογικοί μηχανισμοί κράτους

Εννοούμε με τον όρο Ιδεολογικοί μηχανισμοί κράτους (Ι.Μ.Κ.), ορισμένες πραγματικότητες που εμφανίζονται στον άμεσο παρατηρητή με τη μορφή διακριτών και ειδικευμένων θεσμών. Σαν Ι.Μ.Κ. μπορούμε να θεωρήσουμε τους ακόλουθους θεσμούς: – το θρησκευτικό Ι.Μ.Κ. (το σύστημα των διαφόρων εκκλησιών) – το σχολικό (το σύστημα των διαφόρων σχολείων, δημόσιων ή ιδιωτικών), τον οικογενειακό – το νομικό – τον πολιτικό (το πολιτικό σύστημα, που μέλημά του είναι τα διάφορα πολιτικά κόμματα) – τον Ι.Μ.Κ. των μέσων ενημέρωσης (τύπος, ραδιοτηλεόραση κλπ.) – τον πολιτιστικό Ι.Μ.Κ. (γράμματα, τέχνες, σπορ κλπ.). Αυτό που διακρίνει τους Ι.Μ.Κ. από τον καπιταλιστικό μηχανισμό είναι η εξής θεμελιακή διαφορά: ο καταπιεστικός μηχανισμός του κράτους “λειτουργεί με βία”, ενώ οι Ι.Μ.Κ. λειτουργούν “με ιδεολογία”. Altuser Luis θέσεις σελ. εκδ. θεμέλιο 1983)

6. Κοινωνική Τάξη

Σύμφωνα με τον Όβερμπερ, “τάξη είναι μια ομάδα προσώπων που βρίσκονται στην ίδια ταξική κατάσταση”. Για να σχηματιστεί μια τάξη δεν είναι απαραίτητο ούτε να οργανωθεί, συγκροτώντας μια ένωση τάξεων, ούτε να εκφράζει μια οποιαδήποτε δομή ή μονάδα. Κάτι τέτοιο είναι δυνατό και ενδεχόμενο, δεν είναι όμως απαραίτητο. Αρκεί μόνο η ύπαρξη ενός αριθμού διάσπαρτων ατόμων, ενός κάποιου απλού

προσώπου, που είναι δύσκολο να διακριβωθεί πού ανήκουν, τα οποία βρίσκονται στην ίδια “ταξική κατάσταση”. “Η ταξική κατάσταση και η τάξη δεν είναι παρά δείκτες ταυτόσημων ή παρόμοιων τυπικών συμπεριόντων μεμονωμένων ατόμων ή συνόλων ατόμων”. Σε άλλο κείμενο, ο Βέμπερ διατυπώνει ότι “οι τάξεις δεν αποτελούν κοινότητες, αντιπροσωπεύουν όμως πιθανή βάση για συλλογική συμπεριφορά”. Κάθε τάξη μπορεί να καταστεί ο χώρος μιας ‘ταξικής συμπεριφοράς’, οι μορφές της οποίας είναι αναρίθμητες, τούτο όμως δεν είναι απαραίτητο και οδηγούμαστε σε σφάλμα, αν τις θεωρήσουμε ως κοινότητες. Με τον ίδιο τρόπο φτάνουμε στο απόλυτα λανθασμένο συμπέρασμα ότι, ενώ τα άτομα σφάλουν συχνά όσον αφορά τα συμφέροντά τους, οι τάξεις, αντίθετα, δεν θα απατηθούν ποτέ (Γκυρβίτζ, 1976).

7. Ταξική συνείδηση

Τον όρο ταξική συνείδηση ή ταξική συνειδητότητα χρησιμοποιούν οι συγγραφείς της μαρξιστικής παράδοσης, για να υποδηλώσουν τη διαδικασία με την οποία τα μέλη μιας τάξης, κατά κανόνα του προλεταριάτου, αποκτούν “επίγνωση του εαυτού τους, δηλαδή της συλλογικής τους ταυτότητας και των πεπρωμένων τους”. Σημαίνει, επίσης, και την έκβαση μιας τέτοιας διαδικασίας. Ο όρος ταξική συνείδηση συνδέεται εσωτερικά με την ιδέα μιας επαναστατικής ταξικής σύγκρουσης και υποδηλώνει την τεκμαιρόμενη θέληση των εργατών να αναγνωρίσουν τον κοινό τους εχθρό, τους καπιταλιστές κεφαλαιοκράτες (Λεξικό Κοιν. Επιστημών, UNESCO) σελ.962 εκδ. Ελληνική Παιδεία.

Έξω από τα μαρξιστικά πλαίσια, ο όρος ταξική συνείδηση μπορεί να χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει έναν υψηλό βαθμό συμμερισμού των στάσεων απομονώσεως, αλληλεγγύης και συλλογικής επιδίωξης μέσα σε μια εθνική υποομάδα, τα περισσότερα μέλη της οποίας συμερίζονται μια κοινή σχέση με τα μέσα παραγωγής και ένα κοινό ύψος διαβίωσης. Πιο απλά είναι ένα συναίσθημα μιας ομάδας, κατά ο οποίο οι κοινωνικές επιτεύξεις εξαρτώνται ειδικά από τις τύχες της ως ομάδας. Πιο εξειδικευμένα, μπορούμε να πούμε ότι η ταξική συνείδηση υπάρχει, όταν μέσα σε μια κοινωνία σχηματίζεται μια αξιόλογη ομάδα, που χαρακτηρίζεται από κοινά οικονομικά γνώρισματα και βαθμολογείται υψηλά σε δοκιμασίες (tests),

που μετρούν πόσο τα μέλη της ομάδας αντιλαμβάνονται τα κοινά τους γνωρίσματα, τις κοινές τους ανάγκες (Οπ. παρ.).

Με την έννοια αυτή, η ταξική συνείδηση μπορεί να εκφραστεί σε ένα ειδικά κατασκευασμένο δείκτη, ο οποίος κατόπιν μπορεί να αναφερθεί αποδοτικά και να προσδώσει νέο νόημα σε ιστορικά γεγονότα, σε χαρακτηριστικά της προσωπικότητας στην αναμενόμενη ραγδαία κοινωνική αλλαγή, στην οποία περιλαμβάνεται και η χρήση της βίας για πολιτικούς σκοπούς, καθώς και μια πληθώρα άλλων φαινομένων και δεικτών (Οπ. παρ.).

8. Καταμερισμός εργασίας

Η πιο γενική χρήση του όρου διατυπώνεται στο Αγγλικό Λεξικό της Οξφόρδης: «η διαίρεση μιας διαδικασίας ή έργου σε μέρη, το καθένα από τα οποία εκτελείται από χωριστά πρόσωπα». Ο όρος δεν πρέπει να συγχέεται με την ειδίκευση. Ο καταμερισμός εργασίας αφορά τα καθήκοντα που ανατίθενται σε άτομα και ομάδες, καθώς και στις κοινωνικές και οικονομικές συνέπειές τους. Έχει αναγνωρισθεί η σημασία του από τον Adam Smith στην ανάλυση της κοινωνικής και οικονομικής οργανώσεως. «...Σε τούτο το σημείο, θεωρείται χρήσιμο να γίνει διάκριση στις τρεις κυριότερες φάσεις στη διαδοχική χρήση του όρου, όσον αφορά τις συνέπειες του καταμερισμού εργασίας στα οικονομικά συστήματα. Στον ραγδαίο πολλαπλασιασμό της παραγωγής όλων των ποικίλων επαγγελματιών, εξαιτίας του καταμερισμού εργασίας που συντελείται όταν μια κοινωνία κυβερνάται σωστά, οφείλεται η καθολική αφθονία, που εκτείνεται ως τα χαμηλότερα λαϊκά στρώματα”. (Adam Smith, *Ο Πλούτος των Εθνών*, 1^η έκδοση 1776, London: Methuen, 1904, όπως αναφέρεται στο Λεξικό Κοιν. Επιστημών, UNESCO)σελ. 370

9. Προλεταριάτο

Η πιο σύγχρονη χρήση του όρου αναφέρεται με την μαρξιστική έννοια, η οποία έχει επικρατήσει μέχρι σήμερα. Η τάξη προσώπων, που συνήθως χαρακτηρίζονται προλετάριοι, εμφανίζει ένα ή περισσότερα από τα ακόλουθα γνωρίσματα: α) βιομηχανική απασχόληση, β) χειρονακτική εργασία, γ) ένδεια, δ) έλλειψη ιδιόκτητου κεφαλαίου. Έτσι η ακριβέστερη χρήση του όρου αναφέρεται σε

μια τάξη φτωχών χειρονακτικών εργατών της βιομηχανίας, που δεν διαθέτουν κεφάλαιο, και επεκτείνεται ανάλογα με το κριτήριο που υπογραμμίζεται ή παραβλέπεται.

Στην Ευρώπη, έως και τον 19^ο αιώνα, ο όρος προλεταριάτο αντιμετωπιζόταν με περιφρόνηση, για μια τάξη που εκλαμβάνονταν ότι βρίσκονταν στην χαμηλότερη βαθμίδα. Εξ' αιτίας της μαρξιστικής επιρροής, ο όρος προλεταριάτο έπαψε σε μεγάλο βαθμό να είναι υποτιμητικός. Κατά την μαρξιστική χρήση, ο όρος επεκτείνεται ως το σημείο να καλύπτει τόσο τους βιομηχανικούς, όσο και τους αγροτικούς εργάτες, στην πλατύτερη έννοια η μαρξιστική χρήση φθάνει να καλύπτει οποιονδήποτε που δεν έχει καθόλου ή ελάχιστο κεφάλαιο και πρέπει να ζήσει από την εργασία του (Λεξικό Κοιν. Επιστημών) UNESCO, τόμος 3 σελ. 801

10. Κοινωνική Σύγκρουση

Ορισμένοι επιστήμονες προσπάθησαν να διακρίνουν τη σύγκρουση από τον ανταγωνισμό, κυρίως με βάση τα μέσα που χρησιμοποιούν οι προσανατολισμένοι σε σκοπούς αντίπαλους. Ο M. Maclver ορίζει την σύγκρουση σαν μια δραστηριότητα, κατά την οποία οι άνθρωποι αγωνίζονται ο ένας εναντίον του άλλου για οποιανδήποτε επιδίωξη και κατόπιν προβαίνει στην διάκριση ανάμεσα στην “άμεση σύγκρουση” και την “έμμεση σύγκρουση”.

Η άμεση σύγκρουση πραγματοποιείται όπου τα άτομα ή οι ομάδες καταπιέζουν ή καταστρέφουν ο ένας τον άλλον, προκειμένου να πετύχουν κάποιο σκοπό, ενώ, κατά την έμμεση σύγκρουση, τα άτομα ή οι ομάδες δεν εμποδίζουν τις προσπάθειες οι μεν των δε, αλλά προσπαθούν να πετύχουν τους σκοπούς τους (M. Maclver, *Society*, New York: Farrar & Rinehard, 1973 όπως αναφέρεται στο Λεξικό Κοιν. Επιστημών, UNESCO) σελ. 895 Ελληνική Παιδεία 1972.

11. Κράτος Πρόνοιας

Ο όρος Κράτος Πρόνοιας έχει επικρατήσει διεθνώς στη μεταπολεμική περίοδο και αντιστοιχούσε στη διεύρυνση της κοινωνικής λειτουργίας του κράτους στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες. Αποτελεί, συγχρόνως, αναφορά σε συγκεκριμένη ιστορική περίοδο της εξέλιξης του αστικού κράτους και ιδεολόγημα

φορτισμένο με ιδέες και αξίες κοινωνικής δικαιοσύνης και αλληλεγγύης (Όλγα Στασινοπούλου) σελ. 19 εκδ. Gutenberg 1997

Ο όρος “Κράτος της ευημερίας”, ο οποίος χρησιμοποιείται συχνά για την απόδοση στα ελληνικά του αγγλικού “welfare state”, εκφράζει περισσότερο την ηθική αυτή διάσταση που εμπεριέχει την υπόθεση ότι, στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες είναι εφικτή η ευημερία όλων των πολιτών, για την επίτευξη της οποίας η κοινωνική λειτουργία του κράτους παίζει τον κεντρικό ρόλο. Αναλαμβάνει την ευθύνη κάλυψης αναγκών απασχόλησης, υγείας, παιδείας, κατοικίας, κοινωνικής φροντίδας, προστασίας του περιβάλλοντος και ελεύθερου χρόνου για τον ενεργό και μη ενεργό πληθυσμό, αναπτύσσοντας τον μηχανισμό του για την περιοχή των ανάλογων υπηρεσιών ή για την ρύθμιση της περιοχής τους από τον ιδιωτικό – κερδοσκοπικό και μη τομέα (όπ. παρ.).

Αποτελεί συγχρόνως ένα ιδεατό μοντέλο κράτους, βασισμένο στις αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης και της σχεδιασμένης συλλογικής δράσης, με απώτερο στόχο την επίτευξη – ποσοτικά και ποιοτικά της ευημερίας των πολιτών του και την εξάλειψη, ή τουλάχιστον τη σημαντική μείωση της κοινωνικής ανισότητας (όπ. παρ.).

12. Γραφειοκρατία

Την γραφειοκρατία την πρωτοσυναντάμε στην εκκλησία του μεσαίωνα. Οι ιερείς και μοναχοί, που είχαν γνώση γραφής και ανάγνωσης, προσφέρονταν για τα διοικητικά καθήκοντα. Με την κατάργηση των φεουδαρχικών δομών και τον περιορισμό των αυτονομιστικών προνομίων των γαιοκτημόνων και των πόλεων ξεκίνησε μια ριζική γραφειοκρατικοποίηση της κοινωνικής οικονομικής και πολιτικής ζωής, καθώς τα νεώτερα – απολυταρχικά και μεγάλα σε γεωγραφική έκταση – κράτη έπαιρναν στα χέρια τους διαρκώς περισσότερες διοικητικές αρμοδιότητες. Έτσι, δημιουργήθηκε ένας κρατικός μηχανισμός που περιλαμβάνει μια ολόκληρη ιεραρχία αρχών και υπηρεσιών.

Η “γραφειοκρατικοποίηση”, στο στενό της πνεύμα, είναι μια κοινωνιολογική έννοια: χαρακτηρίζει την τάση οργανωμένης ρύθμισης συγκεκριμένων προβλημάτων με συγκεκριμένους κανόνες από έμμισθους υπαλλήλους του κράτους, και, συγχρόνως, την ενσωμάτωση συγκεκριμένων τομέων αρμοδιοτήτων σε ένα

διοικητικό μηχανισμό αρμόδιο για την ρύθμισή τους (Λενκ, όπ. παρ.) σελ. 53-54 εκδόσεις Παρατηρητής 1990.

Ελίτ

Σύμφωνα με τον Dreitzel, η έννοια περιέχει: 1. Μια ουτοπιστική διάσταση, που εντοπίζεται στην απαίτηση να κυβερνάται μια κοινωνία από τους «άριστους» ,(η έννοια της ελίτ σαν αξίωμα, στο πνεύμα της «κυριαρχίας των ανώτερων») 2. Ένα Ιδεολογικό στοιχείο: ελίτ είναι το σύνολο εκείνων που έχουν – υποκειμενικά- τις ικανότητες και το δικαίωμα να κατευθύνουν τις τύχες της κοινωνίας. Η αυτοδικαίωση τους ανάγεται συνήθως στην επίκληση της «Φυσικής επιλογής μέσα από ελεύθερο ανταγωνισμό», ή στην συνείδηση της αποστολής τους απέναντι στην κοινωνία. 3. Ένα στοιχείο επιλογής: κάθε ελίτ συνδέεται με ένα αντικειμενικό και συγκεκριμένο τομέα ικανοτήτων (γνώσεις, ιδιοκτησία, ιδιαίτερες ικανότητες). Εδώ τονίζεται κυρίως ο διπλός χαρακτήρας η επιλογή και «εκλεκτοί». Kurt Leng Πολιτική Κοινωνιολογία σελ. 69 εκδ. Παρατηρητής 1990

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΘΕΩΡΙΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΤΑΞΕΩΝ

Ο Μαρξ στις πολιτικές αναλύσεις του, που αφορούν την σχέση του πολιτικού και του οικονομικού στοιχείου, διακρίνει τρία επίπεδα: τα δύο πρώτα επίπεδα αναφέρονται στην «οικονομική πάλη» και στα «οικονομικά συμφέροντα». Αυτό που αναφέρεται στο οικονομικό στοιχείο, πρόκειται για μια οικονομική πάλη ανάμεσα στον κεφαλαιοκράτη και στον εργάτη, δηλαδή ανάμεσα στους εργάτες και τους ιδιοκτήτες μέσων παραγωγής. Η πάλη αυτή δεν εκδηλώνει ταξικές σχέσεις. Μέσα στο κομμουνιστικό Μανιφέστο ο Μαρξ λει: «Το προλεταριάτο περνάει από διάφορες φάσεις ανάπτυξης. Η πάλη του με την αστική τάξη αρχίζει μέσα από την ίδια του την ύπαρξη».

Αρχικά η πάλη διαφάνηκε από μεμονωμένους εργάτες, ύστερα από εργάτες ενός εργοστασίου, και τέλος, από εργάτες ενός βιομηχανικού κλάδου. Σ' αυτό το στάδιο οι εργάτες αποτέλεσαν μια διάσπαρτη μάζα. Προοδευτικά αυτές οι συγκρούσεις ανάμεσα στους εργάτες και τους αστούς παίρνουν όλο και περισσότερο τον χαρακτήρα αγώνων ανάμεσα σε «δύο τάξεις».

Στα κείμενα του Μαρξ, που αφορούν τον συνδικαλιστικό αγώνα της εργατικής τάξης, αναφέρεται: «Στην πάλη της εναντίον της συλλογικής εξουσίας των τάξεων που έχουν ιδιοκτησία. Το προλεταριάτο μπορεί να λειτουργεί σαν τάξη μονάχα αν συγκροτηθεί το ίδιο σε δικό του πολιτικό κόμμα».

Αυτά τα δύο επίπεδα πάλης, της «οικονομικής πάλης» και της «ταξικής πολιτικής πάλης», υπάρχουν στην *Αθλιότητα της Φιλοσοφίας* του Μαρξ: «Οι οικονομικές συνθήκες είχαν μετατρέψει τη μάζα της χώρας σε εργαζόμενους. Η κυριαρχία του κεφαλαίου δημιούργησε σ' αυτή τη μάζα μια κοινή κατάσταση κοινά συμφέροντα. Έτσι αυτή η μάζα απέναντι στο κεφάλαιο είναι μια τάξη, αλλά όχι ακόμα για τον εαυτό της».

Ως τώρα, από τα προαναφερθέντα βλέπουμε τους εργάτες ως άτομα και όχι ως τάξη, ενώ δρουν ως συντελεστές παραγωγής. Οι συντελεστές παραγωγής νοούνται

σαν τα υποκείμενα που δημιουργούν δομές και η κατανομή τους σχετίζεται με τη διαδικασία μετασηματισμού των κοινωνικών δομών.

Κατά τον Μαρξ οι συντελεστές παραγωγής, που είναι, όπως είπαμε, ο μισθωτός εργάτης και ο κεφαλαιοκράτης, θεωρούνται σαν υποστηρίγματα ή οι φορείς ενός συνόλου από δομές. Πραγματικά οι αναλύσεις του Μαρξ, που αφορούν τις κοινωνικές τάξεις, δεν αναφέρονται απλά στην οικονομική δομή που είναι αποτέλεσμα των παραγωγικών σχέσεων, αλλά στο σύνολο των δομών ενός τρόπου παραγωγής και ενός κοινωνικού σχηματισμού. Ας πούμε ότι όλα γίνονται σαν οι κοινωνικές τάξεις να είναι το αποτέλεσμα ενός συνόλου δομών και των σχέσεών τους, δηλαδή 1) του οικονομικού επιπέδου, 2) του πολιτικού επιπέδου και 3) του ιδεολογικού επιπέδου. Μια κοινωνική τάξη μπορεί να προσδιοριστεί από τα επίπεδα που προαναφέρθηκαν. Εν τούτοις ο ορισμός και η κατανόηση στην έννοιά της σχετίζεται με το σύνολο των επιπέδων.

Σ' αυτό που πρέπει να επικεντρωθούμε είναι οι «κοινωνικές σχέσεις» με τις δομές ενός τρόπου παραγωγής και ενός κοινωνικού σχηματισμού. Οι κοινωνικές τάξεις όντας σχέση παραγωγής, ανάγονταν στις παραγωγικές σχέσεις μονάχα, ενώ ο όρος «κοινωνικές σχέσεις παραγωγής», βλέπουμε ότι ενέχει και το κοινωνικό στοιχείο μέσα στην δομή του. Οι παραγωγικές σχέσεις αντιστοιχούν μέσα στις κοινωνικές σχέσεις δηλαδή τις πολιτικές και τις ιδεολογικές σχέσεις. Οι παραγωγικές σχέσεις έχουν σαν αποτέλεσμα, πάνω στις κοινωνικές σχέσεις και σε ότι αφορά το οικονομικό στοιχείο, μια κατανομή των παραγόντων της παραγωγής σε κοινωνικές τάξεις, που είναι οι κοινωνικές παραγωγικές σχέσεις.

Ωστόσο οι παραγωγικές σχέσεις όντας δομή, άρα δεν είναι κοινωνική τάξη και κατ' επέκταση δεν μπορεί να καλύψει την δομή των παραγωγικών σχέσεων. Αυτές συνίστανται σε μια μορφή συνδυασμού, ενώ η σχέση των κατηγοριών του κεφαλαίου και της μισθωτής εργασίας εκφράζονται με την ειδική έννοια της «υπεραξίας» και δεν μπορούν να υποδηλωθούν με μια έννοια - τις κοινωνικές τάξεις - που καλύπτει πραγματικά τις κοινωνικές σχέσεις.

Επιχειρώντας να εκφράσουμε τις σχέσεις ανάμεσα στις δομές ενός τρόπου παραγωγής ή ενός κοινωνικού σχηματισμού και τις κοινωνικές σχέσεις, τις κοινωνικές τάξεις, δηλαδή να ορίσουμε το θεωρητικό υπόβαθρο της κοινωνικής τάξης, παίρνουμε την άποψη του Levi – Strauss ότι οι «κοινωνικές σχέσεις» είναι η πρώτη ύλη των δομών – και το «θεωρητικό μοντέλο» του, στην περίπτωση αυτή τις

δομές – δηλαδή τη θεωρία του μοντέλου που ταυτίζει την δομή και έννοια και εξαρτάται από μian εμπειριστική θεωρία της γνώσης. Οι κοινωνικές τάξεις δεν είναι πραγματικά ένα «εμπειρικό πράγμα» που οι δομές του θα ήταν η έννοιά του: αυτές οι δομές σημαίνουν επιπλέον κοινωνικές σχέσεις, κοινωνικά σύνολα, αλλά είναι η έννοιά τους, κατά τον ίδιο τρόπο που οι έννοιες του κεφαλαίου της Μισθωτής Εργασίας, της Υπεραξίας αποτελούν έννοιες δομών, παραγωγικές σχέσεις.

Ακριβέστερα η κοινωνική τάξη είναι μια έννοια που δείχνει τα αποτελέσματα του συνόλου των δομών, της μήτρας, ενός τρόπου παραγωγής ή ενός κοινωνικού σχηματισμού πάνω στα δρώντα πρόσωπα που αποτελούν τα υποστηρίγματα της: αυτή η έννοια δείχνει λοιπόν τα αποτελέσματα της ολικής δομής μέσα στην περιοχή των κοινωνικών σχέσεων.

Η κοινωνική τάξη δεν νοείται σαν μερική δομή της ολικής δομής, όπως παρατηρούμε το κράτος ή ιδεολογία να αποτελούν περιφερειακές δομές. Η τάξη δεν μπορεί να αποτελεί μια δομή, διότι είναι το «εμπειρικό συγκεκριμένο».

Την διαφορά περιοχών την βλέπουμε στους Marx και Engels, προκειμένου να δηλώσουν ένα κοινωνικό όλο χρησιμοποιούν τους όρους: κοινωνικός σχηματισμός ή οικονομικοκοινωνικός σχηματισμός – και τον όρο «κοινωνία» ή «κοινωνία διαιρεμένη σε τάξεις». Στον Marx της ωριμότητας ο όρος σημαίνει «αστική κοινωνία», για να χαρακτηρίσει την κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Η αντικατάσταση του όρου κοινωνικός σχηματισμός από τον μετέπειτα όρο κοινωνία για τον Marx δεν αποτελεί ένα θεωρητικό ξεγλίστρημα, αλλά την διαφοροποίηση ανάμεσα στις δομές και τις κοινωνικές σχέσεις. Ο όρος κοινωνικός σχηματισμός αναφέρεται αυστηρά στα δομικά επίπεδα, ο όρος κοινωνία δείχνει συχνά, με τρόπο περιγραφικό, την περιοχή των κοινωνικών σχέσεων (Νίκος Πουланτζάς, «Πολιτική εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις» τόμος Α' σελ. 89-91, εκδόσεις θεμέλιο 1985).

1.1 Συγκρότηση Κοινωνικών Τάξεων

Κατά πρώτο λόγο, η συγκρότηση των τάξεων δεν αναφέρεται στο οικονομικό επίπεδο μόνο, αλλά σ' ένα αποτέλεσμα του συνόλου των επιπέδων παραγωγής ή ενός κοινωνικού σχηματισμού. Η οργάνωση των βαθμίδων σε επίπεδο οικονομικό, πολιτικό, ιδεολογικό, αντανακλάται μέσα στις κοινωνικές σχέσεις σε οικονομική,

πολιτική και ιδεολογική ταξική πρακτική και σε πάλη των πρακτικών των διαφόρων τάξεων.

Ο προσδιοριστικός ρόλος μέσα στη συγκρότηση των κοινωνικών τάξεων, της σχέσης τους προς τις παραγωγικές σχέσεις, προς την οικονομική δομή, δείχνει τον σταθερό προσδιορισμό που ασκεί το οικονομικό στοιχείο μέσα στις δομές, προσδιορισμό που αντανακλάται πάνω στις κοινωνικές σχέσεις. Αποκαλυπτική είναι η φράση του Λένιν «η ταξική οικονομική πάλη είναι αυτή που αποτελεί την βάση της ‘κοινωνίας’ και του ‘κράτους’».

Πιο συγκεκριμένα, οι δομές που καθορίζουν έναν δεδομένο τρόπο παραγωγής ή έναν κοινωνικό σχηματισμό είναι κατά κανόνα η συναρμογή των κοινωνικών σχέσεων, των επιπέδων της ταξικής πάλης. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής: ενώ ορίζεται από μια συναρμογή του οικονομικού, του πολιτικού, και του ιδεολογικού στοιχείου, ο προσδιορισμός του οικονομικού στοιχείου αντανακλάται από τον κυρίαρχο ρόλο του πολιτικού στοιχείου και -μερικές φορές- και του ιδεολογικού στοιχείου.

Όσον αφορά τις κοινωνικές σχέσεις: οι κοινωνικές τάξεις, οι σταθεροποιημένες από τον «δημόσιο – πολιτικό» κανονισμό στον ίδιο τρόπο παραγωγής, δείχνουν ότι προσδιορίζονται από την ταξική οικονομική οργάνωση, που μεταφράζεται στον κυρίαρχο ρόλο της πολιτικής οργάνωσης. Ο Μαρξ στα κείμενά του, ειδικότερα στα Grundrisse, θα σημειώσει την ιδιομορφία των «καστών» και των «κλειστών τάξεων», σε σύγκριση με τις σύγχρονες κοινωνικές τάξεις (όπ. παρ., σελ. 92).

1.2 Πάλη των τάξεων

Ο όρος πάλη των τάξεων ή ταξικός αγώνας σημαίνει την αμοιβαία εχθρότητα που εκδηλώνεται με διανοητική και φυσική βιαιότητα ποικίλου βαθμού, τόσο μεταξύ ομάδων στην κοινωνία, όσο και μέσα στους ίδιους τους κόλπους των ομάδων. Οι κοινωνικές τάξεις, οι οποίες λειτουργούν σαν πηγή της πάλης, δεν είναι απαραίτητο να διαφοροποιούνται μόνο από τα οικονομικά τους συμφέροντα, αλλά και από χωριστούς ή συνδυασμένους πολιτιστικούς, οικονομικούς, ιστορικούς, πολιτικούς, κοινωνικούς και θρησκευτικούς παράγοντες.

Στη σύγχρονη χρήση της η έκφραση χρησιμοποιείται από δύο βασικές ομάδες α) από Μαρξιστές και (αναρχο-) Συνδικαλιστές, και, β) από μη Μαρξιστές και μη (αναρχο-) Συνδικαλιστές κοινωνικούς επιστήμονες.

Η Μαρξιστική χρήση του όρου πάλι των τάξεων προσδιορίζει τις αναπόφευκτες συγκρούσεις, που προκύπτουν ανάμεσα σε δύο ή περισσότερες εκμεταλλεύτριες και υφιστάμενες την εκμετάλλευση τάξεις, κατά τις διαδοχικές εποχές της Ιστορίας (Φεουδαρχία, Καπιταλισμός). Οι αναπόφευκτες αυτές συγκρούσεις είναι η κινητήριος δύναμη της υλιστικής διαλεκτικής, η οποία συνιστά για τους Μαρξιστές την πλήρη εξήγηση για όλο το πανόραμα της Ιστορίας.

Η Ιστορία κάθε κοινωνίας ως σήμερα είναι η Ιστορία των ταξικών αγώνων της. Ελεύθερος και δούλος, πατρικός και πληβείος, αφέντης και δουλοπάροικος, μάστορας συντεχνίας και καταπιεζόμενος, στάθηκαν πάντα αντιμέτωποι ο ένας με τον άλλον.

Στις παλιότερες εποχές της ιστορίας βρίσκουμε σχεδόν παντού μια πολύπλοκη διαρρύθμιση της κοινωνίας σε διάφορες τάξεις, μια πολλαπλή διαβάθμιση στη κλίμακα της κοινωνικής ιεραρχίας. Στη αρχαία Ρώμη έχουμε τους Πατρικίους, τους Ιππότες, τους Πληβείους, τους δούλους · στον Μεσαίωνα έχουμε τους Φεουδάρχες, τους τιμαριούχους, τους μαστόρους συντεχνιών, τους μεροκαματιάρηδες, τους δουλοπάροικους. Επίσης, σε όλες αυτές τις τάξεις υπάρχουν οι βαθμίδες υφισταμένων.

Η εποχή μας, εποχή της αστικής τάξης, διακρίνεται από τα εξής χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Απλοποίησε τους ταξικούς ανταγωνισμούς. Η κοινωνία μας έχει διασπασθεί σε δύο εχθρικά στρατόπεδα «την αστική τάξη και το προλεταριάτο». Από την θεωρία αυτή προκύπτει ότι στην καπιταλιστική εποχή σημειώνεται η αναγωγή των ανταγωνιστικών ομάδων σε δύο.

Οι Μαρξιστές προλέγουν την καταστροφή της καπιταλιστικής κυριαρχίας στην κοινωνία μέσω βίαιης επανάστασης. Το χάος που θα προκύψει θα το ακολουθήσει η σοσιαλιστική εποχή και όλα τα υπολείμματα του καπιταλισμού θα εκκαθαρισθούν από την διδακτορία του νικηφόρου προλεταριάτου. Όταν ολοκληρωθεί η εκκαθάριση του καπιταλισμού και μαζί του το ανταγωνιστικό στοιχείο στην προλεταριακή κοινωνία, η πάλι των τάξεων θα λήξει και η ιστορική διαλεκτική στο επίπεδο αυτό θα σταματήσει. «Αντί της παλαιάς αστικής κοινωνίας και τους

ταξικούς της ανταγωνισμούς, θα έχουμε μια κοινοπραξία όπου η ελεύθερη ανάπτυξη του καθενός είναι η προϋπόθεση για την ελεύθερη ανάπτυξη όλων».

Όλοι οι Μαρξιστές σχολιαστές, ξεκινώντας από τον Marx και Engels και φθάνοντας ως και τον Χρουτσόφ, διαφοροποίησαν ορισμένες διατυπώσεις σε ότι αφορά την οξύτητα της πάλης των τάξεων.

Στις διακηρύξεις τους, ωστόσο, η πάλη των τάξεων εμφανίζεται σαν η αναπόφευκτη «κινητήρια δύναμη» της ιστορικής διαλεκτικής διαδικασίας.

Η (αναρχο-) συνδικαλιστική χρήση του όρου πάλη των τάξεων – που βασίζεται επίσης στον οικονομικό ντετερμινισμό – αντιμετωπίζει μια αναπόφευκτη βίαιη σύγκρουση μεταξύ του προλεταριάτου και της αστικής τάξεως που θα εκδηλωθεί στο υψηλότερο στάδιο αναπτύξεως της, με τη μορφή της «μυθικής Γενικής Απεργίας». Σε αντίθεση με τον ορθολογισμό της Μαρξιστικής ερμηνείας οι (αναρχο-) Συνδικαλιστές δεν προσφέρουν κανενός είδους συστηματικό πρόγραμμα, αλλά βλέπουν την πάλη των τάξεων και τον μύθο της σαν αξίες καθαυτές. Πρόκειται για μια σχεδόν ανορθόλογη ερμηνεία.

«Η απεργία φέρνει τους εργαζόμενους αντιμέτωπους με τους εργοδότες σε μια σύγκρουση συμφερόντων» (Λεξ. Κοιν. Επιστημών, 1972, σελ. 681).

Μια απεργία ξεκαθαρίζει σαν αστραπή τον βαθύ ανταγωνισμό που υπάρχει μεταξύ εκείνων που χρησιμοποιούν εργαζόμενους και εκείνων που εργάζονται σε εργοδότες. Βαθαίνει παραπέρα το χάσμα μεταξύ τους, συσπειρώνοντας τους εργοδότες από τη μια και τους εργαζόμενους από την άλλη ... Πρόκειται για ένα επαναστατικό γεγονός μεγάλης αξίας.

Η μη – Μαρξιστική και μη - (αναρχο-) Συνδικαλιστική χρήση προσδιορίζει, πολύ πιο διαφορούμενα τη σύγκρουση ή τις συγκρούσεις μεταξύ δύο ή περισσοτέρων διαφόρων ομάδων, που είναι ριζωμένες σε κοινωνικά στρώματα και τάξεις, και που βασίζονται όχι μόνο σε οικονομικούς παράγοντες, αλλά επίσης και σε άλλες συμβάλλουσες αιτίες, όπως είναι η άνιση κατανομή δυνάμεως και προνομίων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τοποθέτησης είναι η άποψη του B.M. MacIver ότι «...αν και το οικονομικό ζήτημα είναι τόσο συχνά στο σημείο συσπειρώσεως στην πάλη ομάδων ή τάξεων, μόνον με χονδροειδή υπεραπλούστευση μπορούμε να το χειρισθούμε ως επαρκή εξήγηση αυτής της πάλης. Οι ομάδες είναι που παλεύουν, όχι τα οικονομικά τους και μόνον συμφέροντα, και κάθε ομάδα είναι εσωτερικά ολοκληρωμένη, ξεχωρίζει δε από άλλες ομάδες από ένα σύμπλεγμα συνθηκών, οι

οποίες λειτούργησαν Ιστορικά για να δώσουν γένεση στη ομάδα σαν ομάδα...» (όπ. παρ., τόμος Β', σελ. 681-682).

Μια σύγχρονη Μαρξιστική θεώρηση, χωρίς να εμφανίζεται αναθεωρητική, αναφέρει : «...είναι εύκολο να προβλέψουμε το γεγονός ότι η έννοια του ταξικού αγώνα, η βασική δηλαδή έννοια στην θεωρία του Μαρξ, συνδυάζει δύο διαφορετικές κατηγορίες ιστορικής διαδικασίας.

Η πρώτη περιλαμβάνει τους απελευθερωτικούς αγώνες που διεξάγονται στο πλαίσιο της αδιάκοπης σύγκρουσης ανάμεσα στις τάξεις που καταπιέζουν και τις τάξεις που καταπιέζονται. Η δεύτερη περιλαμβάνει τους αγώνες ανάμεσα σε τάξεις που ανταγωνίζονται για την εξουσία, σε μια κοινωνία με πολυδιακριτική δομή» (Ossowski, 1973, σελ. 124).

Ο Ossowski στο κεφάλαιο «Η οξύτητα των ταξικών διαιρέσεων και η ταξική ερμηνεία των πολιτιστικών φαινομένων» επισημαίνει από την σκοπιά του τον κίνδυνο μιας εσωτερικής αντίφασης «...θα μπορούσε να φανεί πως στην ίδια παραδοχή, ότι οι ταξικοί αγώνες είναι η κινητήρια δύναμη της ιστορίας, συμπλέκονται δύο διαφορετικές απόψεις όσον αφορά τις αιτιακές σχέσεις: Η πρώτη άποψη ισχυρίζεται ότι η κινητήρια δύναμη της ιστορίας είναι οι αγώνες ανάμεσα σε μια καταπιεζόμενη και σε μια καταπιεστική τάξη. Η δεύτερη υποστηρίζει ότι η κινητήρια δύναμη είναι οι αγώνες ανάμεσα σε τάξεις με διαφορετικά συμφέροντα.» Ανάμεσα στους προδρόμους του Μαρξ, η πρώτη άποψη θυμίζει Μπαμπέφ, ενώ η δεύτερη τον Μάντισον ή τον Ρικάρντο. Στην πρώτη περίπτωση το βασικό φαινόμενο που δίνεται σε αιτιακές επεξηγήσεις είναι η ιδιοποίηση της «υπεραξίας» και η καταπίεση ανθρώπου από άνθρωπο. Στην δεύτερη το βασικό φαινόμενο είναι οι ανταγωνισμοί των ταξικών συμφερόντων, ανταγωνισμοί που δεν περιορίζονται σε καταστάσεις όπου παρεμβαίνει η ιδιοποίηση της «υπεραξίας». Είναι αλήθεια ότι στην αντίληψή του ο Μαρξ δέχεται αναμφίβολα ότι αναγκαίος όρος για την ύπαρξη μιας ταξικής διαίρεσης είναι η ύπαρξη μιας τάξης που την εκμεταλλεύονται και ότι η διχοτομική διαίρεση της κοινωνίας σε θύματα της εκμετάλλευσης και εκμεταλλευτές, είναι η πηγή όλων των ταξικών διαιρέσεων. Και η πρόσθετη αυτή παραδοχή που εμφανίζεται ακόμα πιο καθαρά στα γραπτά του Engels, δίνει το προβάδισμα στην πρώτη από τις δύο απόψεις που αναφέρθηκαν παραπάνω» (όπ. παρ., σελ 125-128).

Από την άλλη μεριά, σε συγκεκριμένες ιστορικές έρευνες τόσο του Μαρξ όσο και του Engels, αποκτά το προβάδισμα η δεύτερη άποψη και οι ταξικοί αγώνες

ερμηνεύονται ευρύτερα. Η προσπάθεια του εκσυγχρονισμού της θεωρίας της πάλης των τάξεων γίνεται από τον Ossowski με την ακόλουθη επιχειρηματολογία. Η θεωρία αυτή εξ' αιτίας του μαχητικού της προγράμματος, πρέπει να τονίζει με τον πιο ισχυρό τρόπο την οξύτητα των ταξικών διαιρέσεων και την ασυμμετρία των σχέσεων στην κοινωνική δομή. Το σχήμα διαβάθμισης και το διχοτομικό σχήμα είναι κατασκευασμένα πάνω στη βάση ασυμμετρικών σχέσεων (όπ. παρ.).

Η πιο έντονη ταξική διαίρεση πραγματοποιείται μ' αυτή τη διαδοχική αντίληψη που η διαίρεση σε δύο τάξεις είναι η μοναδική διαίρεση. Στο σχήμα διαβάθμισης η οξύτητα αυτή είναι εξασθετισμένη εξ' αιτίας της εισαγωγής των ενδιάμεσων τάξεων και η καθαρότητα των ταξικών ορίων είναι ακόμα πιο συγκεκριμένη, όσο αυξάνεται ο αριθμός των τάξεων, στην κοινωνική δομή. Αυτό συμβαίνει ιδιαίτερα, όταν ο αριθμός των κοινωνικών τάξεων δεν είναι επακριβώς καθορισμένος και, όταν είναι δυνατό να διακρίνουμε πέντε, έξι ή και οκτώ τάξεις.

Η διχοτομική άποψη είναι η πιο κατάλληλη για τα καθήκοντα που πρέπει να εκπληρώσει η θεωρία του Marx, εξ' αιτίας της οξύτητας των ασυμμετρικών διαιρέσεων. Από την άλλη μεριά, ένας μεγάλος αριθμός κοινωνικών τάξεων είναι μια παραδοχή που χρειάζεται για την «ταξική ερμηνεία» των περίπλοκων διαδικασιών της ιστορίας και ολόκληρης της ποικιλίας των πολιτιστικών φαινομένων.

Η ερμηνεία αυτή, που αποδίδει μια πολύπλευρη σημασία στις ταξικές διαιρέσεις και τραβάει όλες τις σφαίρες της πνευματικής ζωής στην τροχιά του ταξικού αγώνα, δεν μπορεί να κλειστεί στην αντίληψη μιας διχοτομικής δομής. Αν όλοι οι πολιτικοί και θρησκευτικοί αγώνες πρόκειται να ερμηνευτούν σαν ταξικοί αγώνες, αν θέλουμε να συσχετίσουμε τις διάφορες λογοτεχνικές και καλλιτεχνικές τάσεις με τις ταξικές σχέσεις που βρίσκονται στη βάση τους, αν θέλαμε να αναζητήσουμε την αντανάκλαση των ταξικών συμφερόντων και των ταξικών προκαταλήψεων σε ηθικούς κανόνες, τότε πρέπει να χρησιμοποιούμε ένα μεγαλύτερο αριθμό τάξεων από τις δύο βασικές τάξεις που αναφέρονται στο «κομμουνιστικό μανιφέστο» (Λεξικό Κοιν. Επιστημών, όπ. παρ., σελ. 683).

1.3 Ο ρόλος της πολιτικής πάλης των τάξεων

Μελετώντας κανείς τα πολιτικά κείμενα του Marx, διαπιστώνει ότι από την μια αφορούν κοινωνικούς σχηματισμούς και, από την άλλη, αποτελούν μια

προσπάθεια να τοποθετηθεί η προβληματική των κοινωνικών τάξεων σε σχέση προς τον καθαρό τρόπο παραγωγής.

Κατά πρώτο λόγο, ας αναφερθούμε στο πρόβλημα των τάξεων μέσα στο πλαίσιο της εξέτασης ενός «καθαρού τρόπου παραγωγής». Ο Μαρξ διακρίνει την οικονομική πάλη από την ταξική πολιτική πάλη και δέχεται ότι οι τάξεις είναι πλήρως συγκροτημένες μονάχα στο επίπεδο της πολιτικής πάλης. Σε ότι αφορά την οικονομική πάλη των προσώπων της παραγωγής ανάμεσα σε κεφαλαιοκράτες και εργάτες, μας λει ο Μαρξ ότι δεν πρόκειται σ' αυτήν την περίπτωση για πάλη των τάξεων και σε ότι αφορά την συνδικαλιστική οικονομική πάλη θα μας μιλήσει για «τάξη καθεαυτή» και αναγνωρίζει την τάξη σαν τάξη μονάχα στην πολιτική πάλη.

Στο πολιτικό του έργο στην «Αθλιότητα της φιλοσοφίας» και στο «Μανιφέστο», ο Μαρξ κατανοεί την οικονομική πάλη των ατόμων σαν ανεξάρτητη από ταξικές σχέσεις. Στο τρίτο βιβλίο αναφέρεται ότι οι σχέσεις των ατόμων – παραγόντων της παραγωγής, οι σχέσεις κεφαλαιοκράτης – μισθωτός εργάτης, είναι ταξικές σχέσεις. Εν τούτοις, παραμένει ένα πρόβλημα στα πολιτικά του, σε ότι αφορά τη διάκριση της συνδικαλιστικής οικονομικής πάλης και της πολιτικής πάλης. Αυτή τη διάκριση την βρίσκουμε και στην «Αθλιότητα της φιλοσοφίας» του 1847 ανάμεσα στην «τάξη καθεαυτή» και την τάξη για τον εαυτό της. Ο Μαρξ δέχεται την ύπαρξη μιας τάξης σαν τάξη μόνον σε πολιτικό επίπεδο, π.χ. το προλεταριάτο δεν υπάρχει σαν τάξη, παρά μονάχα όταν είναι οργανωμένο σε δικό του κόμμα.

Οι κοινωνικές τάξεις νοούνται σαν ταξικές πρακτικές και, από τις όποιες αντιθέσεις προκύπτουν, αποτελούν το πεδίο της πάλης των τάξεων ή καλύτερα το πεδίο της σύγκρουσης. Πρόκειται για πρακτικές που α) αποσκοπούν στην αύξηση των ημερομισθίων και μιλάμε στην περίπτωση αυτή για οικονομική πάλη, β) στην διατήρηση των κοινωνικών σχέσεων και στον μετασχηματισμό τους, τότε μιλάμε για πολιτική πάλη, και γ) στις ιδεολογικές κοινωνικές σχέσεις, για ιδεολογική πάλη.

Το οικονομικό στοιχείο είναι μια δομή όπου επενεργεί η πάλη των τάξεων μόνο στο πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο. Επίσης, το νομικό πολιτικό εποικοδόμημα του κράτους βρίσκεται σε διάσταση σε σχέση με το επίπεδο της πολιτικής πάλης της αστικής τάξης μέσα στο πεδίο της πάλης των τάξεων. Διότι η κυριαρχία του πολιτικού στοιχείου δεν αντιστοιχεί αναγκαστικά στην κυριαρχία μέσα στο πεδίο των πρακτικών της πολιτικής πάλης των τάξεων.

Αντιπροσωπευτική είναι η θεωρητική θέση του Λένιν, που αφορά τη διάκριση και τη σχέση ανάμεσα στην οικονομική πάλη και την πολιτική πάλη, από το βασικό κείμενο: «Τι να κάνουμε μέχρι την διαμάχη με τους Τρότσκυ και Μπουχάριν πάνω στο ζήτημα των συνδικάτων στην ΕΣΣΔ (1921)...» (Νίκος Πουλαντζάς, «πολιτική Εξουσία 7 Κοινωνικές Τάξεις Τόμος Α΄σελ. 124, εκδόσεις Θεμέλιο 1985).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΙ ΤΗΣ ΚΛΑΣΣΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

2.1 B. Pareto

Ο PARETO συμφωνεί με τον Mosca ότι πάντα οι κοινωνίες χωρίζονται σε δύο στρώματα: α) την μεγάλη σε αριθμό κατώτερη τάξη και μια μικρή, πανίσχυρη ανώτερη τάξη η οποία και αυτή χωρίζεται στην άρχουσα elite και μια elite που δεν μετέχει στην εξουσία. Ο Mosca και ο Pareto δέχονται ότι μεταξύ αυτών των δύο elite και κυρίως των κυρίαρχων τάξεων πραγματοποιούνται συνεχείς ανακατατάξεις αδιάκοπες και με αργούς ρυθμούς ώστε να μην προκαλούνται διαταραχές στο κοινωνικό σώμα. Αυτό που μένει σταθερό και δεν αλλάζει είναι ότι πάντα υπάρχουν κυρίαρχοι και εξουσιαζόμενοι. Πάντα υπάρχει κάποια elite που εξουσιάζει και κάποια αντίθετη με πολιτικά συνθήματα. Μόλις πετύχει η αντίθετη elite να πάρει την θέση της άρχουσας τα πράγματα επαναλαμβάνονται (Λενκ, 1990, «πολιτική κοινωνιολογία» σελ. 79, εκδ. Παρατηρητής 1990).

Millis

Με έρευνά του διαπίστωσε ότι οι αποφάσεις και η κατανομή αρμοδιοτήτων περνούν όλο και περισσότερο στη εκτελεστική εξουσία. Ο Millis διαπιστώνει ότι δεν υπάρχει ηγετική ομάδα στις elite εξουσίας. Σε περιόδους κρίσεις παρουσιάζεται η ανάγκη για συναίνεση κάνει επίσης λόγο και για περιόδους καθήκοντος. Δηλαδή το πρότυπο μιας δημοκρατικής ισορροπίας ανταγωνιζόμενων δυνάμεων δεν έχει σχέση με την πραγματικότητα. Η τάση της κυριαρχίας για μια στρατιωτική σκέψη καθώς και η δύναμη των μονοπωλίων οδήγησαν σε μια εξουσία με την μορφή πυραμίδας. Δηλαδή στην κορυφή της πυραμίδας βρίσκεται μία συμμαχία των elite και στην βάση η μαζική κοινωνία υποβαθμισμένη σε ρόλο αντικειμένου (όπ. παρ.).

2.2 M. Χάλμπβαξ

Ξεκινάει όπως και ο Marx από την παρατήρηση ότι δεν μπορεί να υπάρχει τάξη χωρίς ταξική συνείδηση. Μιλάει για “συλλογικές παραστάσεις που μπορούμε αν

θέλουμε να τις αποκαλέσουμε ταξικές συνειδήσεις”. Επίσης κάνει την παρατήρηση ότι οι τάξεις τείνουν να διατηρούνται, ανεξάρτητα από κάθε άλλο λόγο, χάρη στην ιδιαίτερη συλλογική μνήμη που διαθέτουν. Ο Χάλμπαξ επιμένει και στην ψυχολογία των αναγκών μιας τάξης.

Ένα ουσιαστικό σημείο είναι το γεγονός ότι οι κοινωνικές τάξεις συνθέτουν μεταξύ τους μια ιεραρχία: “τάξεις δεν υπάρχουν εξ’ ορισμού, παρά μόνο σε μια ιεραρχημένη κοινωνία”. “Για μια τάξη το να αποκτήσει συνείδηση του εαυτού της σημαίνει να αναγνωρίσει σε ποιο κοινωνικό επίπεδο βρίσκεται και να διαπιστώσει ύστερα με τι, με ποια προνόμια με ποια δικαιώματα και με ποια πλεονεκτήματα μετριέται το επίπεδο αυτό και καθορίζεται αυτή η ιεραρχία”. (Ζώρζ Γκυρβίτς, 1986, σελ. 230-241).

Η ιεραρχία των τάξεων πηγάζει κατ’ αρχήν από τη συλλογική γνώμη που σχηματίζει η κοινωνία για τις αξίες και από την συλλογική γνώμη που έχουν οι ίδιες για τη θέση τους στο σύνολο. “Σε κάθε κοινωνία υπάρχει μια κατηγορία δραστηριότητας που είναι κυριαρχική και μπορούμε να πούμε πως η διαίρεση σε τάξεις γίνεται με βάση τον βαθμό συμμετοχής των μελών των τάξεων αυτών στην κυριαρχική αυτή δραστηριότητα” (όπ. παρ.).

Ο Χάλμπαξ βλέπει στις ανάγκες, το ουσιαστικότερο καθοριστικό στοιχείο των κοινωνικών τάξεων, εν πάση περίπτωση το στοιχείο το πιο ευπρόσιτο για την εμπειρική τους μελέτη. “Η μελέτη της κατανομής των δαπανών των εργατών, των καταναλωτικών τους συνηθειών και του ‘βιοτικού επιπέδου’ στο οποίο ανέρχονται ή τείνουν να ανέβουν”, δεν σημαίνει ότι αποχωρίζουμε, τις ανάγκες τους από τον ρόλο των εργατών στην παραγωγή κι από τη σχέση τους με τις άλλες τάξεις, που εξαρτάται από συλλογικές εκτιμήσεις γιατί τα στοιχεία αυτά παρεμβαίνουν στην διαμόρφωση και στην διακύμανση των ιδίων των αναγκών, οι κοινωνικές ανάγκες που εξαρτώνται από τις εκτιμήσεις και τις διακυμάνσεις των γνώμων τροποποιούν και κατατάσσουν με διαφορετικό τρόπο τις φυσικές ανάγκες. “Οι ανάγκες δεν είναι αφαιρέσεις, πράγματα ή ποσότητες. Είναι συνειδησιακές καταστάσεις” συνδεδεμένες με την κοινωνία κι ανεξάρτητες από τις ατομικές επιθυμίες. Για τον Χάλμπαξ οι ανάγκες προέρχονται από την νοητική κυρίως ζωή και παραμένουν υποκείμενες. Αν και οι ανάγκες μπορούν να μετρηθούν με τις δαπάνες, η εισαγωγή τους στον ορισμό των κοινωνικών τάξεων δικαιολογείται από το γεγονός ότι η πηγή τους βρίσκεται στις συλλογικές παραστάσεις στις γνώμες και στις συλλογικές αξιολογικά κρίσεις. Εξ’ άλλου “οι

τάξεις νοιώθουν καθαρά τι τους λείπει ουσιαστικά”, εκεί δε βρίσκεται και η βάση των αναγκών τους και της ταξικής τους συνείδησης. Ο Χάλμπταξ θεωρεί ότι καθαρά κοινωνιολογικές θεωρίες των κοινωνικών τάξεων εδράζονται στην συλλογική ψυχολογία της διαφορετικής σε ένταση συμμετοχής στο κοινό ιδανικό της κοινωνίας (όπ. παρ.).

2.3 Μαξ Βέμπερ

Ο Μαξ Βέμπερ είναι νομιναλιστής όπως και ο Παρέτο και αναγνωρίζει μόνο “πιθανότητες” και “δυνατότητες” ατομικής συμπεριφοράς. Εισάγει την διάκριση μεταξύ “ταξικής κατάστασης” και “τάξης”. “Η ταξική κατάσταση είναι η ταξική πιθανότητα κατοχής ενός θετικού ή αρνητικού μονοπωλίου σε σχέση με την διανομή των αγαθών, την ιεραρχική θέση και τις γενικές ευκαιρίες των ενδιαφερόμενων”. “Τάξη είναι μια ομάδα προσώπων που βρίσκονται στην ίδια ταξική κατάσταση”. “Η ταξική κατάσταση και η τάξη, γράφει ο Βέμπερ, δεν είναι παρά δείκτες ταυτόσημων ή παρόμοιων τυπικών συμφερόντων μεμονωμένων ατόμων ή συνόλων ατόμων”.

Εξ’ άλλου ο Μαξ Βέμπερ διακρίνει τρεις κατηγορίες τάξεων: Α) “τις τάξεις που ορίζονται από την κατοχή περιουσίας (τάξεις κατοχής), η ταξική κατάσταση των οποίων καθορίζεται κατά πρώτο λόγο από την διαφορά ιδιοκτησίας” Β) “τις τάξεις που ορίζονται από τις μορφές απόκτησης (τάξεις κτήσης), η ταξική κατάσταση των οποίων καθορίζεται κατά πρώτο λόγο από τα ευκαιρίες να χρησιμοποιήσουν αγαθά ή υπηρεσίες που προσφέρονται στην αγορά” Γ) “τις ‘κοινωνικές τάξεις’ που θεμελιώνονται στο σύνολο των ταξικών καταστάσεων και ανάμεσα στις οποίες οι ανταλλαγές είναι άνετες και γίνονται μεταξύ προσώπων και από γενιά σε γενιά”. (Ζώρζ Γκυρβίτς, 1986, σελ. 201-212).

Ενδιαφέρουσες είναι οι σκέψεις του Βέμπερ σχετικά με το στοιχείο του “μονοπωλίου εκ των πραγμάτων”. Έτσι στις τάξεις που διακρίνονται με βάση την ιδιοκτησία, η προνομιά τάξη “...κατέχει το μονοπώλιο της αγοράς των ακριβότερων καταναλωτικών εμπορευμάτων: το μονοπώλιο της πώλησης και της οργάνωσής της, το μονοπώλιο των ευκαιριών αποταμίευσης και σχηματισμού περιουσίας, το μονοπώλιο των ευκαιριών συσσώρευσης κεφαλαίων – με αποταμίευση, με πίστωση ή με παραγωγή – πράγμα που δημιουργεί την δυνατότητα κατάληψης διευθυντικών θέσεων στην βιομηχανία”. Στην τάξη αυτή αντιτάσσεται, με διάφορες

αποχρώσεις, ολόκληρος ο υπόλοιπος πληθυσμός, που βρίσκεται αποκλεισμένος από το σύνολο αυτών των εκ των πραγμάτων μονοπωλίων και επομένως αποστερημένος (όπ. παρ.).

Από τις τάξεις που διακρίνονται με βάση τους τρόπους απόκτησης η ανώτερη τάξη περιλαμβάνει τους προνομιούχους κατόχους του μονοπωλίου της διεύθυνσης παραγωγής και του μονοπωλίου που εξασφαλίζει τις ευκαιρίες στην διανομή των αγαθών. Τέλος με κριτήριο τις βιοτικές ευκαιρίες των μελών τους οι κοινωνικές τάξεις είναι: 1) οι προλετάριοι, 2) οι μικροαστοί, 3) οι διανοούμενοι και οι τεχνικοί χωρίς περιουσία, 4) η κατέχουσα και εκπαιδευτικά προνομιούχα τάξη.

Ο Βέμπερ δεν παίρνει υπόψη του το γεγονός ότι η τάξη είναι μια ομάδα με πραγματική υπόσταση ένα ενιαίο σύνολο και επιπλέον δεν υποψιάζεται ότι η τάξη εκφράζει ένα συνολικό κοινωνικό φαινόμενο. Για τον Βέμπερ η τάξη είναι ένα άθροισμα, μια συνένωση, ένα συνοθύλευμα που δεν αποτελείται καν από τα άτομα που την συνθέτουν, αλλά μόνο από τις ευκαιρίες που τους δίνει η οικονομική τους μοίρα, η νοοτροπία τους και το προσωπικό τους γόητρο στην κοινωνική ζωή. Αδυνατεί όμως να απαντήσει στα ερωτήματα που γεννά η ίδια του η ερμηνεία. Πώς μπορούν οι ευκαιρίες να έλθουν σε επαφή, σε αλληλεπίδραση να συνενωθούν; Και γενικότερα από πού πηγάζει το κοινωνικό νόημα της συμπεριφοράς και η δυνατότητα ακόμη επικοινωνίας ανάμεσα στο εγώ και στον άλλον; (όπ. παρ.).

Για να αποσαφηνίσει την θέση του ο Βέμπερ δανείζεται από τον γερμανό κοινωνιολόγο Ταίνις την διάκριση μεταξύ “κοινότητας” και “κοινωνίας” δίνοντάς τους την πλατύτερη έννοιά του “εκκοινοτισμού” και του “εκκοινωνισμού”. Ροπή προς συμμετοχή προκαλούμενη από συναισθήματα που έχουν βιωθεί υποκειμενικά και ροπή προς αμοιβαίες σχέσεις ορθολογικής υφής, με κατάλληλη την οργάνωση.

Ο Βέμπερ επικαλείται τους όρους αυτούς μόνο και μόνο για να τονίσει ότι οι κοινωνικές τάξεις μπορούν, κάτω από ορισμένες συνθήκες να οργανωθούν (πράγμα που προσδιορίζει σαν φαινόμενο “εκκοινωνισμού”), δεν μπορούν όμως να φτάσουν στο συναίσθημα κοινής συμμετοχής σε ένα υποκειμενικά βιωμένο σύνολο, δηλαδή σε μια συλλογική αμοιβαιότητα. Είδαμε ότι χρησιμοποιεί τον όρο “κοινότητα” με εντελώς διαφορετική έννοια σαν κοινό χώρο όπου συγκρούονται τα συμφέροντα αντιμαχόμενων τάξεων (π.χ. μια κοινή αγορά, ή μια κοινή επιχείρηση) (όπ. παρ.).

Στο βάθος ο Βέμπερ καταστρέφει κάθε δυνατότητα συνένωσης των διαφορών ονομαστικών αθροισμάτων ευκαιριών και προσώπων σε πραγματικές ομάδες ακόμα

περισσότερο καθιστά αδύνατη την ενσωμάτωσή τους σε κοινωνικές τάξεις που θα πρέπει, κατ' αυτόν να εκπροσωπούν το σύνολο των ταξικών καταστάσεων. Έχοντας πολλαπλασιάσει τις ταξικές καταστάσεις σε υπερβολικό βαθμό δεν είναι πια σε θέση να τις συνενώσει.

Ο Βέμπερ καταλήγει έτσι την έννοια της κοινωνικής τάξης χωρίς να το γνωρίζει. Επίσης δεν κατορθώνει να εδραιώσει καμιά λειτουργική σύνδεση ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις και τα πολιτιστικά δημιουργήματα, γι' αυτόν οι υποκειμενικές σημασίες συνδέονται με τις ατομικές συνειδήσεις ενώ οι αντικειμενικές σημασίες είναι ιδανικές και ανεξάρτητες από την κοινωνική ζωή, που δεν έχει ακριβή πλαίσια αλλά αποτελεί ένα άθροισμα ευκαιριών ατομικής συμπεριφοράς. Οι κοινωνικές τάξεις λοιπόν δεν μπορούν να χρησιμεύσουν ούτε σαν σημείο αναφοράς για τις ιδεολογίες, πρέπει να αναγνωρίσουμε για άλλη μια φορά πως η θεωρία του Βέμπερ καθιστά την έννοια της ταξικής ολότελα άχρηστη.

Δεν μπορούν όμως να μην αναγνωρισθούν τα δύο πλεονεκτήματα της Βεμπεριανής θεωρίας: α) την σαφή αναγνώριση (που μας εκφράζεται καθαρά) του γεγονότος ότι οι κοινωνικές τάξεις εμφανίζονται μόνο με τον τύπο της καπιταλιστικής κοινωνίας, γιατί προϋποθέτουν μεγάλης κλίμακας επιχειρήσεις μια ελεύθερη αγορά, κλπ., και β) την παρατήρηση ότι η βάση της κοινωνικής τάξης δεν περιορίζεται μόνο στην οικονομική της πλευρά αλλά περιλαμβάνει και το στοιχείο της εκτίμησης του γοήτρου (όπ. παρ.).

2.4 Τζ. Α. Σουμπέτερ

Κατά τον Σουμπέτερ κάθε κοινωνική τάξη, είναι ένας ιδιαίτερος κοινωνικός οργανισμός, ζωντανός, που δρα και πάσχει σαν οργανισμός και πρέπει να την δούμε σαν μια ενότητα. Κι ακόμη: “Η τάξη είναι κάτι περισσότερο από το σύνολο των διασκορπισμένων μελών της. Η τάξη αποκτά συνείδηση της ταυτότητάς της στον βαθμό που αποτελεί ολότητα, εξιδανικεύεται μόνη της σαν ολότητα και έχει την δική της χαρακτηριστική ζωή, και το δικό της χαρακτηριστικό πνεύμα”(Ζώρζ Γκυρβίτς, 1986, σελ. 214-218).

Σύμφωνα με τον Σουμπέτερ μέλη μιας τάξης δεν είναι τα άτομα αλλά οι οικογένειες. Η αυθεντική κοινωνική μονάδα που αποτελεί τις τάξεις είναι οικογενειακή.

“Η σύνθεση των τάξεων αλλάζει αδιάλειπτα, πράγμα που οδηγεί σε μια ολότελα νέα επιλογή οικογενειών. Ο ρυθμός κινητικότητας των κοινωνικών τάξεων εξαρτάται από τις ιστορικές εποχές και τις κοινωνικές συγκυρίες. Είναι διαφορετικός για κάθε τάξη και για κάθε ομογένεια. Υπάρχουν περιπτώσεις όπου η συμμετοχή μιας οικογένειας σε μια τάξη είναι πιο σύντομη από την ζωή των μελών της ίδιας της οικογένειας. Άλλοτε πάλι η συμμετοχή αυτή διαρκεί πολλούς αιώνες”. Όπως και να έχει το πράγμα ο Σουμπέτερ θεωρεί ότι οι φραγμοί ανάμεσα στις τάξεις αφορούν για την ακρίβεια τα άτομα μόνο κι όχι τις οικογένειες, οι οποίες ξεπερνάνε τα εμπόδια αυτά με αρχές ή γρήγορες διαδικασίες. Όταν μελετούμε το πρόβλημα των τάξεων πρέπει να διακρίνουμε τέσσερις απόψεις. Η πρώτη είναι η φύση της τάξης, που συνδέεται με την λειτουργία που επιτελεί η τάξη στο “σύνολο της βιοτικής διαδικασίας μιας κοινωνίας”. Η δεύτερη είναι η άποψη της συνοχής μιας κοινωνικής τάξης, που την καθιστά ένα ιδιαίτερο κοινωνικό οργανισμό και εμποδίζει την αναγωγή της σε απλό άθροισμα ατόμων. Η τρίτη είναι η άποψη του σχηματισμού των κοινωνικών τάξεων που συνεπάγεται την απάντηση στο πρόβλημά του γιατί οι κοινωνίες δεν ήταν ποτέ ομοιογενείς αλλά ήταν πάντα στρωματωμένες. Η τέταρτη, τέλος, άποψη αναφέρεται στα συγκεκριμένα αίτια και στις συνθήκες μιας συγκεκριμένης και ιστορικά δεδομένης ταξικής κοινωνικής δομής (όπ. παρ.).

Η λειτουργία μιας τάξης μπορεί να αλλάζει και η τάξη αυτή να παραμένει μια άρχουσα τάξη: το φαινόμενο αυτό ερμηνεύεται από το γεγονός ότι οι ικανότητες που μεταδίδονται κληρονομικά στα άτομα της τάξης της επιτρέπουν πολλές φορές να εκπληρώσει καλύτερα από κάθε άλλη τις καινούργιες λειτουργίες που συνδέονται με τις διευθυντικές αρμοδιότητες. Οι τάξεις που στερούνται ταλαντούχων ατόμων μπορούν να τα στρατολογήσουν από άλλες τάξεις, έστω κι αν τα άτομα αυτά θα γίνονταν έτσι αποστάτες ή θα ξεπέφτουν. Υπολογίζουν όμως όχι άδικα, στην άνοδο της τάξης στην οποία πρωταγωνιστούν. Τελικά εκείνο που χρησιμεύει σαν κινητήρια δύναμη για την άνοδο των κοινωνικών τάξεων είναι το πνεύμα της ατομικής πρωτοβουλίας. Η άνοδος αυτή εκδηλώνεται με την ανοδική κίνηση των οικογενειών η ένωση των οποίων σχηματίζει μια κοινωνική τάξη που προστατεύει και τελικά εξασφαλίζει το γόητρο των μελών της (όπ. παρ.).

2.5 Γκ. Λούκατς

Για να κατανοήσουμε τι είναι κοινωνική τάξη πρέπει πριν από όλα να τη συλλάβουμε σαν μια “συγκεκριμένη ολότητα”. Καμιά όμως συγκεκριμένη “ολότητα” δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή παρά μόνο χάρη στην διαλεκτική, που αναπαράγει σαν “ενότητα μέσα στην πολλαπλότητα. “Ένα από τα συστατικά στοιχεία της ενότητας αυτής είναι ‘η ταξική συνείδηση’, κι αυτή πάλι συνδεδεμένη με το ‘ιστορικό γίνεσθαι’”, που αποτελεί κι αυτό ένα ‘συγκεκριμένο όλο’. Ο Λούκατς υποστηρίζει ότι ο μαρξισμός διακρίνεται από την αστική επιστήμη περισσότερο χάρη στην άποψη της ολότητας και λιγότερο χάρη στην πρόσταξη των οικονομικών κινήτρων για την εξήγηση της ιστορίας. Η “κυριαρχία της κατηγορίας της ολότητας αποτελεί έκφραση της επαναστατικής αρχής στις επιστήμες του ανθρώπου” (Ζώρζ Γκυρβίτς, 1986, σελ. 147-157).

Ο Λούκατς γράφει για τον μαρξισμό δεν υπάρχει τελικά ξεχωριστή επιστήμη του δικαίου, της πολιτικής οικονομίας κ.λ.π. αλλά μια και μόνη ιστορικό – διαλεκτική επιστήμη της ανάπτυξης της κοινωνίας στην ολότητά της. Το σημαντικό στοιχείο είναι: “Η ολότητα του αντικειμένου δεν μπορεί να βεβαιωθεί αποτελεσματικά παρά τότε μόνον όταν το υποκείμενο που την θέτει αποτελεί το ίδιο μια ολότητα, όταν δηλαδή το υποκείμενο είναι αναγκασμένο για να νοήσει τον εαυτό του να νοήσει το αντικείμενο σαν ολότητα” (όπ. παρ.).

Ο Λούκατς αγνοεί και την θεωρία της συλλογικής συνείδησης του Ντυρκάιμ σε σχέση με την ατομική συνείδηση, άποψη που επιδέχεται βέβαια κριτική. Αγνοεί την ψυχολογική ολότητα του εμείς, των καθολικών κοινωνιών. Η ταξική συνείδηση γίνεται στη σκέψη του το πνεύμα ή η μεταφυσική ουσία της προλεταριακής τάξης, που βρίσκεται αρχικά αποσπασμένη από την τάξη αυτή και ενσαρκώνεται ύστερα σ’ αυτήν τη χάρη στο θαύμα της διαλεκτικής μετουσίωσής της που συντελείται από την Ιστορία (όπ. παρ.).

Ο Λούκατς διαπιστώνει επίσης ότι η ταξική συνείδηση του προλεταριάτου είναι πιο πραγματική από την ταξική συνείδηση της αστικής τάξης, γιατί η πρώτη συλλαμβάνει το νόημα της ιστορίας ωθώντας προς το ξεπέραςμα του καπιταλισμού, ενώ η δεύτερη εξακολουθεί να περιορίζει από την προσκόλλησή της στην υφιστάμενη δομή. Γι’ αυτό και μπορούμε να παρατηρήσουμε, κατά τον Λούκατς, “τα σημάδια μιας προκαταβολικής συνθηκολόγησης της αστικής τάξης σε σχέση με την συνείδηση του προλεταριάτου” που άλλωστε είναι “η τελευταία ταξική συνείδηση στον κόσμο”. “Η ταξική συνείδηση γίνεται εδώ το κυριότερο όπλο της τάξεως”. “Δεν μπορούμε να

βγούμε από την κρίση του καπιταλισμού παρά μόνο με την ταξική συνείδηση του προλεταριάτου”. “Μπορούμε λοιπόν να καταλάβουμε με ποιο τρόπο η ορθή αντίληψη, η πραγματική σύλληψη της δομής της κοινωνίας (και της ιδιαίτερης συγκυριακής της κατάστασης) γίνεται για το προλεταριάτο, και μόνο γι’ αυτό παράγοντας δύναμη πρώτης γραμμής, ίσως ακόμη και το όπλο που θα καταστεί το πιο αποφασιστικό απ’ όλα”. Μόνο το προλεταριάτο είναι έτσι σε θέση να συλλάβει το νόημα του ιστορικού γίνεσθαι. Αντί να “εξιδανικεύει την Ιστορία” και να την αρνιέται, “την ξεπερνά, με την έννοια ότι διαμορφώνει την Ιστορία αναμορφώνοντας την ανθρωπότητα”. Η ταξική συνείδηση του προλεταριάτου είναι επομένως η Ιστορία που απόκτησε αυτοσυνείδηση (όπ. παρ.).

2.6 Κ. Μάρξ

Ένα από τα περιφημότερα αποσπάσματα που συναντάμε στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο, που δημοσιεύτηκε τον Γενάρη του 1848 είναι “Η Ιστορία όλων των ως τώρα κοινωνιών είναι Ιστορία ταξικών αγώνων”. Ελεύθερος και δούλος, πατρίκιος και πληβείος, βαρόνος και δουλοπάροικος με μια λέξη καταπιεστής και καταπιεζόμενος βρίσκονται σε ακατάπαυστη αντίθεση μεταξύ τους, έκαναν αδιάκοπο αγώνα, πότε σκεπασμένο πότε ανοιχτό, έναν αγώνα που τελείωνε κάθε φορά με τον επαναστατικό μετασχηματισμό ολόκληρης της κοινωνίας ή με την από κοινού καταστροφή των τάξεων που αγωνίζονταν (Ζώρζ Γκυρβίτς, 1986, σελ. 87-90 και 103-104).

“Η σύγχρονη αστική κοινωνία, που πρόβαλε από την καταστροφή της φεουδαρχικής κοινωνίας, δεν κατάργησε τις ταξικές αντιθέσεις, έβαλε μονάχα στη θέση των παλαιών νέες τάξεις, νέους όρους καταπίεσης, νέες μορφές πάλης” (Κομμουνιστικό Μανιφέστο). Έτσι για τον Μάρξ στο Μανιφέστο η κοινωνική τάξη υπάρχει οριστικά τότε μόνον όταν πέρα από τον κοινό ρόλο στην παραγωγή και τα κοινά οικονομικά συμφέροντα, παρεμβαίνει η ταξική αλληλεγγύη της οποίας η λειτουργία προϋποθέτει την ταξική συνείδηση, η οποία με την σειρά της δεν μπορεί να αποκτηθεί παρά μονάχα με την ταξική ιδεολογία (όπ. παρ.)

Η αστική τάξη που έπαιξε στην Ιστορία έναν ουσιαστικά επαναστατικό ρόλο, διέπρεψε στον χώρο της ιδεολογίας, γεγονός που ξύπνησε γρήγορα την ταξική της συνείδηση. Το προλεταριάτο – που περιλαμβάνει μεγάλες μάζες και είναι ακόμη και

ψυχολογικά καταπιεσμένο – δεν αποκτά συνείδηση του εαυτού του παρά μόνο βαθμιαία. Μονάχα η κομμουνιστική ιδεολογία, και ειδικότερα το Κομμουνιστικό Μανιφέστο μπορεί να το βοηθήσει να καταστεί οριστικά κοινωνικά τάξη. Το τελικό στάδιο της διαδικασίας αυτής είναι η οργάνωση ενός πολιτικού κόμματος που σαν σκοπό του έχει την κατάκτηση της εξουσίας. “Η πολιτική εξουσία, μας λει το Μανιφέστο, είναι η οργανωμένη εξουσία μιας κοινωνικής τάξης για την καταπίεση μιας άλλης”. “Το αστικό κράτος είναι ο προστατευτικός οργανισμός της καπιταλιστικής κοινωνίας”. “Η σύγχρονη κρατική εξουσία είναι μονάχα μια επιτροπή που διαχειρίζεται τις κοινές υποθέσεις της αστικής τάξης στο σύνολό της”.

Στην Γερμανική ιδεολογία διαβάζουμε πως: “Ο καταμερισμός της εργασίας είναι μια από τις κύριες δυνάμεις της Ιστορίας, εκδηλώνεται σήμερα στην άρχουσα τάξη και σαν καταμερισμός μεταξύ πνευματικής και υλική εργασίας, έτσι που μέσα στην τάξη αυτή ένα μέρος της παρουσιάζεται σαν τους στοχαστές της”. “Στο εσωτερικό αυτής της τάξης το σχίσμα αυτό μπορεί να μεταβληθεί ακόμα και σε ένα είδος αντίθεσης και εχθρότητας ανάμεσα στα δύο μέρη”. “Κάθε νέα τάξη πραγματοποιεί (...) την κυριαρχία της σε μια βάση ευρύτερη από εκείνη της τάξης που κυριάρχησε ως τα τώρα” (όπ. παρ.).

“Σε κάθε Ιστορική εποχή η ιδιοκτησία αναπτύχθηκε με διαφορετικό τρόπο και με μια σειρά τελείως διαφορετικών κοινωνικών σχέσεων. Έτσι με το να ορίσεις την αστική ιδιοκτησία δεν είναι τίποτε άλλο από το να εκθέσεις όλες τις κοινωνικές σχέσεις της αστικής παραγωγής”. Να ορίσεις απλώς μια τάξη ως ιδιοκτήτρια δεν σημαίνει τίποτε το συγκεκριμένο.

“Η αστική τάξη εμφανίζεται μαζί με ένα προλεταριάτο που είναι κι αυτό κατάλοιπο του προλεταριάτου της φεουδαλικής εποχής. Η φεουδαρχία είχε και αυτή το προλεταριάτο της – την δουλοπαροικία που έκλεινε μέσα της όλα τα σπέρματα της αστικής τάξης. Στην πορεία της ιστορικής της εξέλιξης η αστική τάξη αναπτύσσει αναγκαστικά τον ανταγωνιστικό της χαρακτήρα, που στην αρχή είναι συγκαλυμμένος και σε λανθάνουσα κατάσταση. Όσο αναπτύσσεται η αστική τάξη αναπτύσσεται στους κόλπους της ένα νέο προλεταριάτο, ένα σύγχρονο προλεταριάτο. Αναπτύσσεται μια πάλι ανάμεσα στην αστική τάξη και την προλεταριακή πάλι που πριν γίνει αισθητή κι από τις δύο πλευρές, πριν την αντιληφθούν, την εκτιμήσουν, την κατανοήσουν την ομολογήσουν και την διακηρύξουν, δεν εκδηλώνεται παρά με περιορισμένες και στιγμιαίες συγκρούσεις με ανατρεπτικές πράξεις. Από την άλλη

μεριά, ενώ τα μέλη της σύγχρονης αστικής τάξης έχουν όλα μαζί σαν τάξη τα ίδια συμφέροντα έναντι μιας άλλης τάξης, μεταξύ τους έχουν συμφέροντα αντίθετα και ανταγωνιστικά. Αυτή η αντίθεση των συμφερόντων τους πηγάζει από τις οικονομικές συνθήκες της αστικής ζωής τους. Μέρα με την ημέρα γίνεται λοιπόν όλο και πιο φανερό ότι οι σχέσεις παραγωγής μέσα στις οποίες κινείται η αστική τάξη δεν είναι απλές, αλλά έχουν ένα δυαδικό χαρακτήρα. Ότι στις ίδιες σχέσεις που αναπτύσσεται ο πλούτος αναπτύσσεται και η αθλιότητα. Ότι στις ίδιες σχέσεις όπου αναπτύσσονται οι παραγωγικές δυνάμεις υπάρχει μια δύναμη που δημιουργεί την καταπίεση. Ότι οι σχέσεις αυτές παράγουν τον αστικό πλούτο, δηλαδή τον πλούτο της αστικής τάξης, εξανεμίζοντας συνεχώς τον πλούτο των προσώπων που συνθέτουν την τάξη αυτή και δημιουργώντας ένα συνεχώς διογκούμενο προλεταριάτο. “Η μεγάλη βιομηχανία συναθροίζει ένα πλήθος ανθρώπων που είναι άγνωστοι μεταξύ τους. Ο ανταγωνισμός τους χωρίζει με βάση τα συμφέροντά τους. Η διατήρηση όμως του μισθού, το κοινό αυτό συμφέρον τους απέναντι στον εργοδότη τους, τους συνενώνει στην ίδια σκέψη αντίστασης – συμμαχίας (...). Αν αρχικά ο σκοπός της αντίστασης δεν ήταν άλλος από την διατήρηση των μισθών, όσο οι κεφαλαιοκράτες ενώνονται κι αυτοί σε μια προσπάθεια καταπίεσης οι ενώσεις που ήταν στην αρχή μεμονωμένες σχηματίζουν ομάδες και, μπρος στο κεφάλαιο που είναι πάντα ενωμένο, η διατήρηση της ενότητας γίνεται πιο αναγκαία από τη διατήρηση του μισθού. Είναι τόσο αληθινό αυτό, ώστε οι Άγγλοι οικονομολόγοι ξαφνιάζονται σαν βλέπουν τους εργάτες να θυσιάζουν σημαντικό μέρος του μισθού τους για χάρη των ενώσεών τους που δεν έχουν άλλο σκοπό από την διατήρηση των μισθών. Σε αυτή την πάλη – αληθινό εμφύλιο πόλεμο – συγκεντρώνονται και αναπτύσσονται όλα τα αναγκαία στοιχεία για μια μελλοντική μάχη. Οι οικονομικές συνθήκες είχαν στην αρχή μεταμορφώσεις του πληθυσμού της χώρας σε εργάτες. Η κυριαρχία του κεφαλαίου δημιούργησε τον πληθυσμό αυτόν μια κοινή κατάσταση, κοινά συμφέροντα. Η τάξη αυτή είναι έτσι ήδη μια τάξη έναντι στο κεφάλαιο, όχι όμως και έναντι του εαυτού της. Στην διάρκεια της πάλης, της οποίας σημειώσαμε μερικές μόνον φάσεις, η μάζα αυτή συσπειρώνεται και συγκροτείται σε τάξη για τον ίδιο τον εαυτό της” (όπ. παρ. σελ. 100-104).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ - ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

3.1 ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ

Στον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό συναντούμε το φαινόμενο της επαναστατικής συνειδητοποίησης των κοινωνικών στρωμάτων. Κύριος φορέας της ήταν η τάξη της αστικής διανόησης προς χάριν της προοδευτικής επιστημονικής συνείδησης, η οποία στράφηκε κατά των προνομίων της φεουδαρχικής αριστοκρατίας και της απόλυτης μοναρχίας.

Την ίδια εποχή εμφανίζεται και η έννοια της ιδεολογίας στην σκέψη σε συντηρητικό βαθμό βέβαια και εξυπηρετούσε τα παραδοσιακά ταξικά συμφέροντα. Το κίνητρο για τον σχηματισμό ιδεολογίας είναι ακόμη ψυχολογικό στην υπηρεσία αισθήματος ασφάλειας μοναρχών και ιεραρχών. Στην συνείδηση των Διαφωτιστών η αναγκαιότητα των ιδεολογιών υπαγορεύεται μόνο από την φύση του ανθρώπου και το κοινωνικό του περιβάλλον. Οι αστοί Διαφωτιστές στράφηκαν εναντίον των παραδοσιακών ιδεολογιών με την “Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια” με το αιτιολογικό ότι αυτές ήταν εσφαλμένες επειδή δεν ήταν σε θέση να εκφράσουν το “κοινό καλό” του έθνους. Με την έννοια αυτής της ιδεολογίας με την οποία χειραφετήθηκε η αστική τάξη είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιδέα της Ιστορικής και κοινωνικής προόδου. Η αστική τάξη αναμφισβήτητα θεωρήθηκε ο φορέας αυτής της προόδου εφ’ όσον στις διακηρύξεις της υποσχόταν ελευθερία, ισότητα, δικαιοσύνη στο νέο κοινωνικό σύστημα που ενδιαφέρονταν να εγκαταστήσει. Αλλά με την έλευση της Βιομηχανικής επανάστασης έφερε μια νέα πραγματικότητα την προλεταριοποίηση μεγάλων στρωμάτων πληθυσμού. Ακολουθώντας τον Hegel ο Marx σαν κριτικός της Αγγλικής Εθνικής Οικονομίας αναλύοντας την αστική κοινωνία επέδειξε ότι οι αντιφάσεις αυτές -και άρα το φαινόμενο του σχηματισμού ιδεολογιών- αποτελούν αναγκαίο χαρακτηριστικό αυτής της αστικής κοινωνίας. Οι ιδεολογίες είναι για τον Marx εσφαλμένη συνείδηση η οποία όμως είναι κοινωνικά αναγκαία ((Kurt Lenk, 1990, σελ. 194).

Από τα παραπάνω διαφαίνεται ότι ο δηλωμένος στόχος της αστικής τάξης ήταν να ελέγξει και να κυριαρχήσει στη φύση και την κοινωνία μέσω της επιστήμης και της κοινωνικής ανάλυσης. Ο Marx όμως μας υποδεικνύει ότι η σκέψη και η

δραστηριότητα των ανθρώπων σε μια καπιταλιστική κοινωνία καθορίζεται από το φαινόμενο που αυτός έχει χαρακτηρίσει σαν “φетиχισμό των εμπορευμάτων” και ο φетиχισμός του υλικού κόσμου είναι παράλληλος με έναν φетиχισμό των ιδεών, με την μορφή των ιδεολογιών.

Όπως στην κλασσική πολιτική οικονομία παρομοίως και για τον Μαρξ πηγή κάθε πλούτου είναι η ανθρώπινη εργασία. Κάτω όμως από τις καπιταλιστικές συνθήκες παραγωγής με τον καταμερισμό εργασίας και την μισθωτή εργασία, τα προϊόντα της ανθρώπινης εργασίας γίνονται στην διαδικασία των εμπορικών ανταλλαγών αντικείμενα αξίας και αποκτούν μια ιδιαίτερη δυναμική ανεξάρτητη από την ανθρώπινη δραστηριότητα. Τα αγαθά που διακινούνται στην αγορά παύουν να είναι φυσικά αντικείμενα και γίνονται εμπορεύματα. Σε αναλογία με τον φетиχισμό του εμπορίου εξελίσσονται και τα προϊόντα της ανθρώπινης σκέψης σε “ιδέες” γίνονται αυτόνομα αντικείμενα που κατευθύνουν την πορεία της Ιστορίας. Όπως τα υλικά αγαθά ομοίως και τα προϊόντα της πνευματικής εργασίας είναι το αποτέλεσμα δραστηριότητας των ανθρώπων. Οι ιδέες δεν είναι αιώνιες και αφηρημένες αλήθειες αλλά ένας αντικατοπτρισμός σχέσεων που έχουν συνάψει οι άνθρωποι στην διαδικασία της παραγωγής. Η αυτοματοποίηση των προϊόντων από τους παραγωγούς είναι σύμφωνα με τον Μαρξ αντίστοιχη με την κυριαρχία των αφηρημένων προϊόντων της ανθρώπινης σκέψης πάνω στους ανθρώπους. Με μια αντιστροφή των πραγματικών σχέσεων ο άνθρωπος υποδουλώνεται στα αντικείμενα της εργασίας του. Αν δεχθούμε ότι οι ιδέες στην ανθρώπινη Ιστορία εξαρτώνται από κοινωνικούς παράγοντες, τότε η εξάρτηση δεν είναι δυνατόν να θεωρηθεί ως κριτήριο για τον χαρακτηρισμό ενός συνόλου προτάσεων σαν ιδεολογία. Σε διαφορετική περίπτωση θα πρέπει να θεωρηθούν όλες οι προτάσεις σαν ιδεολογίες (αναληθείς) (όπ. παρ. σελ. 194-195).

Ο Mannheim όταν ονομάζει μια κρίση ή μια ιδέα εξαρτημένη από τις συνθήκες της ανθρώπινης ύπαρξης, αυτό δεν σημαίνει ότι της αποδίδει ιδιαίτερη αξία, αλλά εκφράζει την απλή πραγματικότητα ότι κάθε πρόταση σχετικά με τον άνθρωπο, την κοινωνία και την Ιστορία δεν μπορεί να νοηθεί χωριστά από τις δεδομένες κοινωνικές και ιστορικές της συντεταγμένες, και έτσι πρέπει να χαρακτηριστεί σαν σχετική ως προς την αλήθεια η οποία μπορεί να προκύψει μόνο από το σύνολο των τοπικών και χρονικών συντεταγμένων που αποτελούν την ανθρώπινη Ιστορία (όπ. παρ.).

Σήμερα διαπιστώνουμε ότι τόσο ο διαλεκτικός και Ιστορικός υλισμός όσο και η φιλοσοφική σχολή της Αν. Γερμανίας εγκατέλειψαν την εξάρτηση των μορφών ιδεολογικής συνείδησης από τις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες. Ότι όλες οι μορφές ιδεολογικής συνείδησης έχουν τάση για ανεξαρτητοποίηση με μια σχετική αυτονομία ώστε με μια διαδικασία ανατροφοδότησης καθορίζουν τις κοινωνικές συνθήκες. Με αυτόν τον τρόπο η ανάλυση αποκτά πρόσβαση στην ανθεκτικότητα των ιδεολογιών και τα κίνητρα της δραστηριότητας που έχουν ταξικό χαρακτήρα. (KURT LENK «πολιτική Κοινωνιολογία» σελ. 196 εκδ. Παρατηρητής 1982).

ΤΕΣΣΕΡΙΣ ΒΑΣΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ

Όσον αφορά την δομή των ιδεολογιών και τα πρότυπα της επιχειρηματολογίας τους μπορούν να διακριθούν σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο τέσσερις βασικοί τύποι:

1) Απολογητικές ιδεολογίες: Διακρίνονται για τον μεγάλο βαθμό ορθολογισμού στην ανάλυση των κοινωνικών σχηματισμών. Επί το πλείστον τις απολογητικές ιδεολογίες τις συναντάμε στις παραδοσιακές κοινωνίες, όπου εξεταζόταν κάθε δυνατότητα αλλαγής τους, και όταν αδυνατεί να δώσει διέξοδο στα προοδευτικά της στοιχεία τότε παίρνει απολογητικό χαρακτήρα. Επιπροσθέτως οι απολογητικές ιδεολογίες χρησιμοποιούνται για την νομιμοποίηση κοινωνικών και οικονομικών συσχετισμών. Δεν παραγνωρίζαμε το γεγονός ότι κυριαρχεί σ' αυτές το μεταφυσικό και ηθικό στοιχείο, με όλες τις επιχειρηματολογίες που θέλουν να εμφανίζονται σαν υπεράνω χρονικών περιστάσεων, χρησιμοποιώντας εικόνες πληρότητας, παρουσιάζοντας την τρέχουσα κατάσταση σαν την καλύτερη δυνατή. Έμφαση δίνεται στην εξύψωση της έννοιας κοινωνίας ώστε παραπλανώντας την να την αποδυναμώσουν από την δυναμική τους την οποία θεωρούν απειλητική.

2) Μεταφυσικές ιδεολογίες: Ξεκινούν με δεδομένη την υπάρχουσα κοινωνική κατάσταση ως ατελή, και δημιουργούν μια αντεστραμμένη κοσμοθεωρία στο πνεύμα των απόψεων του Marx. Τα γεγονότα σπάνια επαληθεύονται εμπειρικά ενώ αντίθετα κυριαρχεί το συναισθηματικό στις αφηρημένες αξίες που λειτουργούν σαν υποκατάστατα και έχουν την δύναμη να παρηγορούν και να αντισταθμίζουν την πραγματικότητα αναζητώντας το ιδανικό. Οι μεταφυσικές ιδεολογίες είναι

απαραίτητες σε κάθε κοινωνία η οποία προβλέπει από την πλειοψηφία της στην παραίτηση από κάθε ανάπτυξη πρωτοβουλίας και αυτενέργειας ώστε να εξασφαλίζεται η αναπαραγωγή της.

Η ουδετεροποιημένη στάση της πλειοψηφίας στις κοινωνικοοικονομικές συγκρούσεις αποτελεί ως σήμερα την μοιρολατρική εικόνα της τραγικότητας των ανθρώπων. Στην περίοδο της συσσώρευσης του κεφαλαίου οι κοινωνικές – πολιτικές συνθήκες αδυνατούσαν να δικαιολογηθούν ορθολογικά και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα παρουσίασαν μια ερμηνεία τους, σαν έκφραση της παγκόσμιας τραγικότητας της ζωής.

Ο Λούκατς στο έργο του “Η Καταστροφή του Λόγου” χαρακτήρισε αυτό το πνεύμα της πεσιμιστικής μεταφυσικής σαν “έμμεση απολογητική”, ως εξής: Ενώ η άμεση απολογητική προσπαθεί να εξωραΐσει τις αντιφάσεις του καπιταλιστικού συστήματος, να τις καταρρίψει με λογικά τεχνάσματα και να πείσει ότι παραμερίζονται, η έμμεση απολογητική δέχεται σαν δεδομένες αυτές τις αντιφάσεις, αναγνωρίζει την αντικειμενική τους ύπαρξη και τον ακατάρριπτο χαρακτήρα τους σαν ψυχρά γεγονότα, και τους προσδίδει μία ερμηνεία η οποία παρ’ όλα αυτά εννοεί την ύπαρξη του καπιταλισμού. Ενώ η άμεση απολογητική προσπαθεί να παραστήσει τον καπιταλισμό σαν το καλύτερο δυνατό σύστημα, σαν ανώτατη και οριστική βαθμίδα της ανθρώπινης εξέλιξης, η έμμεση προβάλλει τις άσχημες πλευρές του καπιταλισμού, αποκαλύπτει τα μειονεκτήματά του, τα παρουσιάζει όμως σαν ιδιότητες όχι του καπιταλισμού αλλά της ανθρώπινης ύπαρξης, και της ύπαρξης γενικότερα. Το συμπέρασμα είναι ότι ο αγώνας εναντίον αυτών των προβλημάτων είναι όχι μόνο χωρίς προοπτικές επιτυχίας αλλά και χωρίς νόημα, δηλαδή σημαίνει αυτοκατάργηση της ανθρώπινης ύπαρξης. Με την διάκριση αυτή μεταξύ άμεσης και έμμεσης απολογητικής, ο Λούκατς περιγράφει ταυτόχρονα τη διαφορά μεταξύ μεταφυσικής ιδεολογίας και της εκλογίκευσης (Η Καταστροφή του Λόγου, G. Lukacs, Βερολίνο 1954, σελ. 164όπως αναφέρεται στον Curt Lenk 1990, σελ. 200,).

3) Ιδεολογία συγκάλυψης (αποπροσανατολισμός): εξυπηρετεί τον αποπροσανατολισμό από τις κοινωνικές αντιφάσεις μετατοπίζοντας το πρόβλημα προς άλλες κατευθύνσεις. Η τεχνητή παρουσίαση εξωτερικών εχθρών, η κινδυνολογία καλύπτουν τις αιτίες των προβλημάτων. Στην εκτόνωση της πίεσης που

λειτουργεί ως βαλβίδα ασφαλείας για εκτροπές χρησιμεύουν ανυπεράσπιστες μειονότητες στις οποίες χρεώνονται οι ευθύνες για τα κοινωνικά δεινά.

4) επεκτατική ιδεολογία: εδώ δεν έχουμε να κάνουμε με δικαιολόγηση αλλά με πίστη. Εδώ η κοινωνία δείχνει να διαχωρίζεται σε φίλους και εχθρούς και όσοι δεν είναι με αυτήν θεωρεί ότι είναι εναντίον της. Η συγκεκριμένη ιδεολογία εξυπηρετεί τόσο την συνοχή (εθνική ομοψυχία) όσο και την επιθετικότητα προς τα έξω, (επιτακτική εξωτερική πολιτική) προς τον εχθρικό κόσμο. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα είναι ο εθνικοσοσιαλισμός. Ο καπιταλιστικός ανταγωνισμός για την επικράτηση του ισχυρότερου με επιχειρηματολογία από ρατσιστικούς και Δαρβινιστικούς μύθους τίθενται στην υπηρεσία της επεκτατικής πολιτικής. Οι ιδεολογίες αυτές δεν στηρίζονται ορθολογικά αλλά στην συναισθηματική φόρτιση και την χειραγώγηση των κοινωνικών στρωμάτων ελλείπει ορθολογισμού.

Πολιτικές ιδεολογίες στο πνεύμα ενός κλειστού θεωρητικού συστήματος υπάρχουν στην δογματική θεωρία του μαρξισμού – λενινισμού με την μορφή του διαλεκτικού υλισμού και στο σύστημα των νεοσχολαστικών που θεμελιώνεται στο φυσικό δίκιο. Αυτές οι δύο ολοκληρωμένες ιδεολογίες, στις προτάσεις για μια μελλοντική κοινωνία στηρίζονται σε συγκεκριμένους θεσμούς και δομές οργάνωσης: στον διαλεκτικό υλισμό για τους κομματικούς και κρατικούς μηχανισμούς και στους σχολαστικούς για την ιεραρχία της εκκλησίας που θεωρεί τον εαυτό της σαν παγκόσμια και πανανθρώπινη εκκλησία (όπ. παρ.).

3.2 ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Ο ρόλος της ιδεολογίας σε αντίθεση με την επιστήμη είναι να αποκρύπτει εντέχνως τις πραγματικές αντιθέσεις. Η ιδεολογία σε αντίθεση με την επιστήμη δεν αντέχει στους κόλπους της την αντίφαση, προσπαθεί να την επιλύσει προφασιζόμενη έλλειψη αντίφασης. Με αυτό τεκμηριώνεται ότι η δομή του ιδεολογικού λόγου και η δομή του επιστημονικού λόγου είναι διαφορετικές.

3.3 Η ΑΣΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Η ΠΑΛΗ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ

Η ιδεολογία είναι διαιρεμένη σε διάφορους χώρους: την συναντάμε ως ηθική, νομική, πολιτική, θρησκευτική, οικονομική, φιλοσοφική αισθητική κ.λ.π. Ένας ιδεολογικός χώρος κυριαρχεί πάνω στους άλλους μέσα στα πλαίσια της κυρίαρχης ιδεολογίας. Παρατηρούμε λοιπόν ότι ο κυρίαρχος χώρος του ιδεολογικού στοιχείου δεν είναι η νομικοπολιτική ιδεολογία, αλλά η θρησκευτική ιδεολογία. Με την σκοταδιστική και απατηλή λειτουργία που πήρε η θρησκευτική ιδεολογία του μεσαιωνικού καθολικισμού καθώς κατείχε τον κυρίαρχο ρόλο έπρεπε να κρύβει κι' απ' τον ίδιο της τον εαυτό τον αληθινό ρόλο της (Νίκος Πουλαντζάς, 1982, σελ. 44).

Ο Μαξ Βεμπερ είναι αυτός που μελέτησε όσο κανείς την κυριαρχία του νομικοπολιτικού χώρου μέσα στην καπιταλιστική ιδεολογία. Ο προτιμητέος χώρος μέσα στον οποίο οι κυριαρχούμενες τάξεις ζουν αυθόρμητα την εξέγερσή τους εναντίον στην αστική τάξη, εξουσιάζεται από τον νομικο-πολιτικό χώρο της κυρίαρχης ιδεολογίας. Πραγματικά ο πολιτικός ρόλος της κυρίαρχης αστικής ιδεολογίας στην οποία δεσπόζει ο νομικοπολιτικός χώρος συνιστάται στην προσπάθειά της να επιβάλλει στο σύνολο της κοινωνίας έναν τρόπο ζωής μέσω της οποίας το κράτος θα εμφανίζεται σαν εκπρόσωπος του “γενικού συμφέροντος της κοινωνίας” (όπ. παρ.).

Ο συγκεκριμένος ρόλος ιδεολογίας του καπιταλιστικού κράτους που είναι ο τόπος εκπροσώπησης του κράτους. Ο Μαρξ ο Ένγκελς και ο Λενιν τον αναφέρουν σαν σύγχρονο αντιπροσωπευτικό κράτος.

Οι αστικές νομικοπολιτικές ιδεολογίες με το να εμφανίζονται σαν επιστήμη καταφέρνουν να αποκρύπτουν το ταξικό, πολιτικό τους περιεχόμενο. Σύμφωνα με τον τρόπο συμμετοχής διαπιστώνουμε ότι οι ιδεολογίες δεν γίνονται πάντα δεκτές απ' τις κυριαρχούμενες τάξεις, με το να εμφανίζονται όμως σαν επιστημονικές τεχνικές καταφέρνουν τελικά να γίνονται δεκτές. Στους καπιταλιστικούς σχηματισμούς εμφανίζεται η πολιτική κατηγορία της κοινής γνώμης και της συναίνεσης για την οποία πρώτοι μίλησαν οι φυσιοκράτες. Οι έννοιες ης κοινής γνώμης της συναίνεσης σχηματίζονται με μια ολόκληρη θεωρητική επανάσταση που μέχρι τότε ήταν πιστή στην παράδοση της αριστοτελικής ηθικής. Η κοινή γνώμη αναγκαίως παράγοντας για την λειτουργία του καπιταλιστικού κράτους λειτουργεί στον βαθμό που γίνεται αποδεκτή με τον τρόπο της “ορθολογικής” επιστημονικής τεχνικής (όπ. παρ.)

Αξίζει στο σημείο αυτό να γίνει αναφορά στην σύγχρονη πολιτική επιστήμη που έκανε χρήση του όρου “ολοκληρωτικό” για να ορίσει τις σύγχρονες πολιτικές ιδεολογίες στην αντίθεσή τους με τις “φιλελεύθερες” πολιτικές ιδεολογίες. Οι ολοκληρωτικές πολιτικές ιδεολογίες χαρακτηρίζονταν έτσι γιατί κατέστρεφαν τους φραγμούς ανάμεσα στο άτομο και το κράτος υποστηρίζοντας την ολική ένταξη του ατόμου στο κράτος και ακόμη ότι αυτή η ιδεολογία θα καταλάμβανε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής πρακτικής.

Η λειτουργία απομόνωσης και συνοχής της αστικής πολιτικής ιδεολογίας καταλήγει σε μια εντελώς χαρακτηριστική εσωτερική αντίφαση που την βρίσκουμε τις θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου με την διάκριση και τη σχέση ανάμεσα στη σύμβαση αστικής ένωσης και τη σύμβαση πολιτικής κυριαρχίας. Αυτή η ιδεολογία παρουσιάζει τους δρώντες παράγοντες σαν άτομα – υποκείμενα ελεύθερα και ίσα με έναν ειδικό τρόπο ώστε επιτυγχάνεται η απομόνωση των κοινωνικών σχέσεων. Έτσι έχουμε το φαινόμενο του “αστικού ατομισμού”. Έτσι τα άτομα – πρόσωπα ατομικοποιημένα ούτε θεωρητικά δεν είναι δυνατόν να ενοποιηθούν με τελική κατάληξη την κοινωνική τους ύπαρξη. Αποτέλεσμα: αυτή η ελευθερία του ατόμου – ιδιότητα είναι να εξαφανίζεται μπροστά στην εξουσία του κράτους που ενσαρκώνει την γενική βούληση. Η αστική πολιτική ιδεολογία, ο βασικός χώρος της κυρίαρχης ιδεολογίας πολύ συχνά δεν αναγνωρίζει εξωτερικούς κανόνες δικαίου στις παρεμβάσεις του πολιτικού στοιχείου. Κάτι ανάλογο δεν συνέβαινε στην φεουδαρχική θρησκευτική ιδεολογία. Επίσης το ρεύμα της νομικο – πολιτικής αστικής ιδεολογίας καταλαμβάνει όλες τις κοινωνικές δραστηριότητες μαζί και την οικονομική, η οποία είναι τόσο καλυμμένη όσο ήταν το φιλοσοφικό ρεύμα από το ηθικό στους δουλοκτητικούς σχηματισμούς ή απ’ το θρησκευτικό ρεύμα στους φεουδαρχικούς σχηματισμούς (όπ. παρ.).

Συμπεραίνουμε ότι οι καπιταλιστικοί σχηματισμοί εμπεριέχουν τα χαρακτηριστικά που προαναφέρθηκαν για την κυρίαρχη καπιταλιστική ιδεολογία ως μέσο μιας τάξης ή μερίδας που πετυχαίνει να παρουσιάζεται σαν ο ενσαρκωτής του γενικού συμφέροντος του λαού – έθνους και να καθορίζει έτσι μια ειδική πολιτική αποδοχή της κυριαρχίας της από μέρους των κυριαρχούμενων τάξεων

3.4 ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ (Ντυρκάϊμ)

Ο Ντυρκάϊμ αναγνώριζε ως θεμελιακής σημασίας τον αγώνα του ανθρώπου για επιβίωση. Οι απόψεις τους συμβιβαστές με αυτές της αστικής ιδεολογίας σύμφωνα με την οποία καθώς η αστική κοινωνία παρείχε ίσες δυνατότητες και ευκαιρίες σε όλα τα μέλη της. Ο καταμερισμός της εργασίας σύμφωνα με τον Ντυρκάϊμ είναι ειρηνική απάντηση σ' αυτό το πρόβλημα. Η κοινωνία μόνη της και με ειρηνικό τρόπο λύνει το πρόβλημα της επιβίωσης των μελών της με το να εφευρίσκει νέες εξειδικεύσεις που πολλαπλασιάζουν την αποδοτικότητα της κοινωνίας σε υλικά αγαθά. Το αξιοσημείωτο στον καταμερισμό της εργασίας είναι ότι καθιστά τις λειτουργίες αλληλέγγυες. Γι' αυτό ο καταμερισμός της εργασίας “κατατάσσεται μεταξύ των ηθικών φαινομένων”.

Ο Ντυρκάϊμ έζησε σε μια εποχή με κοινωνικές αναταραχές και οικονομικές κρίσεις που τις απέδιδε στο φαινόμενο που ονόμασε ανομία, σαν αποτέλεσμα παθολογικών μορφών του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας. Παράλληλά αποδέχονταν ότι υπάρχουν και αρνητικές πλευρές, φαινόμενα κοινωνικής παθολογίας που συνδέονται με τον καταμερισμό εργασίας.

Τις “παθολογικές” αυτές μορφές του καταμερισμού εργασίας ο Ντυρκάϊμ τις απέδιδε στο γεγονός της ανάπτυξης του εγωισμού, της εγωκεντρικότητας που αποτελεί παθολογική εξέλιξη. Το παθολογικό φαινόμενο του εγωισμού προκαλεί κοινωνικούς ανταγωνισμούς, εδράζεται στην ανάπτυξη “εγωιστικής συνείδησης”. Γι' αυτό η αποκατάσταση της κοινωνικής ισορροπίας είναι εφικτή με την εξάλειψη της εγωιστικής εκτροπής της κοινωνικής συνείδησης. Μόνον εφ' όσον κάθε επάγγελμα και κάθε κοινωνική λειτουργία διαμορφώσει το αλληλέγγυο ήθος θα επιτρέψει την ομαλή ρύθμιση των απαιτήσεων και διαφορών κοινωνικών κατηγοριών.

Ο Ντυρκάϊμ ανεγνώριζε ότι έπρεπε η οικονομική και κοινωνική ανισότητα να αντιμετωπιστεί προκειμένου να επιτευχθεί η κοινωνική ειρήνη. Το πολιτικό σύστημα όφειλε να παρέμβει προκειμένου να εξασφαλίσει τους όρους λειτουργίας του “φυσιολογικού” καταμερισμού της εργασίας. Η ηθική κατάσταση της κοινωνίας δεν ήταν δυνατόν να διορθωθεί με εξορκισμούς και την παιδεία απαιτούσε δομικές μεταρρυθμίσεις. Μεταξύ των άλλων μέτρων θεώρησε απαραίτητο και την κατάργηση του νόμου περί κληρονομιάς. Με την κατάργηση του νομικού – θεσμικού πλαισίου περί κληρονομιάς θα έκανε πράξη την αρχή περί ισότητας των ευκαιριών. Έτσι πίστευε ότι θα πάψει ένας άνθρωπος που κληρονομεί περιουσία, να πλεονεκτεί έναντι ενός που γεννιέται σε μια οικογένεια χωρίς περιουσία. Όμως θεωρούσε ότι στην

κοινωνία υφίστανται “οξείες ταξικές διαφορές” όπως επίσης ότι “το σύστημα λειτουργεί υπό όρους που δεν επιτρέπουν την δικαιοσύνη”.

Το έργο του Ντυρκάϊμ ξεχωρίζει ως μια μοναδική σύνθεση εμπειρικής – στατιστικής με την θεωρητική ανάλυση. Ο καταμερισμός της εργασίας και η κοινωνική αλληλεγγύη που τον συνοδεύει η “οργανική αλληλεγγύη” είναι αδιαχώριστα συστατικά της δομής και λειτουργίας της σύγχρονης κοινωνίας.

Ως προς την γένεση και του περιεχομένου της ιδεολογίας ο Ντυρκάϊμ διαπραγματεύθηκε τα φαινόμενα της συνείδησης ως “κοινωνικά γεγονότα” που αναδεικνύουν την κοινωνική τους υπόσταση. Ως φαινόμενα δηλαδή που συμφύονται και διαπλέκονται με την κοινωνική πρακτική και που είναι αδιαχώριστα από την κοινωνική “συνύπαρξη”. Στην διαπραγμάτευση των “μορφών της θρησκευτικής ζωής”, των “συλλογικών παραστάσεων” και του “συλλογικού νου”, της ιδεολογίας και της γνώσης εφαρμόζει ο Ντυρκάϊμ με τον πιο ολοκληρωμένο τρόπο το θεωρητικό του και μεθοδολογικό του πρόγραμμα. Επιβεβαιώνει επίσης τις ιδεολογικές του επιλογές.

Στην κοινωνιολογία της θρησκείας και της γνώσης που διαγράφει το έργο του Ντυρκάϊμ “οι στοιχειώδεις μορφές της θρησκευτικής ζωής”, συντίθεται με συστηματικό τρόπο η “θεική” μέθοδος της ανάλυσης των κοινωνικών γεγονότων ως “πραγμάτων” με την ιστορική – συγκριτική μέθοδο και με τη μέθοδο της “συνακόλουθης μεταβολής” (Μαρία Αντωνοπούλου, σελ. 150-153,).

3.5 Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΒΙΑΣ (Παρέτο)

Στον Παρέτο η “λογικότητα” ενώ έχει ψυχολογικά αίτια εκφράζεται ως κοινωνική δράση και συμπεριφορά, που στόχο έχει την επιδίωξη ατομικών και ιδιοτελών στόχων, όμως ενεργείται και κρίνεται στο πεδίο της ευρύτερης κοινωνικής πρακτικής. Η “επιτυχία” των επίλεκτων είναι κοινωνική, όπως κοινωνική είναι και η εξουσία που ασκούν. Ακόμα ενώ ο εγωισμός για τον Ντυρκάϊμ, είναι το κατεξοχήν δείγμα κοινωνικής παθολογίας για τον Παρέτο είναι όχι μόνο “κανονικό” φαινόμενο αλλά και φαινόμενο στενά συναρτημένο με την “κοινωνική πρόοδο”. Η πρόοδος των επίλεκτων για τον Παρέτο είναι η πρόοδος της κοινωνίας.

Για τον Παρέτο οι ιδεολογίες αναπαριστούν και εκλογικεύουν επιμέρους κοινωνικά συμφέροντα, συνιστούν “μερικές” και όχι “ολικές” συστηματοποιήσεις της

κοινωνικής εμπειρίας. Ότι συνεπώς για να φθάσουν στον πυρήνα της “αλήθειας” που τυχόν περικλείουν πρέπει να τις υποβάλουμε στην επιστημονική διαχείριση και έλεγχο. Αλλά η “λογικο - εμπειρική” μέθοδος όπως την όρισε ο Παρέτο, δεν του επέτρεψε να επισημαίνει τον διαμεσολαβητικό χαρακτήρα των κοινωνικών σχέσεων χαρακτήρα της ιδεολογίας και συνεπώς να διακρίνει την λειτουργία της πρακτικής συνείδησης. Συνείδησης που τυχόν συγκαλύπτει, αλλά επίσης επιτρέπει την κοινωνική συλλογική αναδιάρθρωση των κοινωνικών σχέσεων.

Την τελευταία ο Παρέτο αντιλαμβανόταν ως δυνατή μόνον με την άσκηση της βίας πρώτα απ’ όλα πολιτικής, αλλά και κοινωνικής και ιδεολογικής. Την λειτουργία της ιδεολογίας το σχήμα του Παρέτο την εντοπίζει μόνο ως χειραγωγητική των “μαζών”.

Ο Παρέτο πολέμιος της ιδεολογίας σε όλες τις εκδοχές (του διαφωτισμού, του ανθρωπισμού, του σοσιαλισμού, του φιλελευθερισμού, του Χριστιανισμού κ.ο.κ.) διατυπώνει με το έργο του θεωρία περί ιδεολογίας την οποία εν τέλει χρησιμοποιεί προκειμένου να υποστηρίξει τις δικές του ιδεολογικές επιλογές. Εκτός του ότι μεταθέτει την ενέργεια του ανθρώπινου όντος στο υπόστρωμα της συνείδησής του και των αυτοπεριοριζομένων ορίων των ανθρώπινων “ενστίκτων” καταφάσκει επίσης την βία ως συστατικό παράγοντα και ρυθμιστικό συντελεστή των κοινωνικών σχέσεων και της ανθρώπινης Ιστορίας στο σύνολό της (Αντωνοπούλου, όπ. παρ., σελ. 195).

3.6 ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ – ΚΡΑΤΟΣ – ΚΑΤΑΣΤΟΛΗ (Πουλαντζάς - Αλτουσέρ)

Το κράτος έχει έναν ρόλο οργανικό στις σχέσεις παραγωγής και αναπαραγωγής των κοινωνικών τάξεων και αυτό διότι δεν περιορίζεται στην άσκηση της οργανωμένης φυσικής καταστολής. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο ρόλος του δεν περιορίζεται ούτε στο ζεύγμα καταστολή ιδεολογία.

Η ιδεολογία δεν συνιστάται σ’ ένα σύστημα ιδεών ή παραστάσεων μόνο. Αφορά μια σειρά υλικές πρακτικές που απλώνονται στα ήθη και τα έθιμα και καλουπιάζεται σαν τσιμέντο στο σύνολο των κοινωνικών πρακτικών πολιτικών και οικονομικών.

Οι ιδεολογικές σχέσεις είναι απαραίτητες για την οργάνωση των σχέσεων οικονομικής κυριότητας και νομής, για τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας

μέσα στο πλαίσιο σχέσεων παραγωγής. Το κράτος προκειμένου να αναπαράγει την πολιτική κυριαρχία εκτός από την καταστολή και την ωμή βία προσφεύγει στην ιδεολογία.

Η ιδεολογία είναι ταξική και κυρίαρχη αποτελεί εξουσία της κυρίαρχης τάξης η οποία ενσαρκώνεται στους κρατικούς μηχανισμούς. Ο ρόλος τους είναι να ενσταλάζουν και να αναπαράγουν την ιδεολογία που είναι σημαντική για τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας και της ταξικής κυριαρχίας. Ο ρόλος των μηχανισμών αυτών ανήκει στο κράτος και ονομάζονται κρατικοί ιδεολογικοί μηχανισμοί ασχέτως αν αυτοί ανήκουν στο κράτος ή διατηρούν νομικό χαρακτήρα όπως η εκκλησία ως θρησκευτικός μηχανισμός, το σχολείο ως σχολικός μηχανισμός κ.τ.λ.

Η κυρίαρχη ιδεολογία επεμβαίνει στην οργάνωση των μηχανισμών με την άσκηση της νομικής ή φυσικής βίας. Ωστόσο ανάμεσα στους κατασταλτικούς και ιδεολογικούς μηχανισμούς υπάρχουν σαφή όρια. Η προϋπόθεση για την εγκαθίδρυση και διατήρηση της εξουσίας είναι ο σωματικός καταναγκασμός αλλά και η απειλή της θανάτωσης. Το στέριωμα του κράτους γίνεται με υλικά μέσα, με την θέσπιση θεσμών που πραγματώνουν τον σωματικό καταναγκασμό και με την μόνιμη απειλή.

Ο Αλτουσέρ υποστηρίζει ότι ένα κράτος δεν δρα και δεν λειτουργεί παρά μόνον με την καταστολή και τον ιδεολογικό επηρεασμό. Μέσα στο ζεύγμα καταστολή – ιδεολογία δεν μπορούν να εντοπισθούν οι επιδράσεις που ασκεί η εξουσία στις δυναστευμένες και καταπιεζόμενες μάζες. Η ιδεολογία και οι υλικές πρακτικές του κράτους διαφοροποιούνται ανάλογα με τις τάξεις στις οποίες απευθύνεται (Νίκος Πουλιαντζάς, 1985, σελ. 39-42).

3.7 ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ (Κ. Λενκ)

Σύμφωνα με τον Λενκ ιδεολογία είναι το “εποικοδόμημα” που ορθώνεται στη πεζή και ρεαλιστική κοινωνία με απώτερο σκοπό τον αποπροσανατολισμό από την κοινωνική πραγματικότητα. Σήμερα επικρατούν δύο κυρίαρχες απόψεις:

α) Έχοντας την προϋπόθεση ότι η κοινωνική πραγματικότητα έχει αναγνωρισθεί, διατυπώνεται η άποψη γι’ αυτό που είναι ιδεολογία και αφού διαφέρει από την πραγματικότητα πρέπει να αποκαλυφθεί σαν “ιδεολογική μεταμφίεση”.

Στο θέμα της ιδεολογίας υπάρχει και μια παραλλαγή που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σαν “καθολικός σχετικισμός”. Η θεωρία αυτή υποστηρίζει ότι δεν είναι δυνατόν να βρεθεί ένα απόλυτο κριτήριο για να διακρίνουμε την αντικειμενική αλήθεια από την υποκειμενική άποψη. Έτσι μπορούμε να μιλάμε μόνο για διαφορετικές απόψεις.

Παρά τις διαφορές που διαπιστώνονται στις δύο απόψεις το πρώτο σχήμα (βάση - εποικοδόμημα) και το δεύτερο του (σχηματισμού) ωστόσο αυτές οι δύο απόψεις έχουν κάτι κοινό: Παίρνουν θέση σε αυτό που θεωρείται “πραγματικό” και καταδικάζουν σαν ιδεολογία κάθε τι που ξεφεύγει από τις υπάρχουσες καταστάσεις. Η πρώτη θεωρία προβάλλει την μοναδική και ασφαλή κοινωνική πραγματικότητα υποδεικνύει ότι αυτό που έχει σημασία δεν είναι η σκέψη αλλά ο λειτουργικός ρόλος μέσα στο σύστημα.

Η δεύτερη θεωρία του σχετικισμού από την άλλη πλευρά εξιδανικεύει τις επικρατούσες απόψεις οι οποίες γίνονται αναμφισβήτητα δέκτες με έναν αδιάκριτο σκεπτικισμό που εξισώνει δογματικά και λογικά στοιχεία αποκλείοντας κάθε δυνατότητα αλλαγής των κυρίαρχων δομών σκέψης.

Η ποιοτική διαφορά των δύο μοντέλων βρίσκονται: α) στην διαδικασία της λογικής κρίσης το γνωστικό ενδιαφέρον στρέφεται σε αντικειμενικούς συσχετισμούς που απομακρύνουν από το υποκειμενικό και β) ότι η κριτική δεν πρέπει να ενισχύει τις δογματικές απόψεις αλλά και να τις υποβάλλει σε έλεγχο.

Το κοινό σημείο των δύο θεωριών συνίσταται στην παραδοχή μιας πραγματικότητας που φθάνει ως την κλίμακα του απόλυτου η οποία καθώς επισφραγίζεται μέσα από το φάσμα των κυρίαρχων απόψεων δείχνει να εξελίσσεται σε “δεύτερη φάση”. Στην κλασσική κοινωνιολογία ιδεολογία σημαίνει κάτι σαν “εσφαλμένη συνείδηση”.

Η ιδεολογία ήταν λοιπόν κριτική, ουσιαστική και ταυτόχρονα δικαιολογητική. Σήμερα το κρατικό στοιχείο έχει εξασφαλισθεί για χάρη μιας απλής δικαίωσης των συνθηκών που εμφανίζονται σαν αναπότρεπτες. Ο ουτοπισμός βρίσκει καταφύγιο στην τέχνη σαν ιδιωτική μυθολογία, προσωπικός στοχασμός (Κ. Λενκ, όπ. παρ. σελ. 189-192).

3.8 ΤΑΞΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ (Κ. Μαρξ)

Ο Μαρξ στα κείμενα της νεότητάς του χρησιμοποιεί τον όρο ιδεολογία με περιφρόνηση. Ο όρος εμφανίζεται για πρώτη φορά στο βιβλίο του Ντεστύτ ντε Τρασύ Σχέδιο στοιχείων ιδεολογίας. Τον παίρνει ύστερα ο Ναπολέων, που αποκαλούσε “ιδεολόγους” τα μέλη της “Ακαδημίας ηθικών και πολιτικών επιστημών”, που ήταν όλοι φίλοι του Ντεστύτ ντε Τρασύ. Στον Μαρξ όπως άλλωστε και στον αυτοκράτορα, ο όρος έχει ένα χαρακτήρα περιφρονητικό. Ο Μαρξ έγραψε τους τρεις τόμους της Γερμανικής Ιδεολογίας για να χτυπήσει την γερμανική φιλοσοφία της εποχής του και για να δείξει την πολιτική της ματαιότητας, αποκαλύπτοντας εκεί με ποιο τρόπο οι συμπατριώτες του τείνουν να “μεταμορφώσουν τα καπέλα σε ιδέες” (Αθλιότητα της Φιλοσοφίας).

Η ιδεολογία, το “ιδεολογικό εποικοδόμημα”, περιγράφεται λοιπόν σαν αντίληψη που “αναστρέφει τα πάντα”, που αντιπροσωπεύει μια αυταπάτη ή απλούστερα “τις εσφαλμένες παραστάσεις που σχηματίζουν οι άνθρωποι, κυρίως για τον εαυτό τους”. Σαν ιδεολογικές χαρακτηρίζονται οι δογματικές διδασκαλίες που επιδιώκουν να δικαιολογήσουν συγκεκριμένες κοινωνικές καταστάσεις. Εν τούτοις από την αρχή κιόλας η “ιδεολογία” δηλώνει μια διδασκαλία, άλλοτε μια άμεση αλλά εσφαλμένη νοητική παραγωγή, όπως η θρησκεία (που χαρακτηρίζεται πάντα σαν ιδεολογία γιατί δεν μπορεί παρά να είναι λανθασμένη: “είναι το όπιο του λαού”) άλλοτε τέλος ένα σύστημα αληθινών ιδεών όταν αναφέρεται στον μαρξισμό σαν ιδεολογία του προλεταριάτου.

Στην Αθλιότητα της φιλοσοφίας, στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο και στα πρώτα τρία Ιστορικά έργα ο όρος “ιδεολογία” είναι να πάρει ευρύτερο περιεχόμενο, γιατί περιλαμβάνει όλες τις επιστήμες του ανθρώπου σαν επιστήμες, και ιδίως τις κοινωνικές επιστήμες (συμπεριλαμβανομένης της πολιτικής οικονομίας και της Ιστορίας, στο μέτρο βέβαια που δεν έχουν εγκολπωθεί τον μαρξισμό) τα προγράμματα και τις διακηρύξεις των διαφόρων πολιτικών κομμάτων και τέλος τις παραστάσεις, τις γνώμες, τις ψυχολογικές αντιδράσεις και τις επιδιώξεις, των διαφόρων κοινωνικών τάξεων.

Από τον πρόλογο της Κριτικής της πολιτικής οικονομίας (1859) και μετά ο όρος “ιδεολογία” γίνεται ακόμα πιο πλατύς. Ο Μαρξ κατατάσσει στα “ιδεολογικά εποικοδομήματα” όλα τα πολιτιστικά δημιουργήματα (το δίκαιο, την ηθική, την αισθητική, την γλώσσα, την φιλοσοφική και επιστημονική γνώση), όλες τις διδασκαλίες και τις πολιτικές και κοινωνικές τοποθετήσεις, όλα τα πολιτιστικά

δημιουργήματα, όλες τις καταστάσεις ή τις φυσικές πράξεις που χαρακτηρίζουν την ταξική ή την ατομική συνείδηση. Δεν κάνει παρά μια μονάχα εξαίρεση: από τον τομέα της ιδεολογίας εξαιρεί εκτός από τις φυσικές επιστήμες, και την πολιτική οικονομία, που ο μαρξισμός την ανύψωσε στο επίπεδο των θετικών επιστημών. Στην μελλοντική κοινωνία η κατάργηση των τάξεων θα έπρεπε να οδηγήσει στη χειραφέτηση κάθε επιστημονικής και φιλοσοφικής γνώσης από την εξάρτησή της από τις κοινωνικές συνθήκες. Η κοινωνική της συνάρτηση θα έπρεπε να είχε αρθεί. Βλέπουμε λοιπόν ότι αν και στα κείμενα του Μαρξ παρουσιάζεται μια κάποια τάση βαθμιαίας απαλλαγής του από τον μειωτικό χαρακτήρα που τον παρακολουθεί, ο όρος "ιδεολογία" εξακολουθεί να μολύνεται από το σύνδεσμό του με τα "αλλοτριωμένα" έργα και την "αλλοτριωμένη" συνείδηση (Ζωρζ Γκυρβιτς, όπ. παρ., σελ. 113-118).

Καθόσον αφορά τον ίδιο τον Μαρξ βρήκε την απλούστερη διέξοδο από τον λαβύρινθο αυτό των σημασιών με την παραδοχή ότι η προλεταριακή ιδεολογία δεν μπορεί να συγκριθεί με καμία άλλη. Είναι μια προνομιούχος ιδεολογία γιατί καλείται να μεταβάλλει τον κόσμο και να καταργήσει τις τάξεις και κατά συνέπεια, και αυτές τις ίδιες ιδεολογίες. Συγγέεται εξάλλου με την μαρξιστική θεωρία, που είναι μια θεωρία φιλοσοφική, κοινωνιολογική και οικονομική με οικουμενική ισχύ. Αν δεν έχει νοθευτεί, η προλεταριακή ιδεολογία αντιπροσωπεύει, για τον Μαρξ, το ξεπέραςμα όλων των ιδεολογιών. Είναι μία γνώση αποδεσμευμένη από τα κοινωνικά της πλαίσια. Είναι μια γνώση που καταλήγει στην πλήρη καθολική και απόλυτη αλήθεια που επιβεβαιώνεται ανεξάρτητα από κάθε πλαίσιο αναφοράς. Διαφαίνονται εδώ μερικές δυσκολίες του Μαρξ: α) ο κίνδυνος ενός απόλυτου ορθολογισμού, πράγμα που ο ίδιος έτρεμε. β) ο κίνδυνος να εξαφανιστεί η ηθική, το δίκαιο, η τέχνη, στο όνομα μιας γνώσης αποδεσμευμένης από την κοινωνία (ο κίνδυνος δηλαδή ενός διανοουμενισμού τόσο αντίθετου προς την πραγματιστική και την βουλευσιοκρατική του τάση). γ) Η αντίφαση προς την αντίληψή του ότι αυτός καθ' εαυτόν ο "λόγος" δεν είναι παρά μια μορφή της αστικής ιδεολογίας. δ) Το παράδοξο της απόλυτης αλήθειας που καλύπτεται κάτω από την ιδεολογία της προλεταριακής τάξης, που την χρησιμοποιεί για να συσταθεί η ίδια σε τάξη και να οδηγήσει στον θρίαμβο της αλήθειας αυτής στην ιστορία που μεταμορφώνεται σε θεοδικία. Μυστήριο της φιλοσοφίας της ιστορίας που εκδικείται την επιστημονική ανάλυση (όπ. παρ.)

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Εκθέτοντας ως τώρα απόψεις και θεωρίες της πνευματικής αριστοκρατίας από τον χώρο των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών επιστημών που έχει να παρουσιάσει ως τώρα η ανθρώπινη ιστορία, φωτίστηκαν στην εργασία αυτή κοινωνικά φαινόμενα και έννοιες των κοινωνικών τάξεων και των ιδεολογιών. Αφού φθάσει ο αναγνώστης μέχρις αυτού του σημείου καταφέρνει κάλλιστα να κρατά ζωνηρό το ενδιαφέρον του σχετικό με αυτό το ανεξάντλητο ζήτημα των κοινωνικών τάξεων από όποιο ιδεολογικό – πολιτικό χώρο και αν αυτός προέρχεται.

Οποσδήποτε σύμφωνα με τις εμπειρίες, το μορφωτικό επίπεδο και τον πολιτισμό του κάθε αναγνώστη θα προκύψουν οι ανάλογοι προβληματισμοί, οι ανάλογες κρίσεις και αντιρρήσεις και τα ανάλογα συμπεράσματα. Εν προκειμένω θα περιοριστούμε να αναφερθούμε εδώ μόνον σε μια πληθώρα συμπερασμάτων προς την βαθύτερη κατανόηση φύσης και λειτουργιών των κοινωνικών τάξεων και πιο κάτω με τα συμπεράσματα των ιδεολογιών.

Και ξεκινάμε με το απόσπασμα του Μαρξ από το Κομμουνιστικό Μανιφέστο. “Η ιστορία όλων των έως τώρα κοινωνιών είναι ιστορία των ταξικών αγώνων” αυτό που μένει σταθερό και δεν αλλάζει σε όλη την ανθρώπινη ιστορία είναι ότι πάντα υπήρχαν, υπάρχουν και θα υπάρχουν κυρίαρχοι και εξουσιαζόμενοι. Σε μια ιεραρχημένη κοινωνία υπάρχουν τάξεις, και για να αποκτήσει συνείδηση μια τάξη σημαίνει να αναγνωρίσει σε πιο επίπεδο κοινωνικό βρίσκεται και να διαπιστώσει ύστερα με τι, με ποια προνόμια, με ποια δικαιώματα και με ποια πλεονεκτήματα μετριέται το επίπεδο αυτό και καθορίζεται αυτή η ιεραρχία.

Στην ανάλυση της πάλης των τάξεων είδαμε ότι οι κοινωνικές τάξεις νοούνται σαν ταξικές πρακτικές και από τις όποιες αντιθέσεις προκύπτουν αποτελούν το πεδίο της πάλης των τάξεων ή καλύτερα το πεδίο της σύγκρουσης.

Ο Μαρξ δέχεται την ύπαρξη μιας τάξης σαν τάξη μόνο σε πολιτικό επίπεδο, π.χ. το προλεταριάτο δεν υπάρχει σαν τάξη παρά μονάχα όταν είναι οργανωμένο σε δικό του κόμμα. Μια τάξη υπάρχει εφόσον υπάρχει ταξική αυτοσυνείδηση.

Το κράτος με το πολιτικό του κόμμα είναι όργανο της ταξικής κυριαρχίας και ότι κάθε πολιτικό κόμμα είναι όργανο ταξικής πάλης.

Η σύγκρουση των πεποιθήσεων, εκτιμήσεων και των αντιλήψεων που έχουν οι διάφορες κοινωνικές τάξεις είναι πιο σημαντικές από τις συγκρούσεις των οικονομικών συμφερόντων.

Είδαμε ότι ενώ μπορούμε να συναντάμε στην ιστορική πραγματικότητα διάφορες κατηγορίες τάξεων μερίδων ομάδων υποομάδων ο Μαρξ πίστευε στην τελική πόλωση ανάμεσα σε δύο τάξεις ή τουλάχιστον σε δύο ταξικούς συνασπισμούς που θα οδηγούσε στην τελική ειρήνη μετά την δικτατορία των προλεταρίων θα οικοδομούσε μια αταξική κοινωνία.

Όσον αφορά το μεγάλο αυτό ζήτημα του καταμερισμού της εργασίας και την διανομή των αγαθών ακόμα και η προσπάθεια εξαφάνισής του στο μέλλον όσο πιο άδικο κατανείμει η κυρίαρχη τάξη τα αγαθά και την εξουσία και τις τιμές με τρόπο διαφορετικό από εκείνον που επιθυμούν οι μέσες ικανότητες των ανθρώπων τόσο πιο πολύ κινδυνεύει το κοινωνικό αυτό καθεστώς.

Πρέπει να αναγνωρίσουμε ακόμη ότι η ταξική πάλη υπερβαίνει τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους γιατί έχει τις ρίζες της όχι στη ιδεολογία αλλά στην υποδομή, στις σχέσεις παραγωγής, που είναι σχέσεις εκμετάλλευσης και που αποτελούν την βάση των ταξικών σχέσεων.

Οι κοινωνικές τάξεις δεν διαφοροποιούνται μόνο από τα οικονομικά τους συμφέροντα αλλά και από ταξικούς ή συνδυασμούς πολιτιστικούς, οικονομικούς, πολιτικούς, κοινωνικούς και θρησκευτικούς παράγοντες.

Η σύγχρονη αστική κοινωνία που πρόβαλε από την καταστροφή της φεουδαρχικής κοινωνίας δεν κατάργησε τις ταξικές αντιθέσεις, έβαλε μονάχα στη θέση των παλαιών νέες τάξεις, νέους όρους καταπίεσης, νέες μορφές πάλης. Η εποχή μας που είναι εποχή της κυρίαρχης τάξης διακρίνεται από το χαρακτηριστικό γνώρισμα ότι η κοινωνία μας έχει διασπαστεί σε δύο εχθρικά στρατόπεδα “την αστική τάξη και το προλεταριάτο”.

Σύμφωνα με τον Μαρξ καταλήγουμε στην κοινή διαπίστωση ότι η διχοτομική διαίρεση της κοινωνίας σε θύματα της εκμετάλλευσης και εκμεταλλευτές είναι η πηγή των ταξικών διαίρεσεων. Επίσης διακρίνει την οικονομική πάλη από την ταξική πάλη και μαζί του δεχόμαστε και εμείς ότι οι τάξεις είναι συγκροτημένες μονάχα στο επίπεδο της πολιτικής πάλης π.χ. το προλεταριάτο δεν υπάρχει σαν τάξη παρά μονάχα όταν είναι οργανωμένο σε δικό του κόμμα.

Μπορούμε επίσης να διακρίνουμε ανάμεσα στις δύο τάξεις μια αντινομία, δηλαδή οι ατομικοί ιδιοκτήτες απαρτίζουν το συντηρητικό κόμμα και οι προλετάριοι το επαναστατικό κόμμα. Οι πρώτοι εργάζονται για την διατήρηση της αντινομίας και οι δεύτεροι για την καταστροφή της.

Στις σχέσεις παραγωγής που κινείται η αστική τάξη υπάρχει ένας δυαδικός χαρακτήρας. Στις ίδιες τις σχέσεις που αναπτύσσεται ο πλούτος αναπτύσσεται και η αθλιότητα, η καταπίεση και ένα διογκούμενο προλεταριάτο. Σήμερα μάλιστα αναπτύσσεται ένα προλεταριάτο πνευματικά ανώτερο στους κόλπους της κυρίαρχης τάξης. Έτσι βλέπουμε την αστική τάξη να αναπτύσσει όλο και περισσότερο τον ανταγωνιστικό της χαρακτήρα που είναι πάντα και εντέχνως συγκαλυμμένος.

Εν κατακλείδι ελπιδοφόρο είναι το γεγονός ότι απέναντι στην ένωση κεφαλαιοκρατών σε μια προσπάθεια καταπίεσης ενώνονται και οι εργάτες. Από τον μισθό τους που όρισε η αστική τάξη για την εξασφάλιση της εργατικής δύναμης που όπως προείπαμε της είναι αναγκαία, οι εργάτες θυσιάζουν ένα μέρος του μισθού τους ακόμη και με προσωπική τους εργασία προς χάρη της ένωσής τους.

Όσον αφορά τις ιδεολογίες συνάγεται το συμπέρασμα ότι τις βρίσκουμε σε όλα τα πολιτιστικά δημιουργήματα του κοινωνικού βίου, (στο δίκαιο, την ηθική, την αισθητική, την γλώσσα, την φιλοσοφική και επιστημονική γνώση) που χαρακτηρίζουν την ταξική ή ατομική συνείδηση.

Τα παραδοσιακά συμφέροντα ως τώρα εξυπηρετούνται με τις ιδεολογίες και αυτό το βλέπουμε και από τους αστούς οι οποίοι πρώτοι στράφηκαν εναντίον των παραδοσιακών ιδεολογιών. Οπότε καταλήγουμε στην άποψη του Μαρξ ότι “η ιδεολογία είναι εσφαλμένη συνείδηση η οποία όμως είναι κοινωνικά αναγκαία”.

Οι ιδεολογίες είναι απαραίτητες σε κάθε κοινωνία, η οποία προσβλέπει από την πλειοψηφία της στην παραίτηση από κάθε ανάπτυξη πρωτοβουλίας και αυτενέργειας, ώστε συμβάλουν σε μία στάση ουδετεροποίησης της πλειοψηφίας στις κοινωνικοοικονομικές συγκρούσεις αποτελεί ως σήμερα την μοιρολατρική εικόνα της τραγικότητας των ανθρώπων.

Έτσι λοιπόν ένας αγώνας εναντίον των κοινωνικών προβλημάτων όχι μόνο να είναι καταδικασμένος χωρίς προοπτικές αλλά και χωρίς νόηση, δηλαδή σημαίνει αυτοκατάργηση της ανθρώπινης ύπαρξης.

Εξυπηρετούν στον αποπροσανατολισμό από τις κοινωνικές αντιφάσεις μετατοπίζοντας τα προβλήματα προς άλλες κατευθύνσεις. Με την τεχνική εφεύρεση

εξωτερικών εχθρών και με την κινδυνολογία καλύπτονται οι πραγματικές αιτίες των κοινωνικών προβλημάτων. Στην εκτόνωση της πίεσης που λειτουργεί ως βαλβίδα ασφαλείας για εκτροπές, χρησιμεύουν ανυπεράσπιστες ομάδες μειονοτήτων στις οποίες χρεώνονται οι ευθύνες για τα κοινωνικά δεινά.

Αν θελήσουμε να αντιπαραβάλλουμε τις κοινωνικές λειτουργίες ιδεολογίας και επιστήμης θα διαπιστώσουμε ότι δεν συναντούνται πουθενά διότι ο ρόλος της ιδεολογίας είναι να αποκρύπτει εντέχνως τις πραγματικές αντιθέσεις. Ενώ ο ρόλος της επιστήμης είναι να αποδείξει την αλήθεια.

Με αυτό τεκμηριώνεται ότι η δομή του ιδεολογικού λόγου και η δομή του επιστημονικού λόγου είναι διαφορετικές.

Από όσα αναφέρθηκαν σχετικά με τις ιδεολογίες είδαμε ότι τις συναντάμε σε όλους τους χώρους του κοινωνικού βίου και κατά συνέπεια ο κάθε ιδεολογικός χώρος κυριαρχεί πάνω στον άλλον. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι ο κυρίαρχος χώρος του ιδεολογικού στοιχείου δεν είναι η νομικοπολιτική ιδεολογία αλλά η θρησκευτική ιδεολογία. Με την σκοταδιστική και απατηλή λειτουργία που πήρε η θρησκευτική ιδεολογία κατά τον μεσαίωνα καθώς κατείχε τον κυρίαρχο ρόλο έπρεπε να κρύβει και από τον εαυτό της τον αληθινό της ρόλο.

Πραγματικά ο πραγματικός ρόλος της αστικής ιδεολογίας που μας ενδιαφέρει και περισσότερο δεσπόζει ο νομικοπολιτικός χώρος. Καταβάλλεται μια προσπάθεια από μέρος του να επιβάλει στο σύνολο της κοινωνίας ένα τρόπο ζωής μέσω της οποίας το κράτος θα εμφανίζεται σαν εκπρόσωπος του γενικού συμφέροντος της κοινωνίας. Ένα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κυρίαρχης ιδεολογίας συνίσταται στο ότι κρύβει με ιδικό τρόπο την ταξική εκμετάλλευση στον βαθμό που κάθε ίχνος ταξικής κυριαρχίας απουσιάζει συστηματικά από το λεξιλόγιό της.

Κοντολογίς αποδεικνύεται ότι ο χώρος της ιδεολογίας είναι ο καλύτερα τοποθετημένος για να κρύβει τον πραγματικό δείκτη καθορισμού και κυριαρχίας της δομής όπως επίσης και ο καλύτερα τοποθετημένος σύμφωνα με τον Γκράμσι για να τιμωρεί την συνοχή των κοινωνικών σχέσεων πάνω σε ένα φανταστικό επίπεδο.

Η απόκρυψη της ταξικής κυριαρχίας αντανάκλαται στην στενή σχέση ιδεολογίας και καπιταλιστικού κράτους. Προσπαθεί και καταφέρνει ως ένα σημείο τουλάχιστον να μην εμφανίζεται σαν μηχανισμός της ταξικής κυριαρχίας αλλά σαν η αρχή οργάνωσης και ενσάρκωσης του “γενικού συμφέροντος” της κοινωνίας με όλες τις επιπτώσεις της λειτουργίας του γραφειοκρατικού μηχανισμού.

Σήμερα στα σύγχρονα αστικά κράτη οι νομισματικοπολιτικές ιδεολογίες βλέπουμε να θέλουν να εμφανίζονται σαν επιστήμη και μολονότι δεν γίνονται πάντα δεκτές από τις κυριαρχούμενες τάξεις, με το να εμφανίζονται όμως σαν επιστημονικές τεχνικές τελικά καταφέρνουν να γίνονται δεκτές. Για να θυμηθούμε και τον Παρέτο η ιδεολογίες συνιστούν “μερικές” και όχι “ολικές συστηματοποιήσεις” της κοινωνικής εμπειρίας. Ότι συνεπώς για να φτάσουμε στον πυρήνα της “αλήθειας” που τυχόν περικλείουν πρέπει να τις υποβάλουμε στην επιστημονική διαχείριση και έλεγχο.

Από τις μέχρι τώρα έρευνες των μεγάλων θεωρητικών της κλασσικής κοινωνιολογίας που έχουμε στην διάθεσή μας, μας οδηγούν σε μια γενική διαπίστωση ότι οι ιδεολογίες δεν μπορούν να σταθούν ούτε ηθικά αλλά και ούτε επιστημονικά. Υπάρχουν και αναπαράγονται για να εξυπηρετούν την κυρίαρχη αστική τάξη κυρίως στον νομικοπολιτικό χώρο.

Αντίθετα με τον Μαρξ που μολονότι μας λει ότι “η ιδεολογία είναι εσφαλμένη συνείδηση η οποία όμως είναι κοινωνικά αναγκαία” αναγνωρίζει μόνο την προλεταριακή ιδεολογία ως προνομιούχο ιδεολογία ως την ανώτερη μορφή όλων των ιδεολογιών. Υποστηρίζει ότι η προλεταριακή ιδεολογία δεν μπορεί να συγκριθεί με καμία άλλη. Διότι η προλεταριακή ιδεολογία ως προνομιούχος ιδεολογία καλείται να μεταβάλλει τον κόσμο και να καταργήσει τις τάξεις και κατά συνέπεια και αυτές τις ίδιες τις ιδεολογίες. Για τον Μαρξ αν δεν έχει νοθευτεί η προλεταριακή ιδεολογία αντιπροσωπεύει το ξεπέραςμα όλων των ιδεολογιών. Είναι μια γνώση αποδεδειγμένη από τα κοινωνικά της πλαίσια που καταλήγει στην πλήρη και απόλυτη αλήθεια.

Για να προωθηθεί η συλλογιστική μας στους χώρους όπου επεκτείνονται οι ιδεολογίες χρήσιμο κρίνεται εδώ να γίνει μια συνοπτική παρουσίαση της διάκρισης εξουσίας και του μηχανισμού του κράτους. Ο κρατικός μηχανισμός απαρτίζεται από τους θεσμούς που αντιπροσωπεύουν τον καταπιεστικό μηχανισμό του κράτους και από το σώμα των θεσμών που αντιπροσωπεύουν τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους. Σαν ιδεολογικούς μηχανισμούς θεωρούμε τον θρησκευτικό, τον σχολικό, τον νομικό κ.λ.π.

Παίρνοντας ως δεδομένο ότι η κυρίαρχη τάξη κατέχει την εξουσία λένε ότι οι κυρίαρχη ιδεολογία είναι η ιδεολογία της κυρίαρχης τάξης, η οποία υπάρχει και λειτουργεί με τον καταπιεστικό μηχανισμό του κράτους και τους ιδεολογικούς

μηχανισμούς. Έτσι ο καταπιεστικός μηχανισμός του κράτους λειτουργεί με την βία ενώ οι ιδεολογικοί μηχανισμοί λειτουργούν με ιδεολογία. Πιο σωστά μπορούμε να πούμε ότι και οι δύο αυτοί μηχανισμοί λειτουργούν και με βία και με ιδεολογία.

Ο ρόλος του καταπιεστικού μηχανισμού του κράτους έγκειται στο να εξασφαλίζει δυναμικά τους πολιτικούς όρους και προϋποθέσεις για την αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής που είναι σχέσεις εκμετάλλευσης. Δεν συμβάλλει ο κρατικός μηχανισμός μόνο στην ίδια του την παραγωγή αλλά με την βία του πετυχαίνει να δημιουργεί τις πολιτικές προϋποθέσεις για την λειτουργία των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους.

Για τους ιδεολογικούς μηχανισμούς μπορούμε να πούμε ότι εξασφαλίζουν την αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής. Κάτω από την προστατευτική ασπίδα του καταπιεστικού μηχανισμού του κράτους. Στο σημείο αυτό μεγάλος είναι ο ρόλος της κυρίαρχης ιδεολογίας των τάξεων που κατέχουν την πολιτική εξουσία. Μέσω της κυρίαρχης ιδεολογίας εξασφαλίζεται η αρμονία μεταξύ του καταπιεστικού μηχανισμού του κράτους.

Είδαμε πως οι ιδεολογίες πραγματοποιούνται μέσα σε θεσμούς, μέσα στις πρακτικές τους στους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους. Με την έννοια αυτή οι ιδεολογίες πλησιάζουν προς εκείνη τη μορφή ταξικής πάλης που έχουν ζωτικό ενδιαφέρον για την κυρίαρχη τάξη και που είναι η αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής.

Πραγματικά το κράτος και οι μηχανισμοί του δεν έχουν κανένα νόημα παρά μόνον αν θεωρηθούν από την άποψη της ταξικής πάλης, ως μηχανισμοί της πάλης των τάξεων που εξασφαλίζουν την ταξική καταπίεση και εγγυώνται την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης.

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ – ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Η κοινωνική εργασία σαν επάγγελμα είναι άμεσο συνδεδεμένο με τις δραστηριότητες της Κοινωνικής Πρόνοιας. Υπάρχει όμως μια σημαντική διαφορά ανάμεσα στην Κοινωνική Πρόνοια και στην Κοινωνική Εργασία. Η Κοινωνική Πρόνοια συμπεριλαμβάνει μια σειρά από δραστηριότητες που απευθύνονται σε άτομα και ομάδες που τα χαρακτηρίζουν ειδικές ανάγκες τις οποίες η οργανωμένη κοινωνία προσπαθεί να καλύψει με ένα σύστημα υπηρεσιών. Μέσα σ' αυτό το σύστημα των υπηρεσιών είναι ενταγμένη και η κοινωνική εργασία που συνήθως καλείται να προσφέρει τις δικές της υπηρεσίες σε περιοχές «κοινωνικής διαταραχής» που προβάλλονται πιο έντονα και που οι μηχανισμοί της οργανωμένης κοινωνίας έχουν την πρόθεση να διορθώσουν.

Σαν αιτίες κοινωνικής διαταραχής προβάλλονται οι αλλαγές στη μορφή και ρόλο της οικογένειας, η ψυχική αρρώστια, η παθολογία του αλκοολισμού και των ναρκωτικών, η ανίατη φυσική αρρώστια, η εγκληματικότητα και η φτώχεια. Σ' αυτές τις προβληματικές περιοχές εργάζονται οι κοινωνικοί λειτουργοί και μ' αυτές ταυτίζεται το επάγγελμα της κοινωνικής εργασίας.

Η Κοινωνική Πρόνοια στην εφαρμογή των προγραμμάτων της δεν χρησιμοποιεί μόνο κοινωνικούς λειτουργούς αλλά ειδικούς και μη από διάφορα επαγγέλματα και τεχνοκράτες και θα πρέπει να τονισθεί πως πολλά προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας σχεδιάζονται και εφαρμόζονται χωρίς καμία συμμετοχή από κοινωνικούς λειτουργούς.

Οι κοινωνικοί λειτουργοί εργάζονται σε κάποιες από τις δραστηριότητες που προαναφέρθηκαν με εργοδότη τότε το ίδιο το κράτος και πιο συχνά κάποια ιδιωτική κοινωνική οργάνωση. Η άσκηση του «ελεύθερου επαγγελματία» όπως τουλάχιστον επιχειρήθηκε σε μερικές άλλες χώρες δεν είναι χαρακτηριστικό του επαγγέλματος αυτού στην ελληνική κοινωνία.

Θεωρητικά, ο ρόλος του επαγγέλματος της κοινωνικής εργασίας χαρακτηρίζεται από κάποιες «μεσολαβητικές» ιδιότητες, με σκοπό να αναπτύξουν την ικανότητα του ατόμου να χρησιμοποιήσει με σχετική επιτυχία τις διάφορες υπηρεσίες που του παρέχει η κοινωνία. Στο ρόλο του επίσης είναι να βοηθήσει άτομα και ομάδες ατόμων να προσαρμοστούν με επιτυχία στις αλλαγές συνθηκών ζωής, σε

μια ταχύτατα εξελισσόμενη κοινωνία, εξ' αιτίας της ανάπτυξης της τεχνολογίας της εκβιομηχανοποίησης και της συρροής των μαζών προς τα αστικά κέντρα.

Ακόμη, η κοινωνική εργασία έχει για σκοπό να βοηθήσει το άτομο ή ομάδες ατόμων να δραστηριοποιηθούν αξιοποιώντας τις δυνατότητές τους και την ικανότητά τους να ανταποκριθούν επαρκώς στους διάφορους ρόλους που απαιτεί απ' αυτούς η συμμετοχή τους στις διάφορες κοινωνικές ομάδες, μέσα ευρύτερο πλαίσιο των επικρατούντων θεσμών.

Η προσφορά της Κοινωνικής Εργασίας σαν επάγγελμα – σαν θέμα αρχής – θα πρέπει να απευθύνεται σε κάθε άτομο, ανεξάρτητα από το κοινωνικο – οικονομικό περιβάλλον στο οποίο ανήκει. Στην πράξη όμως σήμερα διαπιστώνεται ότι οι κοινωνικοί λειτουργοί δρουν μέσα σε ένα σύστημα καθιερωμένο από την κοινωνία για την αντιμετώπιση κοινωνικών διαταραχών και των κοινωνικά προβληματισμένων ατόμων.

Η εγκληματικότητα των ανηλίκων, η κακομεταχείριση και παραμέληση των παιδιών η διανοητική ανεπάρκεια και η ψυχική αρρώστια είναι φαινόμενο της κοινωνικής ζωής. Ο κοινωνικός λειτουργός όμως τα αντιμετωπίζει καθημερινά, προσπαθώντας να δώσει μια ξεχωριστή λύση στο καθένα από αυτά.

Επιπλέον, ένα μέρος, του εξυπηρετούμενου πληθυσμού σ' αυτές τις κοινωνικές κατηγορίες απαιτεί – εκ των πραγμάτων – τη συνεχή προσφορά της κοινωνικής προστασίας που σ' αυτές τις καταστάσεις εκφράζεται συνήθως με τη συνεχή συμπαράσταση του κοινωνικού λειτουργού. Έτσι οι Κοινωνικοί Λειτουργοί απαλλάσσουν την κοινωνία από κρίσεις συνειδήσεως, μια και αυτοί αναλαμβάνουν την εξυπηρέτηση αυτών που βρίσκονται σε κατάσταση ανάγκης, ενώ ο κοινός άνθρωπος μπορεί να αισθάνεται πιο άνετα αφού ο ίδιος δεν ανήκει στην κατηγορία αυτών που εξυπηρετούν οι κοινωνικοί λειτουργοί.

Άλλο βασικό χαρακτηριστικό της Κοινωνικής Εργασίας σαν επάγγελμα στο ευρύτερο τομέα της Κοινωνικής Πρόνοιας είναι η αρχή της εξατομίκευσης. Δηλαδή, κάθε άτομο και το πρόβλημά του πρέπει να τύχουν προσοχής και της φροντίδας του κοινωνικού λειτουργού σαν να είναι μοναδικά.

Σήμερα για πολλούς, το χαρακτηριστικό αυτό της κοινωνικής εργασίας θεωρείται και σαν μια αδυναμία του επαγγέλματος με το επιχείρημα ότι εξατομικεύοντας κάθε προβληματική περίπτωση, οι κοινωνικοί λειτουργοί χάνουν την ικανότητα να δουν την κοινωνία σαν σύνολο.

μια ταχύτατα εξελισσόμενη κοινωνία, εξ' αιτίας της ανάπτυξης της τεχνολογίας της εκβιομηχανοποίησης και της συρροής των μαζών προς τα αστικά κέντρα.

Ακόμη, η κοινωνική εργασία έχει για σκοπό να βοηθήσει το άτομο ή ομάδες ατόμων να δραστηριοποιηθούν αξιοποιώντας τις δυνατότητές τους και την ικανότητά τους να ανταποκριθούν επαρκώς στους διάφορους ρόλους που απαιτεί απ' αυτούς η συμμετοχή τους στις διάφορες κοινωνικές ομάδες, μέσα ευρύτερο πλαίσιο των επικρατούντων θεσμών.

Η προσφορά της Κοινωνικής Εργασίας σαν επάγγελμα – σαν θέμα αρχής – θα πρέπει να απευθύνεται σε κάθε άτομο, ανεξάρτητα από το κοινωνικο – οικονομικό περιβάλλον στο οποίο ανήκει. Στην πράξη όμως σήμερα διαπιστώνεται ότι οι κοινωνικοί λειτουργοί δρουν μέσα σε ένα σύστημα καθιερωμένο από την κοινωνία για την αντιμετώπιση κοινωνικών διαταραχών και των κοινωνικά προβληματισμένων ατόμων.

Η εγκληματικότητα των ανηλίκων, η κακομεταχείριση και παραμέληση των παιδιών η διανοητική ανεπάρκεια και η ψυχική αρρώστια είναι φαινόμενο της κοινωνικής ζωής. Ο κοινωνικός λειτουργός όμως τα αντιμετωπίζει καθημερινά, προσπαθώντας να δώσει μια ξεχωριστή λύση στο καθένα από αυτά.

Επιπλέον, ένα μέρος, του εξυπηρετούμενου πληθυσμού σ' αυτές τις κοινωνικές κατηγορίες απαιτεί – εκ των πραγμάτων – τη συνεχή προσφορά της κοινωνικής προστασίας που σ' αυτές τις καταστάσεις εκφράζεται συνήθως με τη συνεχή συμπαράσταση του κοινωνικού λειτουργού. Έτσι οι Κοινωνικοί Λειτουργοί απαλλάσσουν την κοινωνία από κρίσεις συνειδήσεως, μια και αυτοί αναλαμβάνουν την εξυπηρέτηση αυτών που βρίσκονται σε κατάσταση ανάγκης, ενώ ο κοινός άνθρωπος μπορεί να αισθάνεται πιο άνετα αφού ο ίδιος δεν ανήκει στην κατηγορία αυτών που εξυπηρετούν οι κοινωνικοί λειτουργοί.

Άλλο βασικό χαρακτηριστικό της Κοινωνικής Εργασίας σαν επάγγελμα στο ευρύτερο τομέα της Κοινωνικής Πρόνοιας είναι η αρχή της εξατομίκευσης. Δηλαδή, κάθε άτομο και το πρόβλημά του πρέπει να τύχουν προσοχής και της φροντίδας του κοινωνικού λειτουργού σαν να είναι μοναδικά.

Σήμερα για πολλούς, το χαρακτηριστικό αυτό της κοινωνικής εργασίας θεωρείται και σαν μια αδυναμία του επαγγέλματος με το επιχείρημα ότι εξατομικεύοντας κάθε προβληματική περίπτωση, οι κοινωνικοί λειτουργοί χάνουν την ικανότητα να δουν την κοινωνία σαν σύνολο (Νομικού Α, «Εισαγωγή στην Κοιν. Εργασία», σελ. 31-33, 1996 ΤΕΙ Πάτρας).

Κοινωνική Πολιτική

Πιστεύοντας ότι Κοινωνική Πολιτική αποτελεί το πλαίσιο στο οποίο λειτουργεί η Κοινωνική Εργασία και το οποίο επηρεάζει την αποτελεσματικότητά της θα προσπαθήσουμε ν' αναπτύξουμε σύντομα τα βασικά σημεία του προβληματισμού στον τομέα αυτό.

Ένας ορισμός του τι είναι Κοινωνική Πολιτική είναι εκείνος του T. Marshal που λέει ότι ο όρος αναφέρεται στην πολιτική της κυβέρνησης η οποία επιδρά στην ευημερία των πολιτών με το να τους παρέχει υπηρεσίες ή εισόδημα. Συγκεκριμένα οι κύριοι τομείς της Κοινωνικής Πολιτικής είναι οι κοινωνικές ασφαλίσεις, η υγεία, η παιδεία, η στέγαση και η Κοινωνική Πρόνοια.

Υπάρχουν διάφοροι τρόποι για να ταξινομήσει κανείς τους στόχους της Κοινωνικής Πολιτικής. Σύμφωνα με τον T. Marshal πάλι, ένας είναι αυτός που διακρίνει τρεις τύπους στόχων.

α) την μείωση της φτώχειας

β) την αύξηση της Πρόνοιας

γ) την επιδίωξη της Ισότητας

Ο πρώτος τρόπος είναι ο πιο περιορισμένος και αφορά στο χαμηλότερο κοινωνικό στρώμα. Ο δεύτερος είναι περισσότερο πλατύς και επιδιώκει την Κοινωνική Πρόνοια για όλους τους πολίτες και όχι μόνο τους φτωχούς. Οι επιδράσεις του στο χαρακτήρα και ακόμα στη δομή μιας κοινωνίας μπορεί να είναι σημαντικές.

Ο τρίτος στόχος αποτελεί την πραγμάτωση της υψηλότερης κοινωνικής αξίας. Οι τρεις στόχοι δεν αλληλοαποκλείονται αλλά μπορούν να συνδυασθούν με πολλούς τρόπους. Θα τους εξετάσουμε έναν – έναν με την πιο πάνω σειρά.

Ένας σκοπός της Κοινωνικής Πολιτικής είναι η μείωση της φτώχειας. Αλλά πως μπορεί να καθοριστεί η έννοια της φτώχειας; Πιστεύεται ότι η φτώχεια είναι μόνο σχετική και μετριέται συγκρινόμενη με κριτήριο (standard) ζωής της συγκεκριμένης κοινωνίας στην οποία υπάρχει. Γι' αυτό και διαφέρει από τόπο σε τόπο και από εποχή σε εποχή.

Η κοινωνική Πολιτική που σκοπό έχει την μείωση της φτώχειας στηρίζεται στο συμπέρασμα ότι όσο κατεβαίνει τις βαθμίδες της φτώχειας, φτάνεις σ' ένα σημείο κάτω από το οποίο η ζωτική σύγκριση δεν βρίσκεται πια μ' αυτούς που είναι λίγο πιο πάνω, αλλά με τις αξίες της κοινωνίας και την αντίληψή της για τις minimum συνθήκες ζωής, που μπορούν να θεωρηθούν ανεχτές. Κάτω από αυτό το επίπεδο η φτώχεια θεωρείται πια απόλυτη. Το επίπεδο της απόλυτης φτώχειας κατά συνέπεια διαφέρει και αυτό από τόπο σε τόπο και από εποχή σε εποχή.

Στην Αγγλία π.χ. το εθνικό κατώτερο όριο υπολογίζεται σαν μια γραμμή που την καθορίζει το χρηματικό εισόδημα των πολιτών και κάτω από αυτή την γραμμή η φτώχεια θεωρείται απόλυτη. Η έννοια της απόλυτης φτώχειας έχει επηρεάσει μέχρι σήμερα την κοινωνική πολιτική πολλών χωρών.

Όμως ο P. Townsend και οι συνεργάτες του που προσπάθησαν να πλατύνουν την έννοια της φτώχειας σχεδιάζοντας μεθόδους που περιλαμβάνουν όχι μόνο το χρηματικό εισόδημα των πολιτών αλλά και την ανάγκη για διάφορα αγαθά, υπηρεσίες και γενικά συνθήκες που κάνουν την ζωή ικανοποιητική.

Και οι Miller και Rein συμπληρώνουν: «Πιστεύουμε ότι η σημασία της ανισότητας για τη δημιουργία της φτώχειας έχει πολύ παραμεληθεί.

Η φτώχεια πρέπει να θεωρείται σαν ένα μέρος ενός γενικότερου συστήματος ανισότητας και όχι να τη μεταχειρίζονται σαν κάτι ξεκομμένο απ' αυτό. Και τούτο έχει μεγάλη σημασία γιατί σημαίνει ότι οι αιτίες της φτώχειας μπορεί να έχουν και τις ρίζες στη δομή ενός συστήματος που οι ανισότητές του είναι λειτουργικά αποφασισμένες».

Ο άλλος σκοπός της Κοινωνικής Πολιτικής, δηλαδή η αύξηση της Πρόνοιας για όλους δημιουργεί το λεγόμενο «Κράτος Πρόνοιας» (welfare state) και αποτελεί κοινό χαρακτηριστικό της Κοινωνικής Πολιτικής μερικών δυτικών κρατών. Αυτή η Κοινωνική Πολιτική έχει στόχο να διασφαλίζει την ευημερία όλων των πολιτών, άσχετα από κοινωνικές τάξεις, με το να παρέχει το κράτος τις αναγκαίες υπηρεσίες και όχι η ελεύθερη αγορά.

Οι λόγοι για την ύπαρξη του Κράτους Πρόνοιας δεν είναι μόνο ανθρωπιστικά αλλά είναι και η ανάγκη που έχει το κράτος να διασφαλίζει σε ικανοποιητικό βαθμό την μόρφωση, την υγεία, την αγοραστική δύναμη κ.λ.π. των πολιτών, για να μπορέσει η ίδια η κοινωνία να λειτουργήσει αποτελεσματικότερα.

Δίχως να υποτιμούμε την τεράστια θετική σημασία που ήδη έχει αποδειξει ότι έχει η Κοινωνική Πολιτική στις Κοινωνίες Πρόνοιας, θα ήταν ενδιαφέρον να δούμε

μέχρι πιο βαθμό εκφράζει ένα χαρακτήρα ισότητας. Η αγγλική πείρα μας λει ότι στην περιοχή της παιδείας, της υγείας και της ασφάλειας εκφράζει ισότητα στις αρχές, αλλά όχι τόσο στην πράξη: Στην Παιδεία ο ιδιωτικός τομέας παραμένει πολύ ισχυρός και η μόρφωση αποτελεί ακόμα μια εκλεκτική και συναγωνιστική διαδικασία. Επίσης, η ύπαρξη ιδιωτικών κρεβατιών στα κρατικά νοσοκομεία είναι άλλο παράδειγμα της αδυναμίας του «Κράτους Πρόνοιας». Στις κοινωνικές ασφαλίσεις και στην ανακατανομή του εισοδήματος πολύ λίγο η κοινωνική πολιτική φαίνεται να επιδιώκει την Ισότητα.

Αλλά και στις άλλες δυτικές χώρες το Κράτος Πρόνοιας δεν εκφράζει την Ισότητα η οποία σαν στόχος της Κοινωνικής Πολιτικής με την ψηλότερη κοινωνική αξία, παραμένει να κατακτηθεί. Βασική του προϋπόθεση είναι ένα σύστημα κοινωνικό που οι ανισότητές του να μην είναι λειτουργικά απαραίτητες.

Εκτός από αυτή τη σύντομη αναφορά σε διάφορους σκοπούς Κοινωνικής Πολιτικής πρέπει να αναφερθούμε και στο θέμα που έχει δημιουργήσει σοβαρές διαφωνίες και έχει τροφοδοτήσει ένα πλατύ προβληματισμό: Είναι το ζήτημα που παρουσιάζεται με το δίλημμα «εξατομικευμένη παροχή κοινωνικών υπηρεσιών ή ενιαία παροχή;». Με άλλα λόγια, παροχή κοινωνικών υπηρεσιών μέσα από την ελεύθερη αγορά ή κρατική παροχή κοινωνικών υπηρεσιών;

Η απόφαση πάνω στο θέμα αυτό εκφράζει σχεδόν ταυτόχρονα τους στόχους και το είδος της Κοινωνικής Πολιτικής που ένα κράτος επιλέγει.

Οι κοινωνικές υπηρεσίες που λειτουργούν με το σύστημα της εξατομικευμένης βοήθειας βασίζονται σε έλεγχο και εξακρίβωση των ατομικών πόρων διαβίωσης για να εξυπηρετηθούν δωρεάν όσοι δεν έχουν αγοραστική ικανότητα, ενώ παράλληλα υπάρχει πολύ ισχυρή ελεύθερη αγορά για τους υπόλοιπους που μπορούν να αγοράσουν την υπηρεσία που χρειάζονται.

Αντίθετα, η κοινωνικές υπηρεσίες που λειτουργούν με το σύστημα της ενιαίας παροχής δεν σχετίζονται με το εισόδημα αλλά η προσφορά είναι η ίδια για όλους τους πολίτες. Εδώ η ελεύθερη αγορά των κοινωνικών υπηρεσιών είναι πολύ περιορισμένη.

Εκείνοι που υποστηρίζουν την εξατομικευμένη βοήθεια προβάλλουν τα παρακάτω επιχειρήματα:

α) Η εξατομικευμένη βοήθεια τείνει σε μεγαλύτερη ισότητα, γιατί σε αυτών που βρίσκεται σε μεγαλύτερη ανάγκη προσφέρονται περισσότερα από άποψη κρατικής

παροχής και ακόμα δεν σπαταλούνται χρήμα για ανθρώπους που μπορούν μόνοι τους να αγοράσουν την υπηρεσία που χρειάζονται.

β) Είναι πιο αποτελεσματικό σύστημα γιατί λειτουργεί με τους νόμους της ελεύθερης προσφοράς (προσφορά - ζήτηση) και οι υπηρεσίες προσφέρονται δωρεά μόνο σε αυτούς που δεν έχουν αρκετά έσοδα για να συναγωνιστούν στην ελεύθερη αγορά.

γ) Τα χρήματα για την αγορά υπηρεσιών αποτελούν μια πρόσοδο για το κράτος.

δ) Δίνει την ευκαιρία στον πολίτη για ατομική επιλογή της υπηρεσίας που χρειάζεται.

Αν με την πρώτη ματιά αυτό το σύστημα παροχής κοινωνικών υπηρεσιών φαίνεται εξυπηρετικό, υπάρχουν βασικά μειονεκτήματα που έχουν προκαλέσει την απόρριψή του από πάρα πολλούς επιστήμονες:

α) Κοστίζει η εφαρμογή του γιατί είναι περίπλοκο.

β) Στιγματίζει αυτόν που δέχεται την δωρεάν κοινωνική υπηρεσία. Απαιτεί δηλαδή από τον φτωχό να δηλώσει ότι είναι φτωχός και να υποστεί όλον αυτόν τον έλεγχο του πώς ζει και πώς τα βγάζει πέρα.

γ) Πολύ φτωχοί άνθρωποι, όπως έχει αποδειχθεί, προτιμούν να μην ευεργετηθούν από μια τέτοια παροχή προκειμένου να αποφύγουν όλη αυτή την ταπεινωτική διαδικασία, πράγμα που έχει σαν συνέπεια το σύστημα να μην είναι αποτελεσματικό αφού δεν καταφέρνει να καλύψει όλους τους πολίτες.

δ) Χωρίζει τους ανθρώπους σε κατηγορίες επειδή δημιουργεί υπηρεσίες διαφορετικών ποιοτήτων και τονίζει την υπάρχουσα κοινωνική ανισότητα εφόσον ο πλουσιότερος είναι σε θέση να αγοράζει την καλύτερη υπηρεσία.

ε) Η ποιότητα των δωρεάν υπηρεσιών είναι χαμηλή γιατί η ελεύθερη αγορά αποστερεί τις δημόσιες κοινωνικές υπηρεσίες από πόρους.

στ) Ο καταναλωτής μπορεί να αγνοεί τι πραγματικά χρειάζεται και τότε μπορεί να γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης από τον ειδικό που ενδιαφέρεται για περισσότερο κέρδος.

ζ) Οι άνθρωποι στηρίζονται σε διαφημίσεις για να διαλέξουν την υπηρεσία που χρειάζονται πράγμα που μπορεί να τους οδηγήσει σε λάθος επιλογή.

η) Σε περιπτώσεις που μια ιδιωτική υπηρεσία αποτελεί μονοπώλιο οι άνθρωποι θα αναγκάζονται να πληρώσουν ψηλότερες τιμές.

θ) Μια ελεύθερη ατομική επιλογή κοινωνικής υπηρεσίας μπορεί να αποτελεί μια ικανοποιητική λύση για το άτομο, αλλά από γενικότερη κοινωνική άποψη η ατομική επιλογή μπορεί να βλάπτει. Π.χ. το σχολείο που επιλέγει κάποιος και νομίζει ότι τον ικανοποιεί, μπορεί να του δίνει ελλιπείς γνώσεις πράγμα που έχει και κοινωνικές συνέπειες.

Από την άλλη μεριά, η κρατική ενιαία παροχή κοινωνικών υπηρεσιών πιστεύεται ότι:

α) Τείνει σε μεγαλύτερη κοινωνική ισότητα επειδή τονίζει την κοινωνική ενότητα.

β) εξασφαλίζει το να παίρνουν όλοι αυτό που δικαιούνται, διότι δεν στιγματίζεται κανείς με το να εξυπηρετείται από μια δημόσια υπηρεσία που δεν είναι μόνο για τους φτωχούς, και έτσι η ζήτηση δεν περιορίζεται αλλά πράγματι αποφασίζεται από την ανάγκη που υπάρχει.

γ) ανακατανέμει σχετικά το εισόδημα προς όφελος των φτωχότερων κατηγοριών γιατί, ενώ η παροχή είναι ενιαία η φορολογία είναι ανάλογη με το εισόδημα.

Συμπερασματικά μπορεί να πει κανείς ότι ελάχιστοι επιστήμονες στην Ευρώπη είναι υποστηρικτές της εξατομικευμένης βοήθειας. Ιδιαίτερα ο καθηγητής R. Titmuss πιστεύει ότι όσοι είναι υπέρ της εξατομικευμένης παροχής υπεραπλουστεύουν την έννοια της κοινωνικής πολιτικής. Και πάει ακόμα πιο πέρα με το να λει ότι «Το πρόβλημα δεν είναι η εκλογή ανάμεσα στα δύο συστήματα αλλά

στο να βοηθηθεί μια δομή ενιαίας κρατικής παροχής που θα αποτελέσει το πλαίσιο των αρχών και των ευκαιριών στις οποίες θα στηριχθεί ένα σύστημα κοινωνικά παραδεκτής εξειδικευμένης παροχής, δηλαδή βασισμένης όχι στις ταπεινωτικές ατομικές εξακριβώσεις των πόρων διαβίωσης, αλλά στις ανάγκες ολόκληρων κατηγοριών ανθρώπων ή περιοχών». Αυτό το ονομάζει «θετική διάκριση» (positive discrimination).

Ένα άλλο σημείο που πρέπει ακόμα να θίξουμε είναι η σχέση μεταξύ της ανάπτυξης των κοινωνικών υπηρεσιών και της ανάπτυξης της οικονομίας. Είναι φορές που η σχέση αυτή είναι ανταγωνιστική. Για παράδειγμα ένα κρατικό στεγαστικό πρόγραμμα απορροφά πολλούς πόρους (υγιή, κτίρια, υλικός εξοπλισμός, αλλά κυρίως εργασία και κεφάλαιο) και είναι σε βάρος της οικονομίας.

Σε άλλες πάλι περιπτώσεις υπάρχει αλληλεξάρτηση κοινωνικής πολιτικής και οικονομικών στόχων, π.χ. εάν οι συνθήκες στην αγορά εργασίας είναι τέτοιες που υπάρχει ζήτηση για νέες γυναίκες στην Βιομηχανία, η κοινωνική πολιτική μπορεί να διευκολύνει μητέρες με μικρά παιδιά να ανταποκριθούν με το να προσφέρει τα μέσα για την φροντίδα των παιδιών προσχολικής ηλικίας κατά τις ώρες εργασίας των μητέρων.

Ακόμα υποστηρίζεται ότι τα επιδόματα ανεργίας μπορούν να χρησιμοποιούνται σαν ρυθμιστές της αγοράς εργασίας, ώστε να παράγουν το επιθυμητό αποτέλεσμα κάθε φορά.

Καταλήγοντας μπορούμε να πούμε ότι το είδος της κοινωνικής πολιτικής που επιλέγεται από ένα κράτος, βασικά εξαρτάται από το κατά πόσο αυτό το κράτος είναι διατεθειμένο να προχωρήσει σε μια δίκαιη ανακατανομή των πόρων μεταξύ των πολιτών, αλλά και κατά πόσο είναι διατεθειμένο να αφαιρέσει από δαπάνες επενδύσεως ή πολεμικού εξοπλισμού, προς όφελος προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής (Καλογεράκη Πόπη «Μερικά θεωρητικά θέματα κοινωνικής πολιτικής» περιοδ. «Εκλογή» Αύγουστος 1978).

1.1 Ιστορική εξέλιξη της Κοινωνικής Εργασίας

Στους αρχαίους πολιτισμούς όπου διαμορφώνονται οι πρώτες δομές εξουσίας, βλέπουμε ότι η βοήθεια αποτελούσε μια μορφή ελέους των δυνατών προς τον “αδύνατο”, τον “άθλιο”, που ήταν αντικείμενο της βοήθειας. Η φιλανθρωπία ήταν μια μορφή εξισορρόπησης. Βλέπουμε τις διάφορες θρησκείες (χριστιανική, ισλαμική, εβραϊκή) που προσπαθούν στην εκάστοτε κοινωνία να επιβάλουν την φιλανθρωπία σαν μορφή υλικής εξίσωσης. Αυτή η αντίληψη της φιλανθρωπίας αποσκοπούσε στη διαιώνιση της κοινωνικής σχέσης των “προνομιούχων υποκειμένων προς τα άθλια αντικείμενα” (Jouhy, 1980, σελ. 195).

Αυτή η δραστηριότητα εξίσωσης καθοριζόταν πάντα από τους κρατούντες, οι οποίοι καθόριζαν και το είδος των “αναγκών”. Ο “λαμβάνων” είχε τον παθητικό ρόλο του αντικείμενου, το οποίο λάμβανε αυτά τα οποία νόμιζε ότι έπρεπε να δώσει ο “δίδων”, ο οποίος καθόριζε και την ποιότητα και ποσότητα των εκάστοτε αναγκών. Με την ανάπτυξη των πόλεων και της βιομηχανίας αρχίζει να αλλάζει η σχέση ανάμεσα στους προνομιούχους “δίδοντες” και στους μη προνομιούχους “λαμβάνοντες”.

Η Κοινωνική Εργασία είναι ένα βασικό στοιχείο κοινωνικοπολιτικής παρέμβασης που αναπτύχθηκε τα τελευταία 100 χρόνια με σκοπό την κοινωνική ένταξη ενός μέρους πληθυσμού, όταν έγινε πλέον φανερό ότι τα κοινωνικά προβλήματα δεν μπορούσαν να αντιμετωπιστούν μόνο με κατασταλτικά μέτρα, τα οποία συμπληρώθηκαν με την Κοινωνική Πολιτική (Baron/Wandwe, 1976, σελ. 109).

Μια ιστορική αναδρομή μας δείχνει ότι η Κοινωνική Εργασία αρχίζει με την δημιουργία των φιλανθρωπικών συλλόγων, οι οποίοι ιδρύθηκαν από τους μεγαλοκτηματίες, επιχειρηματίες, εμπόρους και τους φεουδάρχες, που υποστηριζόταν από την εκκλησία. Οι φτωχοί δέχονταν βοήθεια από εκείνους που ήταν υπεύθυνοι για την φτώχεια τους. Ο δίδων δεν καθόριζε μόνο την ποιότητα αλλά και την ποσότητα της ελεημοσύνης. Ο λαμβάνων όφειλε να δέχεται την ελεημοσύνη με ευγνωμοσύνη. Με την απογραμμάτιση εκβιομηχάνιση και τη συστηματική εκμετάλλευση του αγροτικού πληθυσμού που αναγκάζεται να καταφύγει μαζικά στα αστικά κέντρα, συσσωρεύεται ένα μεγάλο ποσοστό ανέργων το οποίο από την μια μεριά οδήγησε στη δημιουργία ενός μεγάλου εφεδρικού στρατού δηλαδή φθηνά εργατικά χέρια για το

κεφάλαιο. Από την άλλη όμως υπήρχε ο κίνδυνος οργάνωσης των εξαθλιωμένων μαζών λόγω της άνισης κατανομής των αγαθών.

Η φιλανθρωπία προσπαθούσε να πείσει τους φτωχούς ότι οι πλούσιοι ενδιαφέρονταν για όλα τα κοινωνικά στρώματα και δεν έχουν σχέση με την αθλιότητά τους. Στην προσπάθειά τους αυτή είχαν την αμέριστη συμπαράσταση των εκκλησιών, οι οποίες με την ιδεολογία της φιλανθρωπίας, όχι μόνο δεν συνέβαλαν στην εξάλειψη της φτώχειας, αλλά και δίνανε την εντύπωση στους φτωχούς ότι τα αίτια της φτώχειας έπρεπε να αναζητηθούν σ' αυτούς τους ίδιους (Aich, 1973, σελ. 244).

Σκοπός των ορφανοτροφείων και των εργαστηρίων του 18^{ου} αιώνα ήταν να προσαρμόσουν τους ακτήμονες με “παιδαγωγικά μέσα”, όπως την τιμωρία και διαπαιδαγώγηση, την καταπίεση και τον σωφρονισμό, στις ανάγκες της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης και να τους προετοιμάσουν για την μισθωτική εργασία που είχε καταστεί πλέον απαραίτητη για τον τομέα της παραγωγής.

Έτσι λοιπόν το φτωχοκομείο που ίδρυσε ο Caspar Vocht (1752-1839) στο Αμβούργο, στο οποίο καθιερώθηκε για πρώτη φορά ένα πρόγραμμα διαπαιδαγώγησης παιδιών με εν μέρει προληπτικό χαρακτήρα, είχε σαν στόχο σύμφωνα με την δική του αυτοαντίληψη, να προετοιμάσει το φτωχό παιδί, με το “παιδαγωγικά πολύτιμο μέσο” της σωματικής εργασίας στο “επίπεδο του εργαζόμενου φτωχού” (Nowicki, 1973, σελ. 67-68).

Οι απάνθρωπες συνθήκες και η αύξηση της παιδικής θνησιμότητας που συχνά υπερέβαινε το 25%, επέφεραν έντονες διαμαρτυρίες εκ μέρους διαφόρων φιλάνθρωπων, οι οποίοι καταδίκασαν την εκμετάλλευση των παιδιών σαν φθηνά εργατικά χέρια. Η ατμόσφαιρα των ορφανοτροφείων χαρακτηριζόταν από ένα “μείγμα εργασίας, ξυλοδαρμών και ψευδοευλάβειας, από αυστηρή πειθαρχία, έλλειψη αγάπης και άγουσες ψαλμωδίες” (Autorenkollektiv, 1971, στο Nowicki, 1973, σελ. 68).

Με την εμφάνιση στο προσκήνιο του παιδαγωγού Pestalozzi η κατάσταση άρχισε να βελτιώνεται σημαντικά. Την εποχή αυτή, τέλη του 18^{ου} αιώνα, παρατηρείται μια υποχώρηση του κράτους στον τομέα της φροντίδας των φτωχών. Με την αύξηση της μαζικής αθλιότητας εμφανίζεται μια πληθώρα ιδιωτικών φορέων που ιδρύουν τα “σπίτια σωτηρίας”. Οι τρόφιμοι δεν στρατολογούνται πλέον με την βία όπως συνέβαινε με τα ορφανοτροφεία και πτωχοκομεία, αλλά ερχόταν

εθελοντικά. Στα ιδρύματα αυτά τα παιδιά, παράλληλα με την θρησκευτική τους διαπαιδαγώγηση μαθαίνανε ένα επάγγελμα. Την εποχή αυτή ιδρύεται μια σειρά παρόμοιων ιδρυμάτων, μερικά από τα οποία με τομέα δραστηριότητας την θρησκευτική παιδαγωγική (Nowicki, όπ. παρ., σελ. 68-69).

Το 1840 ιδρύονται παιδικοί σταθμοί από τον Frobel, μαθητή του Pestalozzi, οι οποίοι απαγορεύτηκαν το 1851 σαν κατασταλτικό μέτρο ενάντια στο εργατικό κίνημα που είχε αναπτυχθεί σε επικίνδυνο βαθμό για το σύστημα.

Σύμφωνα με την παιδαγωγική αντίληψη του Pestalozzi, η μονόπλευρη εργασία σακατεύει τον “πολύπλευρο” άνθρωπο. “Η αγωγή είναι βέβαια αναγκαία, πρέπει όμως να υπαχθεί στον στόχο της γενικής ανάπτυξης των ανθρωπίνων ικανοτήτων. Ο παιδαγωγικός στόχος του Pestalozzi ξεπερνούσε κατά πολύ το πνεύμα της εποχής του. Με το αίτημα της “αρμονικής ανάπτυξης όλων των δυνάμεων όλων των παιδιών” επηρέασε τις μετέπειτα θεωρίες και την πράξη της παιδαγωγικής. Το 1849 ο ευαγγελιστής θεολόγος Wichern ιδρύει την Innere Mission (τον πρόδρομο της σημερινής Ευαγγελικής Διακονίας) που αναλαμβάνει τα “σπίτια σωτηρίας” τα πτωχοκομεία και τα θεραπευτήρια”. Το 1863 ο Wichern αναλαμβάνει τη διεύθυνση μιας φυλακής στο Βερολίνο, λόγω της πρωτοποριακής του δραστηριότητας στον τομέα του σωφρονισμού. Επίσης στην προσπάθειά του να ιδρύσει την Innere Mission, επιχειρηματολογούσε με το “φάντασμα” που περιφέρεται στην Ευρώπη. Οι συγγραφείς του βιβλίου “η νεολαία πίσω από τα δεσμά” (Gefesselte Jugend) βλέπουν ολόκληρο το έργο του Wichern σαν μια αντίδραση κατά της ενδυνάμωσης και εξάπλωσης του εργατικού κινήματος και τη μόνη - αντεπαναστατική - απάντηση στην πρόκληση του κομμουνισμού (Autorenkollektiv, σελ 42 και σελ. 72).

Γενικά, όλες οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες που παρατηρούνται την πρώτη πεντηκονταετία του 19^{ου} αιώνα και επηρεάζονται από τον Pestalozzi και τον Wichern έχουν βασικά σαν κίνητρο τον φόβο της αστικής τάξης από την ενδυνάμωση του οργανωμένου εργατικού κινήματος. Τα μέτρα αυτά αποσκοπούσαν στην εξασφάλιση του υπάρχοντος συστήματος.

Σύμφωνα με αυτό το πνεύμα γίνεται κατανοητό και το “έργο κοινωνικής ασφάλισης” του Bismark, με το οποίο καθιερώθηκε μια σειρά μέτρων κοινωνικής ασφάλισης (ασφάλεια κατά της ασθένειας 1883, ασφάλεια κατά των ατυχημάτων 1884 και ασφάλεια αναπηρίας και γήρατος 1889) που είχαν σαν στόχο να συντρίψουν το εργατικό κίνημα δίνοντας “ζάχαρη” στο προλεταριάτο. Έτσι λοιπόν κατά τη

συζήτηση των παραπάνω νόμων ο καγκελάριος Bismark αναγκάστηκε να αιτιολογήσει την ψήφισή τους λέγοντας ότι “Αν δεν υπήρχαν οι Σοσιαλδημοκράτες και δεν υπήρχαν ένα σωρό άνθρωποι που τους φοβόταν δεν θα υπήρχε ακόμη η μικρή πρόοδος που κάναμε με την κοινωνική μεταρρύθμιση” (Schuster, 1970, σελ. 21).

Ταυτόχρονα ψηφίζεται μια σειρά νόμων, σύμφωνα με τους οποίους οι Σοσιαλδημοκράτες θεωρούνται παράνομοι, και αρχίζει η συστηματική δίωξή τους. Παρ' όλα αυτά δημιουργούνται οργανώσεις αυτοβοήθειας (σύλλογοι επιμόρφωσης εργατών) που αγωνίζονται για κοινωνικοπολιτικές αλλαγές.

Την εποχή αυτή προσπαθούν οι διάφοροι φιλανθρωπικοί σύλλογοι να διατηρήσουν την αυτονομία τους απέναντι στο κράτος. Έτσι ο Wichern απέρριπτε κάθε δραστηριότητα του κράτους στον τομέα αυτό. Η χριστιανική εργασία αγάπης είναι “προσωπική βοήθεια και όχι απλή θεσμική φροντίδα, η οποία έπρεπε να υπάγεται στην κρατική φροντίδα των απόρων” (νομοθεσία απόρων, αστυνομία φτωχών και ηθών, καταβολή φόρων απόρων, Wendt, 1983, σελ. 107).

Την ίδια αντίληψη είχαν και οι φιλανθρωπικές οργανώσεις πρόνοιας των απόρων σε άλλες χώρες, όπως η “Charity Organization” στο Λονδίνο και πολλές άλλες φιλανθρωπικές οργανώσεις και σύλλογοι στην Αμερική.

Αργότερα το 1921, για την κρατική πρόνοια χρησιμοποιήθηκε ο όρος “προνοιακή πολιτική” και για την δραστηριότητα των φιλανθρωπικών συλλόγων ο όρος “φιλανθρωπική πολιτική”. Αυτός ο διαχωρισμός ήταν απαραίτητος διότι οι “ελεύθεροι φορείς” της Κοινωνικής Εργασίας ευθύς εξ' αρχής εργαζότανε σύμφωνα με την αρχή της εξατομίκευσης. Αντίθετα το κράτος ανέλαβε μια “απρόσωπη λειτουργία τάξης και φροντίδας”, ασχολήθηκε δηλαδή με το γενικό πρόβλημα της φτώχειας και της ασθένειας και όχι ατομικά με τους ασθενείς ή τους αδύνατους. Η διαφορετική αυτή αντίληψη απέναντι στα άτομα επέφερε και ένα διαφορετικό τρόπο προσέγγισης.

Η εγκατάλειψη της αρχής της παροχής ελεημοσύνης στους φτωχούς από τις φιλανθρωπικές οργανώσεις οδηγεί τους “Charity Workers” στην Αμερική να χρησιμοποιήσουν το σύνθημα “Not Alms, but a Friend”. Αυτή η αντίληψη επηρέασε σημαντικά την εξέλιξη της Κοινωνικής Εργασίας διότι για την αντιμετώπιση της μεμονωμένης περίπτωσης ήταν αναγκαία η ανάλυση της περίπτωσης, η διάγνωση και η θεραπεία.

Στην Αμερική οι προσπάθειες για την κατοχύρωση του κοινωνικού επαγγέλματος, από το 1890-1920 χρησιμοποίησαν την προσέγγιση της “Scientific Charity”.

Για την διανομή της κοινωνικής βοήθειας το κράτος δημιούργησε αργότερα στοιχειώδεις οργανωτικές δομές και απασχολούσε έναντι αμοιβής ανάλογο προσωπικό. Αργότερα με την εξέλιξη των συνθηκών παραγωγής και την ανάπτυξη της κοινωνικής δομής, το προσωπικό αυτό άρχισε να εκπαιδεύεται για να μπορεί να φέρει εις πέρας τις βοηθητικές υπηρεσίες. Το 1925 ιδρύονται οι πρώτες σχολές κοινωνικής εργασίας. Πρωτοπόροι της Κοινωνικής Εργασίας ήταν οι γυναίκες και οι θυγατέρες των πλουσίων, που δεν μπορούσαν να απασχοληθούν στον τομέα παραγωγής, σε συνεργασία πάντα με τις εκκλησίες (Aich, όπ. παρ., σελ. 244-245).

Και φθάνοντας στο 1952 η Γενική συνέλευση του ΟΗΕ αποφάνθηκε ότι η Κοινωνική Εργασία πρέπει να ασκείται επαγγελματικά, από άνδρες και γυναίκες, μετά από εκπαίδευση σε ειδικές σχολές, στην θεωρία και στην πράξη της Κοινωνικής Εργασίας.

Πρότυπος κώδικας δεοντολογίας χρησιμοποιήθηκε ο αμερικανικός που υιοθετήθηκε από το Συνέδριο της 13-10-1950 του Εθνικού Συνεδρίου Κοινωνικών Λειτουργών. Συνοπτικά αυτός ο κώδικας αναφέρει: Η άσκηση της Κοινωνικής Εργασίας αποτελεί δημόσιο λειτούργημα. Προϋποθέτει ακεραιότητα χαρακτήρα, πίστη στην αξιοπρέπεια και αξία της ανθρώπινης προσωπικότητας. Σεβασμό στις διαφορές των ατόμων. Αφοσίωση στην Υπηρεσία και αφιέρωση στην αλήθεια. Απαιτεί ακόμα: απόλυτη κατοχή γνώσεων και ικανοτήτων που τις αποκτούν οι Κοινωνικοί Λειτουργοί από την εκπαίδευση και την πείρα”.

Παρατίθενται μερικοί σημαντικοί σταθμοί στην εξέλιξη του επαγγέλματος στην Ελλάδα:

- 1944-1948: εμφάνιση των Πρώτων Σχολών Κοινωνικής Πρόνοιας στην Ελλάδα.
- 1950: Πρώτο μεγάλο πρόγραμμα στο Υπουργείο Πρόνοιας που χρησιμοποιήθηκαν Κοινωνικοί Λειτουργοί. Το πρόγραμμα “προϊστορίας παιδών”.
- 1954-1955: Ιδρύεται ο “Σύνδεσμος Κοινωνικών Λειτουργών Ελλάδος”.

- 1959: Νομοθετικό διάταγμα περί του θεσμού των Κοινωνικών Λειτουργών.
- 1961: Νομοθετικό διάταγμα περί της ασκήσεως του επαγγέλματος. Επίσης το 1961 Α' Πανελλήνιο Συνέδριο Κοινωνικών Λειτουργών.
- 1962: Βασιλικό Διάταγμα περί της εκπαίδευσως των Κοινωνικών Λειτουργών.
- 1963: Συμπλήρωμα νομοθετικού διατάγματος: Από τον Σεπτέμβριο του 1963 άδεια ασκήσεως επαγγέλματος παίρνουν μόνον απόφοιτοι Σχολών.
- 1965: Μαζί με άλλες τροποποιήσεις του υπαλληλικού κώδικα ψηφίζεται και η διάταξη με την οποία οι Κοινωνικοί Λειτουργοί κατατάσσονται στην πρώτη κατηγορία. Από το 1965 και περίπου για μια δεκαετία υπάρχει μια στασιμότητα.
- 1970: Δημοσιεύεται το νομοθετικό διάταγμα για τις σχολές των ΚΑΤΕΕ αλλά μόλις το 1973 αρχίζει η λειτουργία των δύο Σχολών Κοινωνικής Εργασίας.
- 1973 και 1974: Με νομοθετικά διατάγματα γίνεται η σύσταση του κλάδου και κατοχυρώνονται τακτικές θέσεις των Κοινωνικών Λειτουργών στα Υπουργεία Δικαιοσύνης και Κοινωνικών Υπουργείων. Επακολουθεί ο διορισμός των Κοινωνικών λειτουργών που ήδη εργάζονταν στο δημόσιο και πληρώνονται μέχρι τότε από τον Εθνικό Οργανισμό Πρόνοιας.
- Αύγουστος 1974: Με Υπουργική Απόφαση καθορίζονται οι αρμοδιότητες των κοινωνικών λειτουργών του Υπουργείου Κοινωνικών Υπηρεσιών.
- 1975 και 1976: Με υπουργικές αποφάσεις καθορίζονται τα ανώτερα όρια μισθών των κοινωνικών λειτουργών που εργάζονται σε οργανισμούς Δημοσίου και Ιδιωτικού Δικαίου.
- 1977: Με προεδρικό Διάταγμα γίνεται αναδιοργάνωση του Υπουργείου Κοινωνικών Υπηρεσιών και δημιουργείται διεύθυνση Κοινωνικής Εργασίας.

- 1978: Β' Πανελλήνιο Συνέδριο Κοινωνικών Λειτουργιών. Ευχή όλων να είναι σταθμός (Νομικού Α, όπ. παρ. σελ. 33-35).

1.2 Ιδεολογία της Κοινωνικής Εργασίας

Ο γερμανός συγγραφέας Kesse, αναφέρει σχετικά με την πρόνοια ότι: “Πρόνοια είναι η προγραμματισμένη ατομική βοήθεια εκ μέρους του κράτους και της Κοινωνίας για την προστασία ή την εξάλειψη υλικών, σωματικών ή ηθικών αναγκών ατόμων, των οποίων οι ατομικές τους δυνάμεις, συμπεριλαμβανομένων και αυτών της οικογένειάς τους και τρίτων προσώπων που υποχρεούνται να πράξουν αυτό, δεν επαρκούν για τον σκοπό αυτό” (Keese, 1951, σελ. 12, στο Nowicki σελ. 44).

Ως προς την προέλευση της ανάγκης τα αίτια μπορεί να είναι “προσωπικά” “κοινωνικά ή κοινωνιολογικά”.

Από τα παραπάνω απορρέουν τα καθήκοντα της Κοινωνικής Εργασίας τα οποία σύμφωνα με τον συγγραφέα είναι:

- α) Τα καθήκοντα της “οικονομικής πρόνοιας” όπου συμπεριλαμβάνονται η εξασφάλιση της αναγκαίας διατροφής, η διατήρηση της εργασιακής δύναμης και βιοποριστική ικανότητα.
- β) Τα καθήκοντα πρόνοιας Υγείας.
- γ) Τα καθήκοντα πρόνοιας διαπαιδαγώγησης.

Οι συγγραφείς του βιβλίου “Βασικοί όροι και μέθοδοι της κοινωνικής εργασίας”, που αποτελεί το βασικό βιβλίο της σύγχρονης κοινωνικής εργασίας (Friedlander/Pfaffenberger, 1966) διαπιστώνουν ότι οι υλικές και οι οικονομικές βοήθειες “...χάσανε και χάνουν συνεχώς τη σημασία τους με την εξέλιξη της κοινωνίας σε κοινωνία ευημερίας με ένα συνεχώς αυξανόμενο βασικό επίπεδο και τη δημιουργία του κράτους πρόνοιας και κοινωνικού κράτους δικαίου, το οποίο αναλαμβάνει όλο ένα και περισσότερο την υλική εξασφάλιση της ζωής με κοινωνικοπολιτικά μέτρα και θεσμούς.

Επί του προκειμένου οι συγγραφείς τονίζουν ότι “με αυτόν τον τρόπο οι καταστάσεις ανάγκης και τα προβλήματα της ζωής δεν μειώνονται σε καμιά περίπτωση, αλλά μετατοπίζονται από τις καταστάσεις υλικής ανάγκης σε καταστάσεις ψυχο-κοινωνικής ανάγκης”. Γι' αυτό τον λόγο πρέπει να ακολουθήσει και μια αλλαγή

βοήθειας. Αυτή είναι η ψυχοκοινωνική βοήθεια ζωής με τις μορφές βοήθειας προσαρμογής, ανάπτυξης, ωρίμανσης και μόρφωσης.

Τον 18^ο αιώνα, τον αιώνα του Διαφωτισμού παρουσιάζονται τάσεις διαπαιδαγώγησης των φτωχών με στόχο την εργατικότητα, πράγμα που εξυπηρετούσε τις ανάγκες του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού για ικανοποιητικό αριθμό εργατικών χεριών. Την εποχή αυτή παρατηρείται ένας προσανατολισμός από την θεωρία και πράξη της τιμωρίας στη διαπαιδαγώγηση και το σωφρονισμό, σαν συνέπεια της αλλαγής των συνθηκών παραγωγής.

Σύμφωνα με την νέα ιδεολογία της εποχής του Διαφωτισμού ο “άνθρωπος είναι από την φύση του καλός και πρέπει να νουθετείται και να διαφωτίζεται μόνο ηθικά. Έτσι η διαπαιδαγώγηση παίρνει την μορφή πανάκειας για όλες τις αντιφάσεις και ζημιές της κοινωνίας, συμπεριλαμβανομένης και της φτώχειας.

Επειδή το μη διαφωτισμένο άτομο από την φύση του αντιστέκεται από άγνοια ενάντια στην προσπάθεια υποστήριξής του για την ευτυχία και την ολοκλήρωσή του γι’ αυτόν τον λόγο πρέπει να βρεθεί ένας θεσμός, ο οποίος σύμφωνα με το “κοινωνικό συμβόλαιο” θα αναλάβει την κηδεμονία του με σκοπό να του δώσει όλα τα υλικά και πνευματικά εφόδια για την επίτευξη των παραπάνω σκοπών. Αυτός ο θεσμός είναι το αστικό κράτος με την λειτουργία της πρόνοιας και της αστυνόμευσης.

Ο οικονομολόγος Thomas Malthus (1766-1834), ήταν ενάντια στη διατήρηση μιας κρατικής πρόνοιας με τον ισχυρισμό ότι η κοινωνία δεν μπορεί να διαθέσει τα αναγκαία μέσα επειδή ο πληθυσμός αυξάνει γρηγορότερα από ότι τα μέσα που χρειάζονται για τη συντήρησή του. Με το παραπάνω σκεπτικό ο συγγραφέας βλέπει την φτώχεια, την ανάγκη και τη δυστυχία σαν το μοναδικό αναγκαίο μέσο, με το οποίο θα μπορέσει να περιορισθεί μια υπερβολική αύξηση του πληθυσμού. Από την άλλη μεριά λειτουργούσαν το μοναδικό κίνητρο του ανθρώπου για εργασία”, ο οποίος εργάζεται μόνο όταν βρίσκεται κάτω από την πίεση μιας κατάστασης ανάγκης. Έτσι λοιπόν η ανάγκη και η δυστυχία γίνονται ο κινητήρας της προόδου.

Με το παραπάνω σκεπτικό ο Malthus απορρίπτει κάθε μορφή κρατικής πρόνοιας για τους φτωχούς, διότι η έλλειψη μέσων θα ανάγκαζε το κράτος να πάρει από τους μη φτωχούς τα μέσα παραγωγής, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί νέα φτώχεια. Συνεπώς η παρέμβαση του κράτους για τους φτωχούς θα οδηγούσε στην αύξηση της ανάγκης και δυστυχίας διότι θα ενθάρρυνε τους φτωχούς να αναπαράγονται άσκοπα με αποτέλεσμα να συμβάλλει η πρόνοια φτωχών στην

αύξηση της φτώχειας. Στην καλύτερη περίπτωση, οι φτωχοί πρέπει να παραμείνουν στη φροντίδα της ιδιωτικής φιλανθρωπίας. Αυτή η αντίληψη είχε σαν αποτέλεσμα την απόσυρση των κρατικών θεσμών από τον τομέα της πρόνοιας των φτωχών, ενώ λόγω της εκμετάλλευσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής αυξάνεται η δυστυχία σε μεγάλα τμήματα του πληθυσμού.

Παρ' όλα αυτά οι κυρίαρχες τάξεις δεν μπόρεσαν να εμποδίσουν την ανάπτυξη ενός οργανωμένου εργατικού κινήματος, το οποίο ανάγκασε το σύστημα να προβεί σε σημαντικές παραχωρήσεις οι οποίες βελτίωσαν τις συνθήκες εργασίας και διαβίωσης των εργαζομένων (βλέπε Sghuster, 1970, σελ. 21).

Οι συγγραφείς του βιβλίου "Ομάδα Εργασίας Κρατικών Κοινωνικών Λειτουργιών" διαπιστώνουν ότι η Κοινωνική Εργασία προσπαθεί με διάφορα μέσα να αποφύγει την συσσώρευση κοινωνικού και πολιτικού δυναμικού συγκρούσεων. Ο τρόπος παρέμβασης εξαρτάται από την εκάστοτε πολιτικοοικονομική κατάσταση του συστήματος. Η ποιότητα των παροχών που κάνει το εκάστοτε σύστημα εξαρτάται και από την συνειδητοποίηση και αγωνιστικότητα του εργατικού κινήματος.

Η Κοινωνική Εργασία έχει σαν στόχο να συντηρεί τα άτομα που δεν είναι ικανοποιητικά ασφαλισμένα από το σύστημα Κοινωνικής ασφάλειας. Επί του προκειμένου οι συγγραφείς αντιλαμβάνονται την Κοινωνική Πολιτική και το σύστημα κοινωνικής ασφάλειας σαν το σύνολο των κρατικών μέτρων για την μείωση των συνεπειών του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής για το γενικό συμφέρον των κεφαλαιούχων.

Ο Hollstein διαπιστώνει ότι σύμφωνα με την λογική του καπιταλισμού, είναι δυνατόν να υποστηριχθεί και να ενισχυθεί μόνο ότι επιφέρει κέρδος. Συνεπώς τα αποδοτικά προγράμματα αντιμετωπίζονται με προτεραιότητα και τα μη αποδοτικά παραμελούνται ή αγνοούνται (Hollstein, 1973, σελ.36). Το ίδιο ισχύει κατά το συγγραφέα και για την Κοιν. Εργασία, η οποία σε αντίθεση με τον τομέα παραγωγής δεν παράγει κάτι το εμπορεύσιμο και επικερδές, αλλά έξοδα τα οποία πρέπει να αφαιρεθούν από το κέρδος της διαδικασίας παραγωγής και συνεπώς επιφέρει τη μείωση των κερδών.

Γι' αυτό τον λόγο η κοινωνική εργασία είναι μη παραγωγική και οι δραστηριότητές της πρέπει να συγκαταλεχθούν στον τομέα των επιπλέον εξόδων. Συνεπώς το συμφέρον των κεφαλαιούχων υπηρεσιών της Κοιν. Εργασίας διότι κάθε αύξηση τους συνεπάγεται τη μείωση του ποσοστού συσσώρευσης του κεφαλαίου.

Επειδή όμως το κεφάλαιο χρειάζεται την εργασιακή δύναμη του ανθρώπου, γι' αυτόν τον λόγο η κοινωνική εργασία είναι χρήσιμη μόνο για την “αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης του εργατικού δυναμικού”. Με αυτή την λογική μόνο στην περίπτωση που δεν είναι εξασφαλισμένη αυτή η “αναπαραγωγή” θα διατίθενται στην κοινωνική εργασία τα μέσα που χρειάζεται, για να προσαρμόσει το εργατικό δυναμικό στις απαιτήσεις του κεφαλαίου. Με άλλα λόγια οι ελλείψεις στον τομέα της κοινωνικής εργασίας δεν είναι τυχαίες, αλλά έκφραση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

Ο Hollstein απορρίπτει βασικά την Κοινωνική Εργασία και την χαρακτηρίζει σαν “θεσμό αναπαραγωγής”, “καταστολής” και “πειθαρχίας” (όπ. παρ., σελ. 205-07). Ο συγγραφέας είναι της γνώμης ότι, στην σημερινή κοινωνία η κοινωνική εργασία έχει αναλάβει τον ρόλο του “πράκτορα και εκπροσώπου του κυρίαρχου κράτους με καθήκον την υλική και ιδεολογική αναπαραγωγή του υπάρχοντος συστήματος” και περιγράφει τον Κοινωνικό λειτουργό με χαρακτηρισμούς από το πεδίο της μάχης, όπως “νοσοκόμος”, “συνεργείο επιδιορθώσεως βλαβών” ή “τραυματιοφορέας”.

Συμπερασματικά ο συγγραφέας διαπιστώνει ότι ο Κοινωνικός λειτουργός παίζει δύο ρόλους:

α) τον αντισταθμιστικό δηλαδή την αντιστάθμιση των ελλείψεων που παράγει το καπιταλιστικό σύστημα ώστε να αμβλύνει έτσι την κριτική κατά του συστήματος αυτού· η δε παρεχόμενη υλική βοήθεια έχει σαν σκοπό την συγκάλυψη όλων των κοινωνικών αδικιών και να δώσει την εντύπωση ότι το σύστημα είναι δίκαιο και δημοκρατικό.

β) τον ρόλο του ελεγκτή και τιμωρού: από την μια μεριά επιβλέπει την τήρηση των αξιών του συστήματος και από την άλλη επιβάλλει κυρώσεις στα άτομα που παραβαίνουν αυτές τις αξίες, δηλαδή στα άτομα που παρουσιάζουν αποκλίνουσα συμπεριφορά”.

Ο Hollstein βλέπει στην Κοινωνική εργασία τρεις λειτουργίες:

α) την οικονομική που αποσκοπεί στην αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης.

β) την κοινωνική που αποσκοπεί στην διατήρηση των ταξικών διαφορών.

γ) την πολιτική που αποσκοπεί στην σταθεροποίηση των σχέσεων εξουσίας, δίνοντας την εντύπωση ότι ικανοποιούνται και οι ανάγκες των φτωχών. Στην προκειμένη περίπτωση η Κοινωνική Εργασία επιδρά σαν “καταπραϋντικό”, σαν “κοινωνική

ασπρίνη” που δίνεται στον άρρωστο για να τον καθησυχάσει, χωρίς να καταπολεμά τα αίτια της ασθένειάς του (όπ. παρ., σελ.189).

Ο Khella, σε μια ανάλυση της θεωρίας και της πράξης της Κοινωνικής Εργασίας, συμπεραίνει μεταξύ άλλων ότι η Κοινωνική Εργασία θεραπεύει τα “συμπτώματα” για να “αποσιωπήσει τα αίτια της κοινωνικής αθλιότητας” (Khella, σελ. 145).

Ανάλογες είναι και οι διαπιστώσεις του Jouhy, ο οποίος βλέπει την κοινωνική εργασία σαν ένα “είδος” πυροσβεστικής υπηρεσίας ή “νοσοκόμου” που καλείται να δράσει όταν έχει ήδη ξεσπάσει κάπου φωτιά ή υπάρχουν τραυματίες. Παρά το γεγονός ότι ο συγγραφέας βλέπει αυτή την “αντιδραστική” λειτουργία σαν τον βασικό ρόλο που έχει δοθεί από την κοινωνία στην Κοινωνική Εργασία κάτι που και μελλοντικά θα είναι κάτι αναγκαίο, εν τούτοις σαν βασικό ρόλο της κοινωνικής εργασίας θεωρεί την ευαισθητοποίηση και ενεργοποίηση των ενδιαφερόμενων για την επίτευξη θεσμικών αλλαγών που θα συμβάλλουν στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσής τους (Jouhy, 1980, σελ. 195-197).

1.3 Κράτος Πρόνοιας και Κοινωνική Εργασία

Η Κοινωνική Πρόνοια ως ένας σημαντικός τομέας δραστηριότητας για κοινωνική ευημερία έχει αρχίσει πρόσφατα να παίρνει μια πιο συγκεκριμένη μορφή τόσο στον κρατικό φορέα, όσο και στο άτομο που έχει αρχίσει να αποκτά συνείδηση των δικαιωμάτων που ο ίδιος αυτός ο φορέας του παρέχει.

Παρόλο που είναι δύσκολο να καθοριστεί με ακρίβεια ο σκοπός της Κοινωνικής Πρόνοιας σε σχέση με άλλους φορείς προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής, είναι βέβαιο ότι ο βασικός στόχος της είναι, προπαντός στη σύγχρονη εποχή, να ανταποκριθεί στις κοινωνικές ανάγκες όχι μόνο “οριακών” ομάδων αλλά του συνόλου του πληθυσμού.

Σύμφωνα με τις σύγχρονες αντιλήψεις, η Κοινωνική Πρόνοια θεωρείται σαν μια δραστηριότητα που ενεργεί - ή πρέπει να ενεργεί για την ευημερία του συνόλου. Στην πράξη όμως η Κοινωνική Πρόνοια εξακολουθεί να είναι συνδεδεμένη με τις ομάδες εκείνες του πληθυσμού που χαρακτηρίζονται από ειδικές ανάγκες, συνεχίζοντας έτσι την Ιστορική της πορεία από την φιλανθρωπία στα δικαιώματα του ατόμου με τον ίδιο αργό ρυθμό.

Η φτώχεια, η αρρώστια, η δυστυχία και η κοινωνική αποδιοργάνωση υπήρξαν σε ολόκληρη της Ιστορία της ανθρωπότητας και αντιμετωπίζονταν μέσα στο περιορισμένο θεσμικό πλαίσιο της ανθρώπινης κοινωνίας, όπως η οικογένεια, η γειτονιά, η εκκλησία και η τοπική κοινότητα.

Τα κοινωνικά προβλήματα που έφερε όμως η βιομηχανική ανάπτυξη στον 19^ο και 20ο αιώνα με κύρια χαρακτηριστικά τη μαζική τους μορφή και την ταχύτητα της αλλαγής, δεν ήταν πια δυνατό να αντιμετωπισθούν με τα παραπάνω μέσα που διέθετε η ανθρώπινη κοινότητα για κοινωνική αλληλεγγύη.

Η Κοινωνική Πρόνοια ως όρος είναι πιο στενά συνδεδεμένος με την επιστημονική σκέψη μόνο κατά τα τελευταία χρόνια και σε σχέση με τα πολλαπλά προβλήματα της βιομηχανικής κοινωνίας. Παρ' όλα αυτά όμως, η βασική φιλοσοφική τοποθέτηση, η δομή και οι λειτουργίες της Κοινωνικής Πρόνοιας, εξακολουθούν να επηρεάζονται από την παράδοση και οι αλλαγές που συμβαίνουν στον τομέα αυτό είναι το αποτέλεσμα των κοινωνικών μεταβολών που συνθέτουν την κοινωνική οργάνωση.

Και ακόμη, παρόλο που η μεταβολή αυτή είναι έντονα αισθητή στους οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτιστικούς θεσμούς της ελληνικής κοινωνίας - όπως άλλωστε και σε πολλές άλλες χώρες - η κοινωνική πρόνοια στο ρυθμό με τον οποίο μεταβάλλεται, δεν κατάφερε ακόμη να αποτελέσει τομείς παραγωγικούς που να επιβεβαιώνει τη συμπαράσταση του κράτους στον πολίτη του. Είναι πάντως άξιο λόγου σαν ένα σημαντικό στοιχείο προαγωγής της ευθύνης του κράτους προς τον πολίτη το ότι η παροχή κοινωνικών υπηρεσιών στην οικογένεια και το άτομο έχει ενσωματωθεί στο Σύνταγμα της χώρας σαν υποχρέωση από την Πολιτεία.

Το σύστημα παροχής κοινωνικών υπηρεσιών από το κράτος σε ότι αφορά τη χώρα μας δείχνει να καλύπτει κάθε ομάδα του πληθυσμού που χαρακτηρίζεται από ειδικές ανάγκες. Το φάσμα των παρεχομένων κοινωνικών υπηρεσιών καλύπτει όλα τα στάδια της ανθρώπινης ζωής, από τη βρεφική ηλικία μέχρι τα γηρατειά και συμπεριλαμβάνει ένα σχεδόν απεριόριστο αριθμό ειδικών ομάδων από άτομα που η πολιτεία έχει αναλάβει την προστασία τους. Όπως οι ανάπηροι και τα θύματα πολέμου, άτομα που πάσχουν από ανίατη σωματική ή πνευματική ασθένεια, πολύτεκνες οικογένειες, άποροι, άστεγοι.

Η προστασία της οικογένειας των παιδιών και των νέων αποτελεί το κύριο μέλημα των υπηρεσιών της Κοινωνικής Πρόνοιας. Παρά το εκτεταμένο δίκτυο των

υπηρεσιών αυτών όμως, η απόδοση του τομέα της Κοινωνικής Πρόνοιας δεν θεωρείται ικανοποιητική. Απεναντίας το σύστημα φαίνεται να υποφέρει τόσο, όσο και οι καταναλωτές των υπηρεσιών του.

Οι κοινωνικές υπηρεσίες εφαρμόζονται με μέτρα του κράτους για την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων τα οποία δημιουργούνται από την ελλιπή κάλυψη βασικών αναγκών σε μεγάλες ομάδες του πληθυσμού. Τα μέτρα αυτά εκφράζονται με άμεση χρηματική ή υλική βοήθεια, ή με την μορφή υπηρεσιών διαμέσου ιδρυμάτων και οργανώσεων. Η κρατική αυτή δραστηριότητα συμπληρώνεται από τη δραστηριότητα της οργανωμένης ιδιωτικής πρωτοβουλίας και της οργανωμένης ιδιωτικής φιλανθρωπίας που ενεργούν για ορισμένες κατηγορίες ατόμων ή ομάδων που βρίσκονται κάτω από ιδιαίτερα δύσκολες κοινωνικές συνθήκες.

Συμβαίνει επίσης η δραστηριότητα της ιδιωτικής πρωτοβουλίας να προηγείται της κρατικής δραστηριότητας και να γίνεται αιτία να δημιουργούνται προγράμματα κρατικής μέριμνας για καινούργιες "οριακές" ομάδες του πληθυσμού.

Ο κύριος φορέας της Κοινωνικής Πρόνοιας στην Ελλάδα είναι το Υπουργείο Κοινωνικών Υπηρεσιών, όμως υπάρχουν ακόμη οκτώ Υπουργεία τα οποία συντηρούν προγράμματα που θα έπρεπε να ανήκουν στην αρμοδιότητα ενός και μόνο φορέα δηλαδή ενός Υπουργείου που είναι αρμόδιο για τις κοινωνικές υπηρεσίες ή τουλάχιστον θα μπορούσε να υπάρξει σε πρώτη φάση κάποιος ουσιώδης συντονισμός.

Όσο για τις παροχές, κανείς δεν αμφισβητεί ότι είναι ιδιαίτερα χαμηλές, είτε πρόκειται για χρηματική ή άλλη βοήθεια, και το ίδιο ισχύει και για την πενιχρότητα σε ειδικευμένο προσωπικό που θα έπρεπε να είναι ο πρωταρχικός στόχος σε κάθε πρόγραμμα που είχε σχέση με την ευημερία του ατόμου και κατά προέκταση την ευημερία της ίδιας της πολιτείας.

Τέλος ο προγραμματισμός στις κοινωνικές υπηρεσίες δεν είναι το αποτέλεσμα κοινωνικής έρευνας πάνω στα προβλήματα και τις ανάγκες και με βάση ποσοτικά δεδομένα, αλλά το αποτέλεσμα γενικεύσεων που τελικά δεν προσδιορίζουν τίποτα.

Αναμφισβήτητα, τόσο η έκταση όσο και το περιεχόμενο καθώς και ο τρόπος με τον οποίο παρέχονται οι κοινωνικές υπηρεσίες, διαφέρει από χώρα σε χώρα και επηρεάζονται όχι μόνο από τις αντιλήψεις για το δικαίωμα του ανθρώπου ή παραδοσιακά κατάλοιπα όπου η έννοια της φιλανθρωπίας παίζει ακόμη έναν ουσιώδη

ρόλο αλλά και από τους πόρους που διαθέτει μια χώρα. Οι πόροι αυτοί μπορεί να είναι κατά κύριο λόγο οικονομικοί, μπορεί όμως να είναι μια δυναμική κυβέρνηση, μια αναπτυγμένη κοινωνία επιστημόνων και διανοούμενων ή μια ενημερωμένη κοινή γνώμη. Η πείρα έχει δείξει ότι στην ανάπτυξη κοινωνικών προγραμμάτων η μάλλον στο χαμηλό βαθμό αυτής της ανάπτυξης, προβάλλεται σαν πρωταρχικό επιχείρημα το κόστος αυτών των προγραμμάτων.

Η Κοινωνική Πρόνοια δεν θεωρείται παραγωγικός τομέας. Τα κέρδη δεν είναι άμεσα, ούτε υπάρχουν προσδιοριστικές παράμετροι οι οποίες μπορούν να μας πουν άμεσα ποιο ήταν το κέρδος μιας κοινωνίας από την επένδυση που έκανε. Προοδευτικά πάντως έχει αρχίσει να επικρατεί η άποψη ότι η οικονομική επένδυση σε προγράμματα Κοινωνικής Πρόνοιας ακόμη και για άτομα μη παραγωγικά, δεν είναι καθόλου σπατάλη. Απεναντίας κοινωνικά προγράμματα με στόχο την ανύψωση της ποιότητας ζωής του συνόλου αποτελούν τον πλούτο μιας κοινωνίας που τα διαθέτει.

Στη χώρα μας σήμερα σύμφωνα με το πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής Ανάπτυξης στον τομέα της Κοινωνικής Πρόνοιας επιδιώκεται η αναβάθμιση της ποιότητας ζωής και προωθείται η αντίληψη ενός “ανθρωποκεντρικού προτύπου ανάπτυξης” που αποσκοπεί στην ισόρροπη ικανοποίηση ατομικών και συλλογικών αναγκών (Νομικού Α, όπ. παρ., σελ. 1-6).

- Τομείς δραστηριότητας Κοιν. Πρόνοιας

Κυριαρχεί η αντίληψη πως σε κάθε τόπο οι Κοινωνικές υπηρεσίες αντικατοπτρίζουν την Κοινωνική οργάνωση μέσα στην οποία δρουν αυτές οι υπηρεσίες.

Το τελευταίο Προεδρικό Διάταγμα (819-1978) “Περί καθορισμού του αντικειμένου των Κοινωνικών Λειτουργιών” αναφέρει ως χώρο απασχόλησης τους τομείς της Κοινωνικής Πρόνοιας, Υγείας, Κοινωνικής Ασφάλισης Επαγγελματικού Προσανατολισμού, εργασίας και τον τομέα της εκπαίδευσης. Έτσι οι Κοινωνικοί Λειτουργοί απασχολούνται στα κέντρα Κοινωνικής Πολιτικής, σε Νοσοκομεία, Παιδικούς Σταθμούς, Κέντρα Νεότητας, Φυλακές, Κατασκηνώσεις, Ιδρύματα Προστασίας ανηλίκων και στις Βιομηχανίες.

Όπως τα προγράμματα της Κοινωνικής Πρόνοιας καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών αναγκών έτσι και η παρουσία του Κοινωνικού Λειτουργού είναι διάσπαρτη σε ποικιλία κοινωνικών οργανώσεων, ώστε να δημιουργείται η εντύπωση ότι και σ' αυτή την επιμέρους δραστηριότητα της Κοινωνικής Πρόνοιας όλα είναι ικανοποιητικά.

Η εξοικείωση των Κοινωνικών λειτουργών με τους σκοπούς, τη μεθοδολογία και τα αποτελέσματα της κοινωνικής έρευνας θα τους κάνει ικανότερους, ώστε να αντιλαμβάνονται και να εκφράζονται πάνω σε ευρύτερα κοινωνικά θέματα, καθώς επίσης και πιθανούς τρόπους δράσεως με επιπτώσεις επί του κοινωνικού συνόλου και όχι επί μιας μερίδας του πληθυσμού που συμβαίνει να περνά από την πόρτα της κοινωνικής οργάνωσης.

Εδώ παρατίθενται τα κοινωνικά προγράμματα που καλύπτουν οι δραστηριότητες της Κοινωνικής Πρόνοιας.

α) Περιθαλψη μειονεκτούντων ατόμων και ομάδων. Η τάση που ισχύει σήμερα στις δραστηριότητες της Κοινωνικής Πρόνοιας, είναι η κάλυψη των αναγκών συγκεκριμένων ομάδων και ατόμων τα οποία θεωρούνται αδύναμα από κοινωνικοοικονομικής πλευράς, ώστε να ενταχθούν αυτοδύναμα στο κοινωνικό σύνολο. Επιδιώκεται, βοηθούμενα τα άτομα, να αξιοποιήσουν τις δυνατότητές τους και να προσαρμοσθούν στο κοινωνικό περιβάλλον. Τα προγράμματα διαφέρουν από χώρα σε χώρα ανάλογα από τις ανάγκες τους διαθέσιμους οικονομικούς πόρους για την κάλυψή τους, τις αντιλήψεις περί των δικαιωμάτων του ατόμου και το επικρατούν πολιτικό σύστημα.

β) Προγράμματα Κοινωνικής Πρόνοιας για την Οικογένεια.

Η σπουδαιότητα της οικογενειακής μονάδας για την υγιή ανάπτυξη της κοινωνίας δημιουργεί κίνητρα για δραστηριότητες συμπαραστάσης μέσω Προγραμμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας. Οι δραστηριότητες αυτές προοδευτικά τείνουν να καλύψουν ανάγκες του οποιουδήποτε μέλους της οικογένειας που βρίσκεται σε κατάσταση αδυναμίας. Έτσι υπάρχουν προγράμματα προστασίας μητρότητας, γενικής συμπαραστάσης, με παροχές και επιδόματα προς μη αυτοδύναμες οικογένειες και συμβουλευτικές υπηρεσίες για διαπροσωπικά προβλήματα σχέσεων.

γ) Προγράμματα Κοινωνικής Πρόνοιας για τα παιδιά και τη νεότητα.

Τα προγράμματα αυτά διαγράφονται σαν μια σειρά δραστηριοτήτων που είναι επί το πλείστον ανεπαρκείς σε σύγκριση με τις ανάγκες. Τα προγράμματα αφορούν

την διευκόλυνση της εργαζόμενης μητέρας μέσω των Παιδικών Σταθμών, οικονομική ενίσχυση παιδιών προγράμματα τοποθέτησης απροστάτευτων παιδιών σε ανάδοχες οικογένειες, υιοθεσίες, προγράμματα συμπαράστασης και ενίσχυσης άγαμων μητέρων, προγράμματα ιδρυματικής περίθαλψης, όπως βρεφοκομεία, ιδρύματα Παιδικής Μέριμνας, αναμορφωτικά καταστήματα όταν κρίνεται αναγκαίο και Προγράμματα ψυχαγωγίας και εκπαίδευσης για την εποικοδομητική χρήση του ελεύθερου χρόνου.

δ) Προγράμματα Κοινωνικής Πρόνοιας για Υπερήλικες.

Οι πλέον συνηθισμένες μορφές παροχών προς τους υπερήλικες αφορούν την ιδρυματική περίθαλψη, υπηρεσίες και βοηθήματα υλικής φύσεως και κοινωνικο-ασφαλιστική προστασία. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται η τάση για ανάπτυξη Κέντρων Ανοιχτής Προστασίας Ηλικιωμένων (ΚΑΠΗ) που κυρίως ενισχύονται και οργανώνονται από τους κατά τόπους Δήμους.

Η Γεροντολογία, η οποία εξελίσσεται σαν νέος κλάδος των επιστημών που ασχολούνται με τον άνθρωπο, θα πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν στο σχεδιασμό προγραμμάτων για τους υπερήλικες.

Οι αλλαγές στα οικονομικά και κοινωνικά συστήματα, καθώς και η αύξηση του μέσου όρου ζωής, έχουν σαν αποτέλεσμα να ενταθούν τα προβλήματα των ηλικιωμένων.

ε) Προγράμματα Κοινωνικής Πρόνοιας για άτομα που πάσχουν από σωματικές, πνευματικές, ψυχικές διαταραχές.

Βασικός σκοπός των προγραμμάτων της κατηγορίας αυτής είναι η αποκατάσταση των σωματικών μειονεξιών ή ψυχικών διαταραχών των ατόμων, ώστε να ενταχθούν στο κοινωνικό σύνολο και κατά το δυνατόν σαν παραγωγικά μέλη.

Η παροχή ελλιπούς μέριμνας προς την κατηγορία αυτή των μειονεκτούντων ατόμων, οφείλεται κυρίως σε δύο βασικούς λόγους:

1. η αποκατάστασή τους είναι πολύπλευρη, απαιτείται συνδυασμός ιατρικών και κοινωνικών παροχών, οι οποίες παροχές είναι δαπανηρές.
2. οι αντιλήψεις της κοινωνίας περί της αναπηρίας, προδικάζουν τον παθόντα ως άτομο μη παραγωγικό.

Τα σύγχρονα επιτεύγματα της ιατρικής επιστήμης και των διαφόρων κλάδων των κοινωνικών επιστημών, έχουν πολλά να προσφέρουν στην αποκατάσταση των αναπήρων.

στ) Άλλα προγράμματα Κοινωνικής Πρόνοιας.

Αφορούν περιοχές Κοινωνικής Παθολογίας που έχουν ανάγκη οργανωμένης κρατικής αντιμετώπισης για την καταστολή των συμπτωμάτων, όπως της επαιτείας, των ναρκωτικών, του αλκοολισμού, της πορνείας, της εγκληματικότητας και άλλων μορφών αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Οι εκδηλώσεις αυτές κοινωνικής παθολογίας είναι δυνατό να δημιουργήσουν γενικότερες επιπτώσεις στο κοινωνικό σύνολο, εφ' όσον δεν αντιμετωπισθούν έγκαιρα και αποτελεσματικά.

ζ) Υπηρεσίες για την καταστολή και πρόληψη κοινωνικών προβλημάτων.

Βασιζόμενοι σε μια από τις πιο βασικές αρχές της Κοινωνικής Εργασίας, ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν τα ίδια δικαιώματα στη γενική ευημερία, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι υπάρχουν κατηγορίες πολιτών που αποτελούν εύκολα προσβαλλόμενες ομάδες, που έχουν ανάγκη ειδικής μέριμνας για να επιβιώσουν σε συνθήκες αξιοπρέπειας. Αναγνωρίζεται η ανάγκη ότι το κάθε κράτος να επισημάνει τις ειδικές αυτές κατηγορίες και να παρέχει τα μέσα για καλύτερες συνθήκες ζωής.

Καταστολή και πρόληψη σημαίνει ότι κάθε έθνος πρέπει να αναπτύξει προγράμματα, ώστε να προλάβει να καταστείλει ότι είναι δυνατόν να κατασταλεί.

Η Κοινωνική Πρόνοια είδαμε ότι αφορά δραστηριότητες και προγραμματισμό για την επίτευξη επιδιώξεων γενικής πολιτικής Κοινωνικής Πρόνοιας. Γι' αυτό τον λόγο ο τομέας της Κοινωνικής Πρόνοιας θα πρέπει να θεωρηθεί σαν ένα πλέγμα θεσμών, υπηρεσιών και διαδικασιών για την αντιμετώπιση των αναγκών των ανθρώπων με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι κοινωνικά ικανοποιητικό και να οδηγεί σε καλύτερους τρόπους διαβίωσης. Προγράμματα Κοινωνικής Πρόνοιας θα πρέπει να φέρουν σε επαφή αντιπρόσωπους από διάφορους τομείς ανάπτυξης, όπου ρόλοι και σκοποί θα πρέπει να αναγνωρισθούν και συμφωνηθούν από κοινού (Νομικού, «Εισαγωγή στην Κοινωνική Εργασία» σελ. 1-6, ΤΕΙ Πάτρας 1996)

- Κοινωνική Εργασία

Ιστορικά η Κοινωνική Εργασία δεν έχει σχέση με το Κράτος Πρόνοιας. Οι αρχές της Κοινωνικής Εργασίας βρίσκονται στον 19^ο αιώνα πολύ πιο πριν την

εμφάνιση του σύγχρονου Κράτους Πρόνοιας και οι πρώτες εφαρμογές της σημειώνονται στις φτωχογειτονιές των βιομηχανικών πόλεων της Αγγλίας και των γκέτο των μεταναστών της Αμερικής. Αλλά ούτε η φιλοσοφία της Κοινωνικής Εργασίας ταυτίστηκε τουλάχιστον αρχικά με την φιλοσοφία του Κράτους Πρόνοιας, που όπως ειπώθηκε, θεωρεί ευθύνη του Κράτους την παροχή βασικών κοινωνικών υπηρεσιών στο σύνολο του πληθυσμού.

Η Κοινωνική Εργασία, αφ' ενός ξεπήδησε μέσα από τις οργανωμένες φιλανθρωπικές δραστηριότητες της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, αφ' ετέρου όμως, ειδικά στη Β. Αμερική, πήρε ένα πολύ προηγμένο ριζοσπαστικό χαρακτήρα, θεωρώντας απαραίτητη την κινητοποίηση και αξιοποίηση των δυνατοτήτων του ατόμου, για το ξεπέρασμα των δυσκολιών στη ζωή και την ανάγκη της συλλογικής δράσης σε κοινωνικό επίπεδο.

Σήμερα η Κοινωνική Εργασία είναι μία εφαρμοσμένη κοινωνική επιστήμη με δική της μεθοδολογία και τεχνικές. Χρησιμοποιεί τρεις μεθοδολογικές προσεγγίσεις στην προαγωγή της κοινωνικής ευημερίας :

- την Κοινωνική Εργασία με ομάδες,
- την Κοινωνική Εργασία με άτομα και
- την Κοινωνική Εργασία με κοινότητες.

Και στις τρεις μεθόδους δε ακολουθεί καθόλου “πατερναλιστική τακτική” αλλά βασική φιλοσοφική αρχή της είναι η υποβοήθηση, η ενθάρρυνση και η απελευθέρωση των ίδιων των δυνατοτήτων των ατόμων, των ομάδων, των κοινοτήτων ή/και ευρύτερων κοινωνικών ομάδων για κοινωνική εξέλιξη και ευημερία.

Στα πλαίσια του βασικού ενδιαφέροντός της για κοινωνικές μεταρρυθμίσεις και κοινωνική δράση η Κοινωνική Εργασία εμφανίστηκε σαν μια ουσιαστική βελτίωση της προηγούμενης κατάστασης. Αλλά και στα πλαίσια του Κράτους Πρόνοιας επιδιώκει να εξουδετερώσει τις αρνητικές πλευρές του, που αναφέρθηκαν παραπάνω, περιορίζοντας την γραφειοκρατική αντίληψη του Κράτους Πρόνοιας με τον εξανθρωπισμό και την εξατομίκευση της προσφοράς υπηρεσιών, αλλά και, κυρίως, κινητοποιώντας τις ίδιες τις δυνατότητες των ανθρώπων είτε σε ατομική είτε σε συλλογική βάση.

Επομένως η Κοινωνική Εργασία δεν αποτελεί έκφραση κάποιας συγκεκριμένης πολιτικής επιλογής, αλλά είναι ανεξάρτητη εφαρμοσμένη κοινωνική επιστήμη, αφιερωμένη στην προώθηση των βασικών ανθρωπίνων αξιών και

υπόκειται σε αλλαγές και εξελίξεις βάση επιστημονικών διεργασιών (πορίσματα ερευνών, ανάπτυξη νέων θεωριών, κ.α.) όπως και κάθε άλλη επιστήμη (Ασημακοπούλου Μαρία & Όλγα Ζούρναρη, 1984).

1.4 Φορείς Κοινωνικής Πρόνοιας

Η οργάνωση και διοίκηση στον τομέα της Κοινωνικής Πρόνοιας διαφέρει από κράτος σε κράτος και ανάλογα με το σχήμα το οποίο επικρατεί επηρεάζονται οι διοικητικές δομές στους φορείς και τα όργανα της Κοινωνικής Πρόνοιας που υπάρχουν, είτε με την μορφή Δημόσιων Οργανισμών ή σαν Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου.

Ένα κοινό χαρακτηριστικό και κοινό πρόβλημα σε όλες τις χώρες αυτό που αναφέρεται σαν “περίπλοκο σύμπλεγμα”, είναι το γεγονός ότι το ενδιαφέρον για την ευημερία των λαών παρουσιάζεται σε πολλούς τομείς της κυβερνητικής δραστηριότητας και κατά συνέπεια επηρεάζει τον προγραμματισμό και την εφαρμογή προγραμμάτων στον ευρύτερο τομέα της κυβερνητικής πολιτικής. Γι’ αυτό το λόγο είναι σπάνια δυνατή η επίτευξη των σκοπών της κοινωνικής πολιτικής κάτω από ένα ενιαίο φορέα.

Το σχήμα που επικρατεί στις περισσότερες χώρες είναι η ανάθεση σε ένα κυβερνητικό φορέα της ευθύνης για τις δραστηριότητες της Κοινωνικής Πρόνοιας που αποτελούν το κύριο έργο αυτού του φορέα. Συγχρόνως όμως, άλλες κυβερνητικές υπηρεσίες ή οργανισμοί έχουν την ευθύνη για ορισμένα προγράμματα κοινωνικής προστασίας. Αυτό είναι και το σύστημα παροχής κοινωνικών υπηρεσιών και κοινωνικής προστασίας που επικρατεί στην Ελλάδα.

Το Υπουργείο Κοινωνικών Υπηρεσιών είναι ο κύριος φορέας δραστηριοτήτων κοινωνικής πρόνοιας. Παράλληλα, άλλοι κρατικού φορείς, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους, εφαρμόζουν προγράμματα για την αντιμετώπιση ορισμένων κοινωνικών προβλημάτων. Αυτό έχει σαν συνέπεια τη διασπορά των φορέων οι οποίοι ενεργούν ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλο και επικαλύψεις στη διοίκηση και προγραμματισμό οι οποίες δεν προωθούν την εφαρμογή μιας ενιαίας κοινωνικής πολιτικής.

Πέρα από τις δραστηριότητες του Υπουργείου Κοινωνικών Υπηρεσιών, προγράμματα συναφή προς τα αντικείμενα της κύριας απασχόλησής τους, αλλά με το

περιεχόμενο κοινωνικής προστασίας, εφαρμόζουν και οι εξής κρατικοί και διοικητικοί φορείς.

Το Υπουργείο Παιδείας, με προγράμματα που έχουν σχέση με τη μαθητική πρόνοια, όπως μαθητικές κατασκηνώσεις και συσσίτια, μαθητική υγιεινή, υποτροφίες και άλλες διευκολύνσεις προς τα νέα άτομα που φοιτούν σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης.

Το Υπουργείο Δικαιοσύνης, το οποίο έχει αναλάβει την προστασία των ανηλίκων και των αποφυλακισμένων, της υγιεινής των φυλακών κ.λ.π.

Το Υπουργείο Γεωργίας με ειδικά προγράμματα για τις ανάγκες ορισμένων ομάδων του αγροτικού πληθυσμού όπως οι ακτήμονες ή οι πρόσφυγες και την αγροτική κοινωνική ασφάλιση.

Το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας για την πρόνοια των οικογενειών των στρατευσίμων.

Το Υπουργείο Εσωτερικών με προγράμματα κοινωνικής περίθαλψης διαμέσου Δήμων και Κοινοτήτων. Ένα σημαντικό τομέα για τους νέους και την ευημερία τους καλύπτει σήμερα και το Υπουργείο Νέας Γενιάς και Αθλητισμού.

Άλλοι βασικοί φορείς κοινωνικών προγραμμάτων είναι η Εκκλησία, ο Εθνικός Οργανισμός Πρόνοιας, ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, οι Διεθνείς οργανώσεις και οι διάφορες κοινωνικές οργανώσεις οι οποίες ενεργούν σαν Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου.

Αυτή η πολύ συνοπτική παράθεση των διάφορων φορέων που ασκούν Κοινωνική Πρόνοια δίνει μια ιδέα για τη γενική εικόνα της κατάστασης που επικρατεί στην Ελλάδα στον τομέα αυτό της Κοινωνικής Πρόνοιας. Με την ολοένα μεγαλύτερη αναγνώριση του ρόλου της Κοινωνικής Πρόνοιας στην εθνική ανάπτυξη αναγνωρίζεται επίσης και η ευθύνη της κάθε κυβέρνησης για την ανάληψη ηγετικού ρόλου στη διοίκηση των Κοινωνικών Υπηρεσιών και ακόμη, αν είναι δυνατό, θα ήταν επιθυμητό να προωθηθεί η έννοια ενός κεντρικού φορέα.

Η πληθώρα και η ποικιλία των αποφάσεων σε θέματα Κοινωνικής Πρόνοιας, όπου διάφορες απόψεις πρέπει να ληφθούν υπ' όψη, απαιτούν συντονισμό για την αποτελεσματική κυβερνητική δραστηριότητα στον τομέα αυτό.

Η ανάγκη για συντονισμό είναι έντονη σε κάθε τύπο και διαδικασία ενεργειών που έχει σχέση με την παροχή των κοινωνικών υπηρεσιών. Συντονισμός απαιτεί στις δραστηριότητες κάθε φορέα – υπουργείο ή υπηρεσία – στα κυβερνητικά

προγράμματα κοινωνικής πολιτικής γενικότερης φύσεως, όπως η συσχέτιση οικονομικών και κοινωνικών επιδιώξεων για την εθνική ανάπτυξη και τέλος, υπάρχει ανάγκη συντονισμού στους κρατικούς και ιδιωτικούς φορείς προγραμμάτων κοινωνικής πρόνοιας.

Τα διάφορα “όργανα”, δηλαδή τα άτομα που βρίσκονται στη λήψη αποφάσεων ή ασκούν επιρροή στην εφαρμογή των προγραμμάτων κοινωνικής πρόνοιας, είναι στελέχη διοικητικών, τεχνικών, υγειονομικών και “κοινωνικών” φορέων.

Τα όργανα αυτά, συγκροτημένα σε ειδικές ομάδες, αναφέρονται συνήθως σαν Συντονιστικά Συμβούλια. Γνωμοδοτικές Επιτροπές ή Επιτροπές εξ’ ειδικών Συμβούλων. Αυτό όσον αφορά την ανώτερη κλίμακα των συμβουλευτικών φορέων που μόλις αναφέρθηκαν, υλοποιούνται όμως από τα εκτελεστικά όργανα των διαφόρων οργανώσεων και υπηρεσιών.

Όσο για τον ρόλο των επαγγελματιών κοινωνικών λειτουργών, αυτοί αποτελούν κατά κανόνα τα εκτελεστικά όργανα των αποφάσεων της Διοίκησης και δεν έχουν γνωμοδοτική αρμοδιότητα, με ελάχιστες ίσως εξαιρέσεις. Η επαγγελματική κατάρτιση του κοινωνικού λειτουργού, με τη μέχρι σήμερα έμφαση – τουλάχιστον στην Ελλάδα – που δίνεται στις μεθόδους παροχής υπηρεσιών, δεν προετοιμάζει αρκετά τον σπουδαστή και τον μετέπειτα επαγγελματία για την ανάληψη διοικητικών καθηκόντων σ’ αυτό τούτο το αντικείμενό του. Εν τούτοις διοικητικά καθήκοντα καλούνται να ασκήσουν – εκ των πραγμάτων – οι επόπτες κοινωνικών οργανώσεων οι οποίοι έχουν την ευθύνη της ενημέρωσης και παρακολούθησης των νέων υπαλλήλων, καθώς και των σπουδαστών. Ο επόπτης έχει υποχρέωση να εξηγήσει τους σκοπούς της οργάνωσης, τη θέση της στην κοινότητα, τους κανονισμούς της, τους περιορισμούς καθώς και τις νομικές και οικονομικές της ευθύνες.

Αναφέρονται παρακάτω οι δραστηριότητες του κοινωνικού λειτουργού στην καθημερινή άσκηση των καθηκόντων του, όπου, για την προσφορά υπηρεσιών στους εξυπηρετούμενους από αυτόν οι ακόλουθες ενέργειες συνυπάρχουν.

1. Πιστοποίηση των σκοπών, αρμοδιοτήτων, δραστηριοτήτων και πολιτικής του κοινωνικού φορέα.
2. Κινητοποίηση και διατήρηση πηγών: προσωπικών, υλικών με σκοπό την πραγματοποίηση των επιδιώξεων της οργάνωσης και την επιτυχία των κοινωνικών της στόχων.

3. Ανάπτυξη προγράμματος με ορθολογική οργάνωση και συντονισμό.
4. Ηγεσία, διεύθυνση, εποπτεία.
5. Τήρηση αρχείων, λογαριασμών, δελτίων κινήσεως και παρεμφερών δραστηριοτήτων.
6. Δημόσιες σχέσεις.

Ορισμένες από τις διαδικασίες που αναφέρθηκαν παραπάνω αποτελούν μέρος της εκπαίδευσης του κοινωνικού λειτουργού, αλλά έχουν για σκοπό την αρτιότερη κατάρτισή του στην άσκηση των μεθόδων Κοινωνικής Εργασίας για την παροχή υπηρεσιών στον εξυπηρετούμενο. Εν τούτοις η εμπειρία την οποία αποκτά ο Κοινωνικός Λειτουργός στην άσκηση καθηκόντων του είναι δυνατόν να διοχετευθεί σε συγκεκριμένες διοικητικές ευθύνες διαμέσου εκπαιδευτικών προγραμμάτων από τις Σχολές Κοινωνικής Εργασίας ή άλλα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Αυτό ήδη συμβαίνει σε άλλες χώρες, όπου ο διοικητικός κλάδος στην κοινωνική εργασία ακολουθείται από πεπειραμένους κοινωνικούς λειτουργούς των οποίων η εμπειρική γνώση σε θέματα διοίκησης συμπληρώνεται με τη θεωρητική κατάρτιση.

Η ικανότητα στην επιστημονική τεχνική του “διοικείν” θα οδηγήσει και στην επιλογή των ηγετικών στελεχών για τα οποία τόση ανάγκη υπάρχει (Νομικού, «Εισαγωγή στην Κοιν. Εργασία» σελ. 81-86 Σημειώσεις ΤΕΙ Πάτρας 1996)

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Αρχικά από την ανάλυση της Κοινωνικής Εργασίας και Κοινωνικής Πολιτικής προέκυψε το συμπέρασμα ότι η Κοινωνική Πρόνοια διαφοροποιείται από την Κοινωνική Εργασία ως προς τούτο. Ότι δηλαδή οι δραστηριότητες της Κοινωνικής Πρόνοιας απευθύνονται σε άτομα και ομάδες με ειδικές ανάγκες τις οποίες η οργανωμένη κοινωνία προσπαθεί να καλύψει με ένα σύστημα υπηρεσιών. Μέσα σ' αυτό το σύστημα υπηρεσιών είναι ενταγμένη και η Κοινωνική Εργασία που καλείται να προσφέρει τις υπηρεσίες σε περιοχές "κοινωνικής διαταραχής" και που οι μηχανισμοί της οργανωμένης κοινωνίας έχουν την πρόθεση να διορθώσουν.

Επίσης ο ρόλος του επαγγελματία Κοινωνικού Λειτουργού ως εκφραστή της Κοινωνικής Εργασίας χαρακτηρίζεται από κάποιες "μεσολαβητικές" ιδιότητες με σκοπό να αναπτύξουν την ικανότητα του ατόμου να χρησιμοποιήσει με σχετική επιτυχία τις διάφορες υπηρεσίες που του παρέχει η κοινωνία.

Απέναντι στο δίλημμα "εξατομικευμένη παροχή κοινωνικών υπηρεσιών ή ενιαία παροχή;" πιο αναλυτικά παροχή κοινωνικών υπηρεσιών μέσα από την ελεύθερη αγορά ή κρατική παροχή κοινωνικών υπηρεσιών; Από τις θέσεις που διατυπώθηκαν στο Β' μέρος της εργασίας και στην σελίδα (58) μας οδηγούν στο ακόλουθο συμπέρασμα. Ότι όσοι είναι υπέρ της εξατομικευμένης παροχής υπεραπλουστεύουν την έννοια της κοινωνικής πολιτικής. Ο Titmus πάει ακόμα πιο πέρα λέγοντας ότι "το πρόβλημα δεν είναι η εκλογή ανάμεσα στα δύο συστήματα, αλλά στο να βοηθηθεί μια δομή ενιαίας κρατικής παροχής που θα αποτελέσει το πλαίσιο των αρχών και των ευκαιριών στις οποίες θα στηριχτεί ένα σύστημα κοινωνικά παραδεκτής εξειδικευμένης παροχής, δηλαδή βασισμένης όχι στις ταπεινωτικές ατομικές εξακριβώσεις των πόρων διαβίωσης, αλλά στις ανάγκες ολόκληρων κατηγοριών ανθρώπων ή περιοχών".

Από τις παραπάνω θέσεις μπορούμε να πούμε ότι το είδος της Κοινωνικής Πολιτικής που επιλέγεται από ένα κράτος βασικά εξαρτάται από το κατά πόσο αυτό το κράτος είναι διατεθειμένο να προχωρήσει σε μια δίκαιη ανακατανομή των πόρων μεταξύ των πολιτών, αλλά και κατά πόσο είναι διατεθειμένο ν' αφαιρέσει από δαπάνες επενδύσεως ή πολεμικού εξοπλισμού, προς όφελος προγραμμάτων Κοινωνικής Πολιτικής.

Με την Ιστορική προσέγγιση που κάναμε στην Κοινωνική Εργασία και από τα πληροφοριακά στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι παλαιότερα η βοήθεια αποτελούσε μια μορφή ελεημοσύνης των δυνατών προς τον αδύνατο. Δηλαδή η φιλανθρωπία αποσκοπούσε στην διαίωνιση, μάλλον καλύτερα στην αναπαραγωγή της κοινωνικής σχέσης των “προνομιούχων υποκειμένων προς τα άθλια αντικείμενα”.

Αργότερα στην εποχή της εκβιομηχάνισης και την μαζική προσέλευση των εξαθλιωμένων από τις αγροτικές περιοχές προς τα αστικά κέντρα οι εξαθλιωμένοι στρατολογούνταν με την βία στα ορφανοτροφεία στα εργαστήρια και στα φτωχοκομεία που δημιουργήθηκαν για την αντιμετώπιση περιθωριακών ομάδων. Μέσα σ' αυτά με τα δήθεν “παιδαγωγικά μέσα” που επικρατούσαν όπως καταπίεση τιμωρία, σωφρονισμός τους προετοιμάζουν για εργάτες στην παραγωγή. Από την όλη μεταχείριση αποδεικνύεται ότι η αξιοπρέπεια και ο σεβασμός προς τον άνθρωπο σαν έννοιες δεν υφίστανται.

Παρήγορο είναι το γεγονός ότι γύρω στο 1850 η μόνη πρόοδος που σημειώθηκε είναι ότι οι εξαθλιωμένοι δεν στρατολογούνταν με την βία αλλά προσέρχονταν εθελοντικά.

Παράλληλα απλωνόταν στην Ευρώπη ένα δυνατό εργατικό κίνημα. Μέσα σ' αυτό το κλίμα ψηφίζεται το “έργο κοινωνικής ασφάλισης” του Βίσμαρκ ως ζάχαρη στο προλεταριάτο για να συντριβεί το εργατικό κίνημα. Το συμπέρασμα που συνάγεται είναι ότι ο φόβος της αστικής τάξης είχαν σαν κίνητρο τα μέτρα του Βίσμαρκ που αποσκοπούσαν στην διαίωνιση και αναπαραγωγή του υπάρχοντος συστήματος. Τα μέτρα του Βίσμαρκ έχουν αξιολογηθεί ως μια μικρή Κοινωνική Πρόοδος.

Αυτό που διαπιστώνεται μέχρι και το 1921 είναι ότι ακόμη θεσμική φροντίδα δεν υπάρχει. Από εκεί και πέρα το κράτος ασχολήθηκε με το γενικό πρόβλημα της φτώχειας. Παράλληλα εκπαιδευεί προσωπικό με αποτέλεσμα η Κοινωνική Εργασία τίθεται σε νέες βάσεις. Εις το εξής η Κοινωνική Εργασία από την μορφή της ελεημοσύνης πέρασε στην θεσμική φροντίδα του κράτους.

Οι δραστηριότητες όμως της Κοινωνικής Εργασίας εκλαμβάνονται από το καπιταλιστικό σύστημα ως πολυέξοδες και μη παραγωγικές. Επειδή όμως το κεφάλαιο χρειάζεται την εργατική δύναμη η Κοινωνική Εργασία είναι χρήσιμη για την “αναπαραγωγή της Εργατικής δύναμης του εργατικού δυναμικού”.

Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι η κοινωνική πολιτική του κράτους και το σύστημα Κοινωνικής Ασφάλισης είναι το σύνολο των κρατικών μέτρων για την μείωση των συνεπειών του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής για το γενικό συμφέρον του κεφαλαίου. Εξ' άλλου οι απόψεις του HOLLSTEIN εδώ βρίσκουν άμεση εφαρμογή. Χαρακτηρίζει την Κοινωνική Εργασία σαν θεσμό “αναπαραγωγής” “καταστολής” και “πειθαρχίας”. Ότι έχει αναλάβει τον ρόλο του “πράκτορα και εκπροσώπου του κυρίαρχου κράτους με καθήκον την υλική και ιδεολογική αναπαραγωγή του υπάρχοντος συστήματος”.

Το μοντέλο Κοινωνικής Πρόνοιας που επικρατεί σήμερα είναι το θεσμοθετημένο αναδιανεμητικό πρότυπο, το οποίο δεν αποτελεί μόνο ένα διορθωτικό σύστημα υφισταμένων προβληματικών καταστάσεων όπως παρατηρείται στο πρώτο μοντέλο αλλά επιδιώκει την ποιότητα ζωής γενικά. Έχει ενσωματωθεί ουσιαστικά στο σύγχρονο κράτος που βρίσκεται σά' μια κοινωνική φιλοσοφική ιδεολογία. Οπωσδήποτε δεν παραβλέπουμε τις αδυναμίες που υπάρχουν στο Κράτος Πρόνοιας και κατά συνέπεια τις δικαιολογημένες κριτικές που δέχεται.

Επομένως απέναντι στην αισιοδοξία ότι το Κράτος Πρόνοιας θα εξάλειφε την φτώχεια για όλες τις ομάδες πληθυσμού δεν επαληθεύτηκε παρά την μεγάλη φορολογική επιβάρυνση των κοινωνιών εκείνων που δημιούργησαν το Κράτος Πρόνοιας, εξακολουθούν να έχουν χαμηλό επίπεδο διαβίωσης.

Η υπερβολική γραφειοκρατία του Κράτους Πρόνοιας αντικειμενικοποίησε τις σχέσεις ανθρώπων προς άνθρωπο. Η προσφορά υπηρεσιών έγινε τεχνητή άκαμπτη. Έτσι εξηγείται η οργάνωση υπηρεσιών ιδιωτικής πρωτοβουλίας σε κοινοτική βάση αλλά με συλλογικές διαδικασίες. Συμπερασματικά το Κράτος Πρόνοιας έχασε κατά πολύ την αίγλη που είχε στην αρχή, σαν όραμα κοινωνικών αναμορφωτών. Όμως οι βασικές αρχές εξακολουθούν να αποτελούν τα θεμέλια της Κοινωνικής Πολιτικής πολλών κρατών και οπωσδήποτε δεν έχει βρεθεί σε πρακτικό επίπεδο υποκατάστατο που να εξασφαλίζει πιο ικανοποιητικά αποτελέσματα.

Το θετικό που επισημαίνεται είναι ότι η σύγχρονη αντίληψη για το Κράτος Πρόνοιας δεν χωρίζει τα άτομα σε κατηγορίες, δεν στιγματίζει τις περιθωριακές ομάδες, δεν διαιωνίζει “το πλέγμα πατριαρχικών σχέσεων εξουσίας”, αλλά επιδιώκει να βοηθήσει όλα τα άτομα να μεγιστοποιήσουν τις δυνατότητές τους για μια καλύτερη ποιότητα ζωής.

Και φθάνοντας στο περίπλοκο θέμα της οργάνωσης και της διοίκησης αντιλαμβανόμαστε ότι η Κοινωνική Πρόνοια διαφοροποιείται στον χώρο και στον χρόνο. Οι διοικητικές δομές εξαρτώνται και επηρεάζονται από το σχήμα που επικρατεί είτε στους Δημόσιους Οργανισμούς είτε στα Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου. Κοινή διαπίστωση είναι ότι η Κοινωνική Πολιτική δεν ασκείται κάτω από ένα ενιαίο φερόα αλλά από πολλούς τομείς της Πολιτικής δραστηριότητας.

Πιο συγκεκριμένα το Υπουργείο Κοινωνικών υπηρεσιών είναι ο κύριος φορέας δραστηριοτήτων Κοινωνικής Πρόνοιας. Παράλληλα όμως και άλλοι κρατικοί φορείς, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους, εφαρμόζουν προγράμματα για την αντιμετώπιση ορισμένων κοινωνικών προβλημάτων. Αυτό έχει σαν συνέπεια την διασπορά των φορέων οι οποίοι ενεργούν ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλον. Επίσης παρατηρούνται επικαλύψεις στην διοίκηση και στον προγραμματισμό οι οποίες δεν προωθούν την εφαρμογή μιας ενιαίας Κοινωνικής Πολιτικής.

Από τα παραπάνω η ιδέα που αποκομίζεται είναι ότι πολλοί φορείς εμπλέκονται με τα κοινωνικά προγράμματα. Έτσι μεγάλη είναι η ανάγκη για συντονισμό σε κάθε τύπο και διαδικασία ενεργειών που έχει σχέση με την παροχή των Κοινωνικών Υπηρεσιών. Συντονισμός επίσης απαιτεί στις δραστηριότητες κάθε φορέα – Υπουργείο ή υπηρεσία – στα κυβερνητικά προγράμματα κοινωνικής πολιτικής γενικότερης φύσης, όπως η συσχέτιση οικονομικών και κοινωνικών επιδιώξεων για την εθνική ανάπτυξη και τέλος υπάρχει ανάγκη συντονισμού στους κρατικούς και ιδιωτικούς φορείς προγραμμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας.

Στην λήψη αποφάσεων ή αυτοί που ασκούν επιρροή στην εφαρμογή των προγραμμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας είναι τα Συντονιστικά Συμβούλια, οι Γνωμοδοτικές επιτροπές, οι επιτροπές εξ' ειδικών Συμβούλων. Όσον αφορά τον ρόλο των Κοινωνικών Λειτουργών αυτοί αποτελούν κατά κανόνα τα εκτελεστικά όργανα των αποφάσεων της Διοίκησης και δεν έχουν γνωμοδοτική αρμοδιότητα. Από την πείρα που έχουμε η επαγγελματική κατάρτιση του κοινωνικού λειτουργού – τουλάχιστον στην Ελλάδα – περιορίζεται στις μεθόδους παροχής Υπηρεσιών. Δεν προετοιμάζει τον σπουδαστή και τον μετέπειτα επαγγελματία για την ανάληψη διοικητικών καθηκόντων σε αυτό το αντικείμενό του. Εντούτοις διοικητικά καθήκοντα καλούνται να ασκήσουν οι επόπτες.

Η επαγγελματική εμπειρία την οποία αποκτά ο Κοινωνικός Λειτουργός κατά την διάρκεια της άσκησης των καθηκόντων του εναί δυνατόν να διοχετευθεί σε

συγκεκριμένες διοικητικές ευθύνες δια μέσω εκπαιδευτικών προγραμμάτων από τις Σχολές Κοινωνικής Εργασίας ή άλλα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Αυτό ήδη συμβαίνει σε άλλες χώρες όπου ο διοικητικός κλάδος στην Κοινωνική Εργασία ακολουθείται από πεπειραμένους Κοινωνικούς Λειτουργούς των οποίων η εμπειρική γνώση σε θέματα διοίκησης συμπληρώνεται με την θεωρητική κατάρτιση.

Επιπρόσθετα τα σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα και οι νέες κοινωνικές ανάγκες, όπως διαμορφώθηκαν από τις κοινωνικοοικονομικές μεταβολές και ανακατατάξεις που έχουν συντελεστεί και στην χώρα μας εξ' αιτίας κυρίως της εκβιομηχάνισης και της αστικοποίησης των διαφοροποιημένων στη δημογραφική δομή του πληθυσμού και τη δομή της οικογένειας επιβάλλουν να γίνουν σοβαρές αλλαγές και στις δομές και στο σύστημα παροχής "προσωπικών" κοινωνικών υπηρεσιών, έτσι ώστε να είναι υψηλού επιπέδου και να ανταποκρίνονται στις νέες ανάγκες και τα προβλήματα.

Οι Διευθύνσεις και τα Τμήματα Κοινωνικής Πρόνοιας των Νομαρχιών, κρατικές περιφερειακές Υπηρεσίες, κάτω από την πίεση της κοινωνικής αυτής πραγματικότητας, είναι φανερό ότι θα πρέπει να αναπροσανατολιστούν σε νέους ρόλους και ένα σύστημα παροχής "προσωπικών" κοινωνικών υπηρεσιών όπως έχει ήδη υιοθετηθεί και εφαρμόζεται σε αρκετές χώρες της Δυτικής Ευρώπης.

Ένας τέτοιος αναπροσανατολισμός προϋποθέτει αναδιάρθρωση της δομής τους, έτσι ώστε να ξεφύγουν από τον παραδοσιακό τους χαρακτήρα, να γίνουν "αναπτυξιακές" και να αποτελέσουν, ουσιαστικά, πρωτογενείς Κοινωνικές Υπηρεσίες με ρόλο ανθρωποκεντρικό. Να λειτουργήσουν σε ένα περαιτέρω αποκεντρωμένο τοπικό επίπεδο, να καλύπτουν όλο το φάσμα των κοινωνικών αναγκών της περιοχής και να είναι προσιτές σ' όλους τους πολίτες. Παράλληλα οι Κοινωνικοί Λειτουργοί που εργάζονται σε αυτές θα έχουν την δυνατότητα να φτάνουν στους τόπους κατοικίας των ενδιαφερομένων χωρίς δυσχέρειες και με το μικρότερο δυνατό κόστος. Η Κοινωνική Εργασία να αποτελέσει τη βασική διαδικασία για την παροχή υπηρεσιών, αφού και η διαδικασία και ο τρόπος παροχής αυτού του είδους υπηρεσιών στηρίζονται στην μεθοδολογία και τα αρχές της Κοινωνικής Εργασίας. Οι Κοινωνικοί Λειτουργοί να αποτελέσουν τα βασικότερα επαγγελματικά στελέχη και το πολυπληθέστερο τμήμα του προσωπικού τους με δυνατότητα να χρησιμοποιούν τις υπηρεσίες και άλλων ειδικοτήτων όπου είναι ανάγκη.

Συγχρόνως ο υπηρεσίες αυτές θα μπορούσαν να αποτελέσουν βασικό παράγοντα για κοινοτική ανάπτυξη με τη συμβολή τους στη δραστηριοποίηση και τον συντονισμό της οργανωμένης εθελοντικής προσφοράς κοινωνικών υπηρεσιών. Ειδικότερα το έργο του συντονισμού των φορέων Κοινωνικής Πρόνοιας στο τοπικό επίπεδο μπορεί να συντελέσει στη σωστή κάλυψη των αναγκών της συγκεκριμένης περιοχής.

Ένα ακόμη στοιχείο για την αναβάθμιση του ρόλου των υπηρεσιών αυτών θα μπορούσε να είναι η συνεχής αξιολόγηση των παρεχόμενων υπηρεσιών μέσα από ένα εκσυγχρονισμένο γραφειακό σύστημα με την βοήθεια και την αξιοποίηση και των δυνατοτήτων της πληροφορικής, έτσι ώστε να επιτυγχάνονται παραπέρα βελτιώσεις, αλλαγές και προσαρμογές προγραμμάτων και υπηρεσιών.

Η Κοινωνική Έρευνα που έμμεσα αναφέρεται στην σχετική Υπουργική απόφαση για τις αρμοδιότητες των κοινωνικών λειτουργών, θα μπορούσε να ενταχθεί και να αποτελέσει τμήμα της όλης δραστηριότητας των υπηρεσιών και υπόβαθρό πάνω στο οποίο θα στηρίζεται ο Κοινωνικός σχεδιασμός των μέτρων Κοινωνικής Πολιτικής.

Επίσης για την αναβάθμιση και συνεχή βελτίωση του επαγγελματικού επιπέδου των κοινωνικών λειτουργών θα πρέπει να καθιερωθεί η επαγγελματική εποπτεία από στελέχη του κλάδου, σαν υποχρεωτική διοικητική διαδικασία και επίσης να υπάρχουν προϋποθέσεις για την συνεχή επιμόρφωση των Κοινωνικών λειτουργών και την ενημέρωσή τους στις νέες εξελίξεις της Κοινωνικής Εργασίας και της παροχής κοινωνικών υπηρεσιών.

Τέλος αν θέλουμε κάποτε στον τόπο μας οι κοινωνικές υπηρεσίες να προσφέρουν υπηρεσίες υψηλής ποιότητας θα πρέπει να προετοιμαστούν οι Κοινωνικοί Λειτουργοί να πάρουν τη θέση τους στη διοίκηση των κοινωνικών υπηρεσιών στον κοινωνικό σχεδιασμό και την χάραξη Κοινωνικής Πολιτικής. Δηλαδή οι Κοινωνικοί Λειτουργοί πρέπει να ετοιμαστούν από την εκπαίδευσή τους να περάσουν από την παροχή υπηρεσιών στην “μικροκλίμακα” και στην μακροκλίμακα, αφού άλλωστε όλο και περισσότερο και συντείνουν προς τον ίδιο σκοπό, την δημιουργία ποιότητας ζωής και ευημερίας για όλους τους πολίτες. Ο νέος αυτός προσανατολισμός του επαγγέλματος των Κοινωνικών λειτουργών επιβάλλει όπως είναι φυσικό την επέκταση της εκπαίδευσής τους (Περιοδ. Κοιν. Εργασία

ΜΕΡΟΣ Γ΄

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΚΥΡΙΑΡΧΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η προσέγγιση του Κράτους Πρόνοιας από Μαρξιστική σκοπιά.

Για να απαντήσουμε στο ερώτημα δηλαδή αν “η Κοινωνική Εργασία είναι μηχανισμός αναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας;” που είναι και το ζητούμενο της απόδειξης της εργασίας θα πρέπει να προσεγγισθεί από κάθε άποψη κοινωνικο-φιλοσοφικά. Ο χώρος της Κοινωνικής Πολιτικής και του Κράτους Πρόνοιας θεωρείται ο πιο κατάλληλος από την άποψη παροχής πνευματικής προσφοράς. Εν προκειμένου για την επίτευξη μιας εμπεριστατωμένης ανάλυσης του θέματος που μας απασχολεί επιβάλλεται να κινηθούμε σε δύο επίπεδα της Κοινωνικής Πολιτικής και του Κράτους Πρόνοιας.

Τα δύο αυτά επίπεδα που θα μας απασχολήσουν εις το εξής τα διακρίνουμε: α) στη προσέγγιση του θέματος από την μαρξιστική σκοπιά και β) στη προσέγγιση του θέματος από την φεμινιστική του σκοπιά. Και αρχίζοντας την προσέγγιση από την μαρξιστική σκοπιά λέμε ότι: Ο κύριος στόχος του Κράτους Πρόνοιας είναι η διατήρηση του καπιταλιστικού συστήματος και η αναπαραγωγή των κυρίαρχων αστικών σχέσεων. Ρυθμίζει την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης – βιολογικά και ιδεολογικά – συμβάλλει στην άμβλυνση των αντιθέσεων που προκαλεί η ταξική ανισότητα και στην αντιμετώπιση των καταστρεπτικών συνεπειών του κεφαλαίου.

Το εργατικό κίνημα και η παραδοσιακή αριστερά είδαν με επιφύλαξη το Κράτος Πρόνοιας εξ’ αιτίας της αντιφατικής στάσης. Από το κράτος ζητούσαν την κατοχύρωση δικαιωμάτων βλέποντας την κρατική παρέμβαση με δυσπιστία σαν έναν ακόμα τρόπο χειραγώγησης του εργατικού κινήματος. Αυτό είχε σαν συνέπεια την καθυστέρηση οργάνωσης και διοίκησης κοινωνικών υπηρεσιών.

Βασική θέση του σύγχρονου μαρξιστικού προβληματισμού είναι ότι δεν είναι δυνατόν να καλυφθούν οι ανάγκες κράτους – πολιτών μέσα σε ένα καπιταλιστικό σύστημα. Αντίθετα για κάθε νίκη των εργαζομένων ακολουθεί από το κράτος μια προσπάθεια για διάβρωση των κατακτήσεων με την ταυτόχρονη εμφάνιση νέων μορφών εκμετάλλευσης από πλευράς κεφαλαίου.

Η πάλη, όμως, γύρω από θέματα κοινωνικής πολιτικής είναι σημαντική όχι μόνο γιατί εντείνει τις αντιφάσεις και κοινωνικοποιεί την παραγόμενη υπεραξία, αλλά και γιατί, όταν οργανώνεται συνειδητά μέσα από κατάλληλες μορφές, προωθεί αξίες σοσιαλιστικού χαρακτήρα και μπορεί να αποτελέσει παρέμβαση στην κοινωνική αναπαραγωγή του συστήματος και στην ωρίμανση των συνθηκών αλλαγής του (Edinburgh weekend Return Group, 1979).

Τα ζητήματα που θα ακολουθήσουν αφορούν τη μαρξιστική θεωρία του Κράτους Πρόνοιας.

1.1 Η φύση και οι στόχοι της Κοινωνικής Πολιτικής.

Επικρατεί η αντίληψη ότι το κράτος σε ένα καπιταλιστικό σύστημα δεν είναι απλό όργανο στα χέρια του κεφαλαίου, έχει δική του αυτοτέλεια γιατί σε ειδικές περιπτώσεις μπορεί να δρα ενάντια στην κυρίαρχη τάξη. Βέβαια αυτό μπορεί να συμβεί μέχρι ενός σημείου γιατί δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι το κράτος προέρχεται από τους κόλπους προέρχεται από τους κόλπους της κυρίαρχης τάξης και ότι αποτελεί μηχανισμό και μορφή κοινωνικών σχέσεων.

Το Κεφάλαιο, σαν κυρίαρχη κοινωνική σχέση, προϋποθέτει το διαχωρισμό της σφαίρας της παραγωγής από τη σφαίρα της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων και το επίπεδο της αγοράς. Στην πρώτη επικρατεί ανισότητα, στη δεύτερη κυριαρχεί η συμβατική σχέση αγοράς εργασίας μεταξύ δύο συμβαλλόμενων. Το αστικό κράτος έχει ως αρχή του την ίση μεταχείριση κοινωνικά άνισων ατόμων, ομάδων, τάξεων. Η παρέμβασή του ξεκινά από την εδραίωση αυτής της θεμελιακής ανισότητας, που η ύπαρξή της δεν εμποδίζει την ανάπτυξη και διεύρωση της κοινωνικής λειτουργίας, όπως επισημαίνει και ο μη μαρξιστικός κοινωνιολόγος (Τ. Μάρσαλ, στο Ο. Στασινοπούλου «Κράτος πρόνοιας» σελ. 105 εκδ. Gutenberg 1997).

Το Κράτος Πρόνοιας θεσπίζει μέτρα υπέρ των μη προνομιούχων εργαζομένων, ο ρόλος του εξαφανίζεται ως ουδέτερου διαιτητή με όλες τις αντιφάσεις που παράγονται από αυτό χωρίς να είναι δυνατόν να αποκρυφτούν. Με το ρόλο του διαιτητή λοιπόν αποσύρει από την αγορά και την λογική του κέρδους παρέχοντας σημαντικά εμπορεύματα.

Εάν όμως προσεγγίσουμε το ζήτημα και από την σκοπιά του κεφαλαίου βλέπουμε ότι κάποιος σκοπός εξυπηρετείται.

Στην πρώτη περίπτωση η κρατική παρέμβαση αφορά κατά κύριο λόγο την κοινωνική αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, η οποία αποτελεί την πιο σημαντική προϋπόθεση για την εξασφάλιση της συνέχειας της παραγωγής και της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Επομένως, αυτό που εμφανίζεται σαν απώλεια για το κεφάλαιο και βάρος για την οικονομία είναι στην ουσία κέρδος και σημαντικό στοιχείο στην αναπαραγωγή του όλου συστήματος (I. Cough 1979, C. Cockburn 1979, N. Cinsburg 1979 στο Ο. Στασινοπούλου «Κράτος Πρόνοιας», σελ.106, εκδ Gutenberg 1997).

Στη δεύτερη περίπτωση το Κράτος Πρόνοιας με διαδικασίες μας φανερώνει τους τρόπους, δηλαδή πώς αναπαράγονται οι κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις και πώς εδραιώνεται η ανισότητα προς όφελος των μη προνομιούχων εργαζομένων. Η γραφειοκρατία από φαινόμενο και έκφραση των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων ανταγωνιστικού χαρακτήρα στο χώρο των κοινωνικών υπηρεσιών, δεν θεωρείται ως αρνητικός παράγων αλλά σαν μια προσπάθεια οργάνωσης του κοινωνικού χώρου και παρέμβασης στην κοινωνική σύγκρουση, με τρόπους που διαχειρίζεται ο κρατικός μηχανισμός και ενσωματώνει στη δική του λογική. Οι Κλαρκ και Ντηρ διακρίνουν διάφορα είδη κρατικών μηχανισμών και κυρίως επισημαίνουν την έννοια του παρα-μηχανισμού σαν έκφραση της ολοένα αυξανόμενης διείσδυσης στον Κοινωνικό Ιστό. Η κρατικοποίηση συνεπάγεται αναδιάρθρωση και εξάπλωση του μηχανισμού με σοβαρές επιπτώσεις για την κάλυψη των αναγκών (Clark & Dear, στο Ο. Στασινοπούλου «Κράτος Πρόνοιας», σελ.107, εκδ Gutenberg 1997).

Η απόρροια του κράτους από την κοινωνική του βάση εκφράζει την ανάγκη της ίδιας της καπιταλιστικής κοινωνίας βασισμένης σε αξεδιάλυτες αντιθέσεις, και του κεφαλαίου ως συνόλου ανταγωνιστικών μονάδων, για ένα φορέα εκφραστή και ρυθμιστή των συνολικών συμφερόντων, με τακτικά όμως κριτήρια και χωρίς να αντιστρατεύεται τις αρχές που αποτελούν τα θεμέλια ύπαρξής του. Επίσης σημαίνει ότι το ίδιο το κράτος ενσωματώνει στο μηχανισμό του τον ανταγωνισμό και την αναρχία του κεφαλαίου και τις ταξικές και άλλες διακρίσεις. Ο χαρακτήρας του, ως μορφή εξουσίας και καταπίεσης με την προώθηση μέτρων κοινωνικής πολιτικής αντίθετα, η εφαρμογή κοινωνικών προγραμμάτων αποτελεί ταυτόχρονα ωφέλημα και άσκηση κοινωνικού ελέγχου (Ginsburg 1979, στο Ο. Στασινοπούλου «Κράτος Πρόνοιας», σελ.107, εκδ Gutenberg 1997).

Ο Κλάους Όφε αναφέρεται στους επιμέρους μηχανισμούς επιλογής του κράτους, μέσα από τους οποίους γίνεται ένα φιλτράρισμα, ώστε να αποκλείονται ζητήματα που αντιστρατεύονται τα συμφέροντα του κεφαλαίου, χωρίς να καταλύεται η φαινομενική του ουδετερότητα. Διακρίνει τέσσερα ιεραρχημένα επίπεδα μέσα από τα οποία γίνεται αυτό το φιλτράρισμα: δομή, ιδεολογία, διαδικασία, καταστολή. Ορισμένα θέματα ποτέ δεν λαμβάνονται υπόψη, γιατί δεν εμπίπτουν στην ανάλογη αρμοδιότητα, ή αποκλείονται με την πρακτική της διοικητικής σήψης ή παραμερίζονται με διάφορες ιδεολογικές πρακτικές. Σε περιόδους κρίσης όταν χάνουν την αποτελεσματικότητά τους οι άλλες επιλογές το κράτος καταφεύγει στις μεθόδους καταστολής, φανερώνοντας έτσι τον κύριο χαρακτήρα του ως όργανο καταπίεσης (Offe, 1972, Cold, 1975, Mishra 1977, στο Ο. Στασινοπούλου «Κράτος Πρόνοιας», σελ.107, εκδ Gutenberg 1997).

Η διευρυνόμενη λειτουργία του κράτους και η διόγκωση της γραφειοκρατίας είναι αποτέλεσμα της ταξικής πάλης. Η παρέμβαση του Κράτους Πρόνοιας στις ταξικές συγκρούσεις πραγματοποιείται με δύο θεμελιακούς τρόπους:

- α) Με την χρήση μέσων άσκησης βίας και μηχανισμών καταστολής.
- β) Με την ιδεολογική αναπαραγωγή και τους μηχανισμούς ενσωμάτωσης.

Το Κράτος Πρόνοιας κάνοντας κάποιες παραχωρήσεις στους μη προνομιούχους εργαζόμενους αμβλύνει κάπως τις αντιθέσεις όμως δεν καταφέρνει να τις καταργεί. Οι τρόποι είναι αυτοί οι οποίοι δεν αναιρούν τις βασικές αρχές του καπιταλιστικού συστήματος και με την επικουρία της κοινωνικής πολιτικής χειραγωγεί και ελέγχει (π.χ. ρόλος κοινωνικής εργασίας, κοινοτικής ανάπτυξης).

Το Κράτος Πρόνοιας καθώς γίνεται το ίδιο χώρος και αντικείμενο συγκρούσεων, “χρεώνεται” τις αρνητικές επιπτώσεις των αντιφάσεων του. Η αδυναμία του καπιταλιστικού συστήματος να ανταποκριθεί στην κάλυψη των νέων αναγκών που θέτει η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της κοινωνίας ερμηνεύεται σαν αποτυχία του κράτους, καθορίζοντας έτσι και το χώρο εφαρμογής αλλαγών για αντιμετώπιση της κρίσης (Holloway & Piccioto, 1979, στο Ο. Στασινοπούλου «Κράτος Πρόνοιας», σελ.108, εκδ Gutenberg 1997).

Πέρα από αυτό κατά τον καθορισμό και την ιεράρχηση των αναγκών του κοινωνικού συνόλου δημιουργούνται μορφές ταξικής πάλης με σύγκρουση ομάδων συμφερόντων σε θέματα κοινωνικής κάλυψης και φροντίδας. Παραδείγματα έχουμε στην εφαρμογή και τη φιλοσοφία των προγραμμάτων κοινοτικής ανάπτυξης όπου

διακρίνεται το φαινόμενο της σύγκρουσης και διοχέτευσης μέσα από συγκεκριμένα κανάλια, μεταβάλλοντας “την αρένα των ταξικών συγκρούσεων σε τουρνουά αγώνων ποδοσφαίρου, όπου το κράτος είναι ο διαιτητής και οι κανόνες του παιχνιδιού καθορισμένοι εκ των προτέρων” (Cockburn, 1977, σελ. 118).

Οι επιπτώσεις είναι σημαντικές, καθώς αυτή η τακτική συμβάλλει στη διάσπαση της ταξικής ενότητας, στην απόκρυψη της ταξικής φύσης των προβλημάτων και στη ρεφορμιστική αντίληψη ότι το κεφάλαιο είναι μια σειρά πραγμάτων που προσπαθούμε να διαχειριστούμε και όχι μια κοινωνική σχέση καταπίεσης που πρέπει να καταλύσουμε (Selma James, 1979, στο Ο. Στασινοπούλου «Κράτος Πρόνοιας», σελ.108, εκδ Gutenberg 1997).

1.2 Ο ρόλος του Κράτους Πρόνοιας στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης.

Κύριο μέλημα του Κράτους Πρόνοιας είναι η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Η εργατική δύναμη διακρίνεται για την υλική της διάσταση και την ιδεολογική διάσταση. Η πρώτη αφορά το σύνολο των ικανοτήτων και δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού καθώς και τη φυσική τους κατάσταση. Ενώ η δεύτερη αφορά τις κατάλληλες στάσεις, αξίες, πεποιθήσεις που εξασφαλίζουν την υπακοή στην εξουσία, την συνεργασία και την παραγωγικότητα και που εκφράζονται μέσα από μορφές κοινωνικών σχέσεων.

Η εργατική δύναμη λοιπόν πρέπει να αναπαραχθεί στην υλική και ιδεολογική της διάσταση. Προς αυτή την κατεύθυνση συμβάλλουν διάφοροι θεσμοί μέσα στην παραγωγική διαδικασία στο επίπεδο της αγοράς, στην οικογένεια.

Σε σχέση με την κοινωνική αναπαραγωγή διακρίνουμε τρία κύρια είδη κατανάλωσης:

α) Την παραγωγική κατανάλωση η οποία συντελείται κατά την παραγωγική διαδικασία. Ο εργάτης καταναλώνει πρώτες ύλες, ενέργεια ενώ ο εργοδότης εργατική δύναμη. Όμως η διαδικασία αυτή δεν αφορά μόνο την παραγωγή υλικών αγαθών και υπεραξίας αλλά συγχρόνως, την αναπαραγωγή των κυρίαρχων σχέσεων - εργοδότη - εργαζομένων μεταξύ τους - και σε επέκταση την αναπαραγωγή της ίδιας της εργατικής δύναμης ως εμπορεύματος και του κεφαλαίου ως κοινωνικής σχέσης (Marx, 1978,σελ. 591).

β) την ατομική κατανάλωση, που συντελείται έξω από την παραγωγική διαδικασία, στο χώρο όπου ο εργάτης ανήκει στον εαυτό του και αφορά την κατανάλωση αγαθών για την κάλυψη των βασικών του αναγκών. Αυτή η μορφή δεν φαίνεται να έχει σχέση με τον εργοδότη και με τον δημόσιο χώρο, αλλά με την αγορά, όπου προμηθεύεται τα απαραίτητα αγαθά με το μισθό του, και την οικογένεια, όπου αυτά τα αγαθά μετατρέπονται κατάλληλα, κυρίως με την απλήρωτη οικιακή εργασία και τη φροντίδα των γυναικών.

Όμως αυτό το είδος της κατανάλωσης είναι πολύ σημαντικό για το κεφάλαιο, γιατί εξασφαλίζει τη συνεχή ικανότητα των ατόμων για εργασία. Η ωφέλειά του είναι διπλή: από τη μια, τα απαραίτητα αγαθά τα αγοράζουν οι εργαζόμενοι με τη μορφή εμπορεύματος και από την άλλη αναπαράγεται η εργατική δύναμη χωρίς δικό του κόστος (όπ. παρ.,σελ. 592).

Το Κράτος Πρόνοιας ρυθμίζοντας το θέμα της ατομικής κατανάλωσης με παροχές σε χρήμα και σε είδος συμβάλλει στην ανάληψη των αναπαραγωγικών βαρών ταυτόχρονα και στην ιδεολογική αναπαραγωγή. Μέσα στα πλαίσια της ατομικής κατανάλωσης αναπαράγονται κοινωνικές σχέσεις ανταλλαγής, σύμβασης, εξουσίας, ανισότητας ανάλογα με το φύλο και την ηλικία καθώς και οι κοινωνικοί ρόλοι.

Η διευρυμένη παραγωγή και αναπαραγωγή δημιουργούν όλο και περισσότερες συλλογικές ανάγκες που μπορούν να αντιμετωπισθούν αποτελεσματικά μόνο με την οργάνωση συλλογικών τρόπων. Η οργάνωση συλλογικών μορφών κατανάλωσης από το κεφάλαιο εκτός του ότι είναι δύσκολη έρχεται και σε αντίθεση με την θεμελιακή αξία της ατομικής ιδιοκτησίας και με την επίτευξη του κέρδους ιδίως σε περιοχές που αφορούν το κέρδος. Το σύγχρονο αστικό κράτος μέσα από την κοινωνική του λειτουργία αφορά σε μεγάλο βαθμό τη συλλογική κατανάλωση γύρω από την οργάνωση και το κράτος της οποίας δημιουργούνται πολλές προστριβές, καθώς κοινωνικοποιεί τα βάρη και ιδιωτικοποιεί τα κέρδη προς όφελος του κεφαλαίου.

Τα σύγχρονα κινήματα στρέφονται όλο και περισσότερο στην προώθηση συλλογικών τρόπων κάλυψης συλλογικών αναγκών θεωρώντας το Κράτος Πρόνοιας ως τον κύριο υπεύθυνο για την προώθησή τους. Το αποτέλεσμα όμως είναι πάντοτε ένα θέμα ανοικτό, καθώς τόσο οι κοινωνικές διαδικασίες της παραγωγής και

αναπαραγωγής, όσο και η σχέση κράτους κοινωνίας διαμορφώνονται συνεχώς στο χωνευτήρι της κοινωνικής σύγκρουσης.

Η παρέμβαση του κράτους έρχεται αντιμέτωπη με θεμελιακές αντιφάσεις, που τις ενσωματώνει μέσα στις δικές του λειτουργίες. Ο Ο' Κόνορ κάνει διάκριση στις θεμελιακές λειτουργίες του αστικού κράτους: την εξασφάλιση των συνθηκών συσσώρευσης και την εξασφάλιση κοινωνικής αρμονίας. Σε αυτές τις δύο λειτουργίες αντιστοιχούν δύο κατηγορίες κρατικών δαπανών (Ο' Connor, 1973 στο Ο. Στασινοπούλου «Κράτος Πρόνοιας», σελ.111, εκδ Gutenberg 1997).

- α) Το κοινωνικό κεφάλαιο που διακρίνεται σε κοινωνική επένδυση και κοινωνική κατανάλωση και
- β) οι κοινωνικές δαπάνες.

Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται έργα που αυξάνουν την παραγωγικότητα και συμβάλλουν στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης και είναι έμμεσα παραγωγική, ενώ η δεύτερη έχει στόχο την εξασφάλιση νομιμοποίησης και κοινωνικής, είναι αντιπαραγωγική αλλά απαραίτητη (Cough, 1979, σελ. 51).

Το Κράτος Πρόνοιας εμπεριέχει και τις δύο κατηγορίες, γεγονός που συμβάλλει στη δημιουργία ενδογενών συγκρούσεων για τους στόχους και το εύρος της κοινωνικής πολιτικής, μεταμφιεσμένο σε διαφωνίες γύρω από κρατικές δαπάνες.

Ο συνδυασμός κοινωνικοποίησης του κόστους και ατομικής ιδιοποίησης του κέρδους δημιουργεί την οικονομική κρίση του κράτους, που ξοδεύει περισσότερα από όσα εισπράττει. Ο ανταγωνισμός μεταξύ διαφόρων ομάδων συμφερόντων, για άσκηση επιρροής και ικανοποίηση των αιτημάτων τους από το κράτος, επιδεινώνει την κατάσταση (Ο' Connor, 1973).

T. E. I. ΠΑΤΡΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

1.3 Ο ρόλος του Κράτους Πρόνοιας στην ιδεολογική αναπαραγωγή.

Η θεωρητική προσφορά μαρξιστών, όπως του Αλτουσέρ του Γκράμσι, του Πουλαντζά καθώς και η σύγχρονη μαρξιστική αντίληψη προσπαθεί να συμβάλει στην ιδεολογική πάλη. Οι κοινωνικές σχέσεις στον καπιταλισμό διαχωρίζονται στις σφαίρες παραγωγής και αναπαραγωγής στον ιδιωτικό και δημόσιο χώρο. Απόρροια του συγκεκριμένου διαχωρισμού είναι η απόκρυψη και η αλλοίωση της αντανάκλασης της υλικής πραγματικότητας στη συνείδησή μας. Χαρακτηριστική

είναι η λανθασμένη αντίληψη που επικρατεί να θεωρούμε τις κοινωνικές παροχές του κράτους σαν ευεργετήματα χωρίς να λαμβάνουμε υπ' όψιν μας τη σημασία τους για την εξασφάλιση των συμφερόντων του κεφαλαίου. Η Κόκμπουρν επισημαίνει, “το γεγονός ότι χρειαζόμαστε κοινωνικές υπηρεσίες σε καμία περίπτωση δεν αναιρεί την αλήθεια ότι το σύστημα χρειάζεται την αναπαραγωγή μας, όπως το γεγονός ότι χρειαζόμαστε δουλειά σε καμία περίπτωση δεν αναιρεί το γεγονός ότι είναι ανάγκη του κεφαλαίου να εκμεταλλευτεί την εργατική μας δύναμη” (Cockburn 1977,σελ. 55).

Αυτή η αλλοίωση συντελείται κάτω από ορισμένες διαδικασίες και μεσολαβήσεις οι οποίες και αναζητούνται ακόμα, συνηγορούν όμως να θεωρούμε σαν αιώνιες και αυταπόδεικτες αλήθειες που είναι ιστορικά και κοινωνικά καθοριζόμενα. Αυτό το σημείο αποτελεί ένα δύσκολο θέμα για την μαρξιστική κοινωνιολογία. Επίσης αποτελεί και σημείο αιχμής για τη μελέτη της μορφής και των θεσμών κάλυψης αναγκών, των προτύπων και των αντιλήψεων για το ποιος, πώς και με ποιους τρόπους θεωρείται “φυσικά” υπεύθυνος για την άσκηση φροντίδας, για τη νομιμοποίηση τρόπων καταπάτησης της ανθρώπινης ελευθερίας και αξιοπρέπειας με το πρόσχημα της προστασίας.

1.4 Το Κράτος Πρόνοιας και η καπιταλιστική κρίση.

Η μαρξιστική κριτική για το Κράτος Πρόνοιας άρχισε από την δεκαετία του 1960 και σταδιακά κορυφώθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Η μαρξιστική κριτική συνιστάται στην καταγραφή και καταγγελία των ελλείψεων που επισημαίνονται στα ζητήματα Πρόνοιας και στην ταξική του φύση και σε καμία περίπτωση άρνηση της κρατικής οργάνωσης της συλλογικής ρύθμισης. Οι κοινωνικές υπηρεσίες, η κοινωνική ασφάλιση, το εθνικό σύστημα υγείας θεωρούνται κατακτήσεις του εργατικού κινήματος, που πρέπει όμως να προστατευθούν από τον κίνδυνο της διαβρωτικής τακτικής, από τις περικοπές και από τις ιδιωτικοποιήσεις προς όφελος του κεφαλαίου.

Οι μαρξιστές και οι νεοφιλελεύθεροι συμφωνούν ως προς τούτο: ότι πολλοί από τους στόχους του Κράτους Πρόνοιας δεν έχουν επιτευχθεί και ότι η ψαλίδα της κοινωνικής ανισότητας δεν έκλεισε. Επίσης επισημαίνουν ότι η μεσαία τάξη αποκομίζει οφέλη από τις υπηρεσίες και την απόκρυψη του ταξικού χαρακτήρα

παροχής υπηρεσιών. Δεν δέχονται όμως την διεύρυνση της κοινωνικής λειτουργίας ως μια από τις κύριες αιτίες δημιουργίας της κρίσης καθώς και τις κοινωνικές δαπάνες αντιπαραγωγική αφαιμάξη. Αντίθετα τονίζουν την θετική σημασία τους για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης με αποτέλεσμα την διαίωνιση της συσσώρευσης. Η κρίση του Κράτους Πρόνοιας δεν είναι “ούτε αίτιο, ούτε απόρροια της ευρύτερης κρίσης, αλλά μια πλευρά της” (Cough 1979, σελ. 127).

Σύμφωνα με την μαρξιστική άποψη η κρίση είναι ένα φαινόμενο που το γεννάει ο ίδιος ο καπιταλισμός, είναι ο τρόπος με τον οποίο προσπαθεί να ξεπεράσει τις αντιφάσεις του. Γι’ αυτό τον λόγο και για το ξεπέραςμα της κρίσης συνεπάγεται αναδιάρθρωση των κοινωνικών σχέσεων. Σε μια φάση κρίσης το κεφάλαιο χρειάζεται την συνεργασία της εργατικής τάξης και όταν αυτή δεν είναι εφικτή μεταχειρίζεται την χειραγώγηση προκειμένου να εφαρμοστούν τα απαραίτητα μέτρα για να αντιμετωπιστούν οι επιπτώσεις της κρίσης που πλήττουν περισσότερο τους μη προνομιούχους εργαζόμενους.

Μια αναδιάρθρωση κοινωνικών σχέσεων συνεπάγεται αναδιάρθρωση, του κρατικού μηχανισμού, διείδυση στον Κοινωνικό Ιστό έστω και με την άσκηση καταναγκασμού. Επιχειρείται σε συνθήκες ταξικής πάλης όπου η έκβαση των πραγμάτων δεν είναι προβλέψιμη διότι αυτή εξαρτάται από την εκάστοτε ισορροπία δυνάμεων στις συγκεκριμένες κοινωνικά και ιστορικά συνθήκες.

Συνοψίζοντας τα κυριότερα σημεία της μαρξιστικής άποψης για το Κράτος Πρόνοιας, ο Μίσα αναφέρει:

- Η επίτευξη της ευημερίας προϋποθέτει οργάνωση της εργασίας, των συνθηκών διαβίωσης και της διανομής των κοινωνικών πόρων με κριτήριο τις ανθρώπινες ανάγκες.
- Ο καπιταλισμός είναι ένα κοινωνικό σύστημα αντίθετο στην επίτευξη της ευημερίας μέσα από αυτό το πρίσμα.
- Η ευημερία και η πρόνοια με την ευρεία έννοια μπορούν να αναπτυχθούν ως ένα σημείο στη καπιταλιστική κοινωνία, μέσα από τη συλλογική δράση των εργαζομένων. Αλλά οι προοπτικές είναι πολύ περιορισμένες για ουσιαστική μεταρρύθμιση, δεδομένης της φύσης του καπιταλιστικού συστήματος.
- Στην ταξική κοινωνία η κυβέρνηση και ο κρατικός μηχανισμός εξυπηρετούν τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης. Αλλά ο χαρακτήρας του κράτους στο καπιταλισμό απαιτεί τη σχετική του αυτοτέλεια και το υποχρεώνει να δρα σαν εκφραστής του

συνόλου. Αυτό εξηγεί πως το Κράτος Πρόνοιας δέχεται κοινωνικές αλλαγές στη μορφή αλλά στην ουσία δεν τις ολοκληρώνει.

- Η ευημερία και ευρεία πρόνοια μπορούν να γίνουν πραγματικότητα μόνον όταν θα έχουν κοινωνικοποιηθεί τα μέσα παραγωγής και θα έχει καταλυθεί το σύστημα της αγοράς και της ατομικής ιδιοκτησίας (Mishra 1979, σελ. 74).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η προσέγγιση του Κράτους Πρόνοιας από Φεμινιστική σκοπιά.

Η θέση της γυναίκας και της οικογένειας σε σχέση με το Κράτος Πρόνοιας απασχόλησε το γυναικείο κίνημα προ πολλού, όμως η προσπάθεια για συγκροτημένη θεωρητική προσέγγιση αναπτύχθηκε μετά το 1960 στην Ευρώπη και στην Αμερική. Τα ζητήματα στα οποία επικεντρώθηκε κατά καιρούς η φεμινιστική αντίληψη είναι κοινά σε όλες τις τάσεις του κινήματος. Αυτό όμως που παρατηρείται είναι ότι οι μορφές δράσης αλλάζουν ανάλογα με την επίδραση ευρύτερων πολιτικών και ιδεολογικών ρευμάτων. Έτσι τα ζητήματα της Κοινωνικής Πολιτικής σε σχέση με το Κράτος Πρόνοιας προσεγγίζονται από τα ακόλουθα πέντε πρίσματα. Τον Φιλελεύθερο Φεμινισμό, τον Προνοιακό Φεμινισμό, τον Ριζοσπαστικό Φεμινισμό, τον Σοσιαλιστικό Φεμινισμό και τον Μαύρο Φεμινισμό.

Κοινή βάση αποτελεί η πεποίθηση ότι η μελέτη του ρόλου των γυναικών και της οικογένειας στην κάλυψη αναγκών δεν αφορά απλά μια ακόμα διάσταση κοινωνικής ανισότητας αλλά κεντρικό σημείο αναφοράς και σημαντική πρόκληση της καθιερωμένης προσέγγισης. Το Κράτος Πρόνοιας με τις πολιτικές του παρεμβαίνει στην κοινωνική αναπαραγωγή, στηρίζει ένα συγκεκριμένο πρότυπο οικογένειας, και ενθαρρύνει σχέσεις εξάρτησης με τη γυναίκα - κύριο φορέα άσκησης φροντίδας (G. Pascall, 1986, σελ. 1 και 3).

Η προσφορά της φεμινιστικής σκέψης συνίσταται στην διαμόρφωση θεωρητικού υπόβαθρου για την κοινωνική πολιτική και βρίσκεται στη μετατόπιση του κεντρικού βάρους της ανάλυσης από την παραγωγή στην αναπαραγωγή, στη σύνδεση δημόσιου και ιδιωτικού χώρου και στην αποφυγή μιας εμπειριστικής αντιπαράθεσης ιδιωτικού και κρατικού τομέα στην παροχή υπηρεσιών. Και στο επίπεδο καθημερινής εφαρμογής ως προς λειτουργία των κοινωνικών υπηρεσιών και ως προς τους τρόπους κάλυψης αναγκών, το φεμινιστικό κίνημα παρεμβαίνει διεκδικώντας ποιοτικές και περισσότερες παροχές στις γυναίκες αλλά και στην ευρύτερη αλλαγή των κοινωνικών σχέσεων.

Υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στην φεμινιστική σκέψη και στις επικρατούσες τάσεις ιδιαίτερα στο βαθμό που επηρεάζουν μεθόδους εφαρμογής, και διαμορφώνονται σε σχέση με ορισμένα θεμελιακά ζητήματα: το βαθμό αποδοχής και

υποστήριξης της οικογένειας και της κεντρικότητας του ρόλου των γυναικών μέσα σ' αυτήν, τον καθορισμό της σχέσης του φύλου, ως παραμέτρου κοινωνικής ανισότητας, με άλλες παραμέτρους όπως η κοινωνική τάξη και η φυλή, την αντίληψη για το κράτος.

2.1 Ο Φιλελεύθερος Φεμινισμός

Διαπνέεται από τις αρχές της φιλελεύθερης αντίληψης για την σχέση κράτους - κοινωνίας με αφετηρία την ατομική πρωτοβουλία για δράση και την ελευθερία της αγοράς. Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια επισημαίνεται η σημασία της ανισότητας των δύο φύλων και τους σεξιστικούς νόμους με συνέπεια να περιορίζουν τα δικαιώματα των γυναικών και στην ουσία καταστρατηγούν κάθε έννοια της αρχής της ελευθερίας του ατόμου. Η πολεμική του επικεντρώνεται στα παρωχημένα κοινωνικά στερεότυπα και στις προκαταλήψεις οι οποίες δρουν ως ανασταλτικοί παράγοντες όχι μόνο για τις γυναίκες αλλά και για την εξέλιξη ολόκληρης της κοινωνίας. Η δράση του επίσης κατευθύνεται στην δημόσια σφαίρα μέσα από την προώθηση προοδευτικής νομοθεσίας η οποία εδραιώνει την ισότητα των δύο φύλων. Το Κράτος Πρόνοιας αποτελεί σημαντικό μοχλό μεταρρυθμίσεων με στόχο την εξασφάλιση των προϋποθέσεων για την απελευθέρωση των γυναικών από τα αναχρονιστικά δεσμά και την εξασφάλιση δυνατότητας να ανταγωνισθούν με ίσους όρους στην ελεύθερη αγορά. Βέβαια αυτό γίνεται εφικτό με την κατοχύρωση κοινωνικών δικαιωμάτων της γυναίκας όπως το δικαίωμα αντισύλληψης και της άμβλωσης και η καθιέρωση αρχής των ίσων ευκαιριών στον χώρο της εργασίας, πλαισιωμένων από πλέγμα κοινωνικών υπηρεσιών και παροχών στον τομέα της υγείας, της παιδικής μέριμνας και της φροντίδας των ηλικιωμένων αδυνάτων.

Σημαντικός θα αναδεικνυόταν ο ρόλος της γυναίκας σε διευθυντικές θέσεις στους τομείς των επαγγελματιών υγείας και πρόνοιας με την προσδοκία ότι θα συμβάλλουν στη δημιουργία μιας πιο ευαίσθητης και εξανθρωπισμένης διοίκησης. Έτσι θα προωθούν στόχους του φεμινιστικού κινήματος παρέχοντας συγχρόνως μοντέλα κοινωνικοποίησης στα παιδιά μακριά από την αναπαραγωγή των αναχρονιστικών προτύπων. Η δυναμική εκμάθηση ρόλων μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο και στην προσωπική σφαίρα καθώς και η σημασία της εκπαιδευτικής

διαδικασίας για την κατάργηση των διακρίσεων των δύο φύλων έχουν απασχολήσει πρόσφατα τον φιλελεύθερο φεμινισμό.

Η πρωτοπόρος του φεμινιστικού κινήματος Μαίρη Γούλστοουν-Κραφτ διακήρυττε ίσα δικαιώματα των γυναικών στην ψήφο, στην παιδεία και στην εργασία. Γενική διαπίστωση είναι ότι οι βασικές αρχές του φιλελεύθερου φεμινισμού έχουν συμβάλλει στην ισότητα των δύο φύλων αλλά η κριτική που δέχεται συνίσταται στο ότι δεν μπόρεσε να συμπεριλάβει στον προβληματισμό και την δράση του ερωτήματα που αφορούν την επίδραση της κοινωνικής δομής πάνω στην ανισότητα των δύο φύλων, τον προβληματισμό όσον αφορά, την βιολογική διάσταση της μητρότητας και τη σύνδεση ιδιωτικού και δημόσιου χώρου. Το σύγχρονο παρακλάδι του εμφανίζεται στα πλαίσια του νεοσυντηρισμού αποτελεί απόκλιση από τις αρχικές του βάσεις.

Το σύνθημά τους που είναι: “Για τη Ζωή, την Ελευθερία και την Ιδιοκτησία” (For Life, Liberty and Property, Fionna Williams, 1989, σελ. 43) βρίσκεται στα πλαίσια των αξιών του φιλελευθερισμού, όμως διαφέρει στην αντίληψη για το Κράτος Πρόνοιας που θεωρεί αιτία καταπίεσης και τον περιορισμό των γυναικών τους παραδοσιακούς ρόλους και όχι φορέα αλλαγής προς την κατεύθυνση της επίτευξης της Ισότητας.

Αυτή η αντίληψη μοιράζεται την κριτική για το Κράτος Πρόνοιας, διαφέρει όμως ως προς τις προτεινόμενες λύσεις, οι οποίες επικεντρώνονται στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των γυναικών στην αγορά εργασίας, στον περιορισμό της κρατικής προστασίας και παροχής στο ελάχιστο, χωρίς να λαμβάνει υπόψη την επίδραση ταξικών και άλλων ανισοτήτων στη δυνατότητα επίτευξης ισότητας στο επίπεδο της αγοράς.

2.2 Προνοιακός Φεμινισμός

Αναπτύχθηκε σε σύνδεση με τον ρεφορμιστικό σοσιαλισμό και επικεντρώνεται στις ανάγκες των γυναικών στην ιδιωτική σφαίρα, και την προώθηση μεταρρυθμίσεων για την ποιοτική αναβάθμιση της οικογένειας κυρίως της εργατικής τάξης. Έρχεται σε αντίθεση με την φιλελεύθερη φεμινιστική αντίληψη, η οποία επισημαίνει την διαφορά των αναγκών ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες, καθώς και την ιδιαιτερότητα και την μοναδικότητα των γυναικείων χαρισμάτων στην αντίληψη για την ζωή. Η κοινωνία και η Πολιτεία οφείλουν να αναγνωρίσουν την προσφορά

της γυναίκας και να τη στηρίζουν ως σύζυγο και μητέρα στο δύσκολο και πολύτιμο για το έθνος έργο της.

Στην Ευρώπη κατά την περίοδο του μεσοπολέμου οργανωμένες μορφές του κινήματος συνέβαλαν στην διεύρυνση της κοινωνικής ασφάλισης για τις γυναίκες, στην καθιέρωση μέτρων και στη δημιουργία κοινωνικών υπηρεσιών για την προστασία της μητρότητας και του παιδιού. Η επικέντρωση στο βιολογικό στοιχείο της μητρότητας έπαιξε σημαντικό ρόλο για την προώθηση των αιτημάτων και στην ευρύτερη φιλοσοφία της τάσης: Οι αξίες των γυναικών είναι διαφορετικές από αυτές των ανδρών επειδή δίνουν ζωή.

Ισότητα λοιπόν δεν σημαίνει άρνηση της διαφοράς αλλά αναγνώρισή της και δυνατότητα στις γυναίκες να προσφέρουν στο κοινωνικό σύνολο. Το Κράτος Πρόνοιας ως κύριος μοχλός εξασφάλισης αυτής της δυνατότητας που έχει ευεργετικές επιδράσεις για την κοινωνία. Η μελέτη της ιδεολογίας και των αγώνων του προνοιακού φεμινισμού φωτίζει την ευρεία υποστήριξη που είχαν οι φεμινιστικές απόψεις και από μη φεμινιστικούς κύκλους, για την διεύρυνση των παροχών και κοινωνικών υπηρεσιών που διεκδικούσαν.

Κατά την περίοδο του Β' Παγκόσμιου Πολέμου ο ρόλος των γυναικών ως εργατικού δυναμικού στη βιομηχανία όπλων και ως μητέρων ήταν καταλυτικός για την επίτευξη στόχων, αλλά και την εδραίωση της ταύτισης γυναίκα = μητέρα. Αυτό φαίνεται τόσο στη γνωστή έκθεση του Μπέβεριτζ, που έβαλε τα θεμέλια της μεταπολεμικής κοινωνικής πολιτικής του αγγλικού μοντέλου, όσο και στην επέκταση πατριαρχικών πρακτικών στους χώρους εργασίας προς όφελος του κεφαλαίου (Macintosh, 1977, στο Ο. Στασινοπούλου «Κράτος Πρόνοιας», σελ.123, εκδ Gutenberg 1997).

Αν και εκδηλώθηκαν διαμαρτυρίες εξ' αιτίας του παραπάνω μοντέλου από ορισμένους φεμινιστικούς κύκλους ωστόσο αναγνωρίστηκε ότι η νοικοκυρά παρέχει σημαντική για την οικονομία και μη αναγνωρισμένη κοινωνικά εργασία γι' αυτό και υποστηρίχθηκε ευρέως από τον γυναικείο πληθυσμό και το εργατικό κίνημα.

Μεταπολεμικά κύριο χαρακτηριστικό των φεμινιστικών τάσεων σε σχέση με το Κράτος Πρόνοιας ήταν η πλατιά κοινωνική τους βάση και η απήχηση που είχαν ορισμένα αιτήματα, ιδιαίτερα αυτά που αφορούσαν τη μητρότητα και την οικογένεια, σε μεγάλα στρώματα του πληθυσμού και σε όλες τις κοινωνικές τάξεις. Συντέλεσε όμως στον εγκλωβισμό των αιτημάτων μέσα σ' αυτή τη λογική και την έλλειψη

κριτικής του Κράτους πρόνοιας ως μέσου αναπαραγωγής και κοινωνικής ανισότητας και κοινωνικού ελέγχου, καθώς και στην έλλειψη κατανόησης της κοινωνικής αναπαραγωγής και της θέσης των γυναικών σ' αυτήν (J. Dale - P. Foster, 1986).

2.3 Ριζοσπαστικός Φεμινισμός

Θεωρεί ότι η αιτία της καταπίεσης των γυναικών είναι το βιολογικό στοιχείο και η διαφορά ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες σχετικά με τη βιολογική αναπαραγωγή. Οι γυναίκες είναι αναγκασμένες να ζουν σε ένα καθεστώς φόβου εξαιτίας της μυϊκής δύναμης των ανδρών η οποία χρησιμοποιείται ως μέσο άσκησης επιβολής με την ταυτόχρονη κοινωνική αποδοχή. Σε ένα οικονομικό σύστημα θεσμοποιημένο από τους ίδιους τους άνδρες στηριγμένο στην πατριαρχία οι γυναίκες και οι άνδρες αποτελούν δύο αντίπαλες κοινωνικές τάξεις.

Η πατριαρχία ως έννοια έχει την βάση της στην ανδρική κυριαρχία και ο ρόλος της συνίσταται στον έλεγχο της γυναικείας σεξουαλικότητας στην γυναικεία βιολογία, κύρια στην βιολογική αναπαραγωγή. Σημαντική είναι η παρουσία των γυναικών στα ευρύτερα κινήματα όπως κατά της βίας, υπέρ της ειρήνης στην παροχή βοήθειας των κακοποιημένων γυναικών, στην προώθηση μέτρων ασφάλειας, στον αγώνα κατά του βιασμού και στην ανάπτυξη μεθόδων αυτοπροστασίας από τις ίδιες τις γυναίκες. Απαραίτητη θεωρείται η απαλλαγή των γυναικών από τα δεσμά της βιολογικής αναπαραγωγής και η οργάνωσή της σε συλλογική βάση, η οποία καθίσταται εφικτή με τη σύγχρονη τεχνολογία.

Η πατριαρχία ως καθολικό και αιώνιο σύστημα της ανδρικής κυριαρχίας και της εκμετάλλευσης των γυναικών καθώς και η προβολή μιας γυναικείας κουλτούρας αποτελούν τους δύο πόλους του ριζοσπαστικού φεμινισμού που καθορίζουν και τις αντιλήψεις του Κράτους Πρόνοιας: Θεωρείται η σύμφωνη και οργανωμένη από το κράτος ανδρική κυριαρχία επάνω στις γυναίκες με εξειδικευμένες πρακτικές στο χώρο της υγείας, των προσωπικών υπηρεσιών και της παρέμβασης στο χώρο των ιδιωτικών σχέσεων και της οικογένειας. Αιτήματα που αντιστρατεύεται το Κράτος Πρόνοιας είναι η άσκηση της αντισύλληψης και άμβλωσης, στην κριτική της αντιμετώπισης στην ανάπτυξη καταφυγίων για κακοποιημένες γυναίκες, στην καταγγελία πατριαρχικών πρακτικών στους ίδιους τους χώρους εργασίας των κοινωνικών υπηρεσιών.

2.4 Σοσιαλιστικός Φεμινισμός

Αναπτύχθηκε παράλληλα με το εργατικό κίνημα στις καπιταλιστικές χώρες και συνδέεται με τα αριστερά ρεύματα. Το γυναικείο κίνημα απασχόλησε από την αρχή το εργατικό κίνημα. Ενώ βασική αρχή του Μαρξισμού - Λενινισμού και των αριστερών κομμάτων αποτελεί την ισότιμη αντιμετώπιση των γυναικών, η προσφορά των συγγραφέων και των σύγχρονων μαρξιστών ως τώρα αγνοούν την κοινωνική παράμετρο φύλο αφήνοντας έτσι έξω από την θεωρία και την πρακτική της κομμάτια των προσωπικών σχέσεων και της οικογένειας. Μόνο στο έργο του Engels γίνονται αναφορές σ' αυτά τα θέματα χωρίς να επιδέχεται κριτική. Τα κομμουνιστικά κόμματα αντιμετώπιζαν τον φεμινισμό ως διασπαστικό στοιχείο για το εργατικό κίνημα και κάθε καταγγελία για ανισότητα εις βάρος των γυναικών δεν εύρισκε καμία λύση μέσα στις ίδιες τις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού πράγμα που καθυστέρησε την ανάπτυξη του προβληματισμού.

Μετά το 1960 αναπτύχθηκε ο προβληματισμός γύρω από θέματα φεμινιστικού ενδιαφέροντος με την ταυτόχρονη προσπάθεια να ενημερωθεί θεωρητικά και πρακτικά το αριστερό κίνημα ώστε να απεγκλωβιστεί από τις σεξιστικές και πατριαρχικές στρεβλώσεις.

Έτσι σήμερα βλέπουμε το θετικό αποτέλεσμα από την μία ότι η φεμινιστική σκέψη εμπλουτίζεται από την μαρξιστική θεώρηση σε θέματα κοινωνικής δομής και κοινωνικής αλλαγής και παράλληλα διευρύνει η μαρξιστική σκέψη κατανοώντας τη σημασία της κοινωνικής αναπαραγωγής και της διείσδυσης του κράτους στον χώρο των ιδιωτικών σχέσεων, της οικογένειας και της τοπικής κοινότητας.

Έτσι η σχέση του Κράτους Πρόνοιας - Κοινωνικής αναπαραγωγής και οικογένειας σε σύνδεση με την προώθηση μορφών καταμερισμού και ανισότητας των δύο φύλων, φέρνει στο προσκήνιο με νέα ένταση θεμελιακά και κάπως παραμελημένα ζητήματα της μαρξιστικής ανάλυσης (όπως η διαλεκτική σχέση βάση και εποικοδομήματος, η διάσπαση του όλου σε σφαίρες και η συνακόλουθη αντιπαράθεση επιπέδων - του οικονομικού από το πολιτικό, του ιδιωτικού από το δημόσιο κ.λ.π. - ο ρόλος των αξιών και της κοινωνικής συνείδησης στην κοινωνική αλλαγή). Σε σχέση με τη σοσιαλιστική κοινωνία, ιδιαίτερα σήμερα, στο φως της σοσιαλιστικής ανασυγκρότησης, καθιστά επιτακτική την ανάγκη κατανόησης των

προβλημάτων οργάνωσης της κοινωνικής αναπαραγωγής και της ανάπτυξης μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας της φροντίδας (Ολγα Στασινοπούλου “Κράτος Πρόνοιας” 1997 σελ. 127 εκδ. GUTENBERG).

Από την εξέλιξη του σοσιαλιστικού φεμινισμού διακρίνουμε δύο φάσεις:

Στην πρώτη επιχειρείται η σύνδεση της ανισότητας των δύο φύλων και της κοινωνικής καταπίεσης των γυναικών με τη λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος και τις ανάγκες του κεφαλαίου και της κυρίαρχης αστικής τάξης. Η ανάλυση επικεντρώνεται στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης και στη σημασία της οικιακής εργασίας, που συμβάλλει έμμεσα στην επίτευξη κέρδους, ενώ επισημαίνεται η διπλή εκμετάλλευση της γυναικείας εργατικής δύναμης στον αναπαραγωγικό ρόλο μέσα από την οικογένεια και στην παραγωγή, όπου μάλιστα αποτελεί σημαντικό κομμάτι του εφεδρικού στρατού του κεφαλαίου. Ένα μεγάλο μέρος του προβληματισμού, στον οποίο παίρνουν μέρος γυναίκες και άντρες, αφορά τα θέματα της οικιακής εργασίας και του οικογενειακού μισθού (Stacey M. 1981, Stacey M. & Price M. 1981, Barrett M. & M. McInitosh 1982, M. Molyneux 1979).

σημειώση (6.128)

Στη δεύτερη φάση διευρύνεται ο ορίζοντας στην κοινωνική αναπαραγωγή, ενώ η περισσότερη έμφαση δίνεται σε θέματα αναπαραγωγής κοινωνικών σχέσεων και στη σχέση του Κράτους Πρόνοιας με την οικογένεια και την τοπική κοινότητα σε ζητήματα φροντίδας και κάλυψης αναγκών. Υποστηρίζεται μάλιστα ότι δεν νοείται η μελέτη της κοινωνικής πολιτικής χωρίς την μελέτη του θέματος της κοινωνικής αναπαραγωγής ευρύτερα και όχι μόνο σε σύνδεση με την παραγωγή.

Η κοινωνική αναπαραγωγή δεν προσεγγίζεται μόνο ως αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, αλλά και “ως το σύνολο των κοινωνικών διαδικασιών δημιουργίας και διατήρησης της ανθρώπινης ζωής. Αυτό συμπεριλαμβάνει τη σύλληψη γέννηση και φροντίδα των παιδιών, καθώς και τη φροντίδα των εργαζόμενων και άλλων μελών σε καθημερινή βάση. Επίσης η αναπαραγωγή της ανθρώπινης ζωής σημαίνει αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων και της ανθρώπινης συνείδησης. Αντανακλούν τις παραγωγικές σχέσεις αλλά δεν καθορίζονται πλήρως από αυτές” (G. Pascall 1986 Social Policy, A. Feminist Analysis “Tavistock Publications” 6.24).

Κεντρικής σημασίας ζήτημα αποτελεί η διάκριση σε ρεφορμιστικά και επαναστατικά αιτήματα. Η επικέντρωση σε άμεσες μορφές πάλης με στόχο την καλυτέρευση των συνθηκών ζωής και εργασίας των γυναικών και η υποστήριξη της διεύρωσης των κρατικών παροχών κατακρίθηκε αρκετές φορές σαν ρεφορμιστική και κοντόφθαλμη τακτική. Συχνά το γεγονός ότι ο γυναικείος πληθυσμός υποστήριξε μέτρα οργάνωσης της αγοράς εργασίας που το αριστερό κίνημα θεωρεί επίθεση - όπως η καθιέρωση του θεσμού της μερικής απασχόλησης ή της ελαστικής απασχόλησης - προκάλεσε δυσφορία του οργανωμένου κομματικού και συνδικαλιστικού κόσμου. Τελικά, πάνω σε αυτό το επίμαχο θέμα της αντιπαράθεσης μιας στρατηγικής απόσπασης άμεσων βελτιώσεων και βραχυπρόθεσμης σταδιακής αντιμετώπισης, με την πάλη, μακροπρόθεσμα, για θεμελιακή αλλαγή του συστήματος που περιέχει τη βάση της γυναικείας καταπίεσης, οικοδομείται η σύγχρονη προσέγγιση στη σχέση Κράτους Πρόνοιας και φεμινιστικής Πρακτικής.

Η Μαζίμ Μουλυνώ διακρίνει ανάμεσα σε “πρακτικά συμφέροντα” και “στρατηγικά συμφέροντα” από την σκοπιά του φύλου. Η υιοθέτηση π.χ. από τις γυναίκες της ελαστικής απασχόλησης και της μερικής απασχόλησης ανταποκρίνεται στις υπαρκτές και άμεσες ανάγκες μέρους του γυναικείου πληθυσμού σ’ ένα κοινωνικό σύστημα όπου έχουν το κύριο αναπαραγωγικό βάρος ως σύζυγοι και ως μητέρες. Συγχρόνως μακροπρόθεσμα εδραιώνει και αναπαράγει το καθεστώς το οποίο διαμορφώνει την καταπίεσή τους. Δεν μπορεί ωστόσο να αγνοήσει κανείς την αμεσότητα των αναγκών σε μια δεδομένη πραγματικότητα. (βλ. παρ. 6.130)

2.5 Ο Μαύρος Φεμινισμός

Διαμορφώθηκε από τις εμπειρίες των μαύρων γυναικών στις ΗΠΑ και στην Βρετανία εξ’ αιτίας των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν που έχουν σχέση με τον ρατσισμό των λευκών γυναικών και τον σεξισμό των μαύρων ανδρών. Το Κράτος Πρόνοιας δέχεται κριτική επειδή ως γυναίκες και ως μητέρες έρχονται σε διαρκή επαφή με τον μηχανισμό του. Μέσα στα πλαίσια του αντιρατσιστικού αγώνα αποτελεί το κοινωνικό κομμάτι που αναφέρεται περισσότερο στις ρατσιστικές πρακτικές της κοινωνικής πολιτικής.

Ο Μαύρος Φεμινισμός αναγνωρίζει ότι οι βασικές φεμινιστικές θέσεις είναι ανεπαρκείς και ότι οι μαύρες γυναίκες δεν έχουν να παρουσιάσουν αγώνες όπως θα

έπρεπε ενάντια στο σύστημα της δουλείας, στον ιμπεριαλισμό και τον ρατσισμό. Η πατριαρχία βιώνεται διαφορετικά από τους μαύρους άνδρες και γυναίκες. Οι άνδρες δεν βιώνουν προνομιακή θέση όπως οι λευκοί άνδρες έναντι των γυναικών και όσον αφορά τις μαύρες γυναίκες η εμπειρία της πατριαρχίας περνάει μέσα από την έκφραση του ρατσισμού και του σεξισμού.

Στη σχέση τους με το Κράτος Πρόνοιας οι μαύρες γυναίκες δέχονται αρνητικά μηνύματα, καθώς η αντίληψη που επικρατεί μέσα στα πλαίσια του ρατσισμού είναι ότι δεν υπάρχει τίποτε που να αξιολογείται ως καλό, ωραίο ή χρήσιμο στις ιδιότητες του φύλου τους. Το μόνο που υπάρχει είναι ο φόβος του κινδύνου ότι θα γεννηθούν περισσότεροι μαύροι. Επομένως η σχέση τους με το κράτος δεν μπορεί να είναι θετική, αφού δεν αναγνωρίζονται ίσες ούτε σαν πολίτες, ούτε σαν γυναίκες έχουν το βαθμό της κοινωνικής εξύψωσης που επιφυλάσσει η λευκή κοινωνία στα πρότυπά τους. Ενώ αντίθετα από την πολιτική που επιδρά σε θέματα γυναικείας σεξουαλικότητας και αναπαραγωγικού ρόλου, η καταπίεση των λευκών γυναικών στηρίζεται στον συνδυασμό εξιδανίκευσης και εκμετάλλευσης γυναικείων ρόλων, ιδιαίτερα της μητρότητας.

Οι μαύρες γυναίκες ως μεγάλο εμπόδιο αντιμετωπίζουν στους αγώνες τους τον ρατσισμό των ομοφυλόφιλων λευκών. Αλλά και οι μαύροι άντρες δεν αντιμετωπίζονται ισότιμα με τους λευκούς άνδρες. Συχνότερα λοιπόν διαπιστώνουμε ότι εκδηλώνεται αλληλεγγύη μεταξύ μαύρων ανδρών και γυναικών παρά μαύρων και λευκών ανδρών.

Στους αγώνες των μαύρων ανθρώπων ενάντια στη δουλειά και το ρατσισμό η οικογένεια αποτελεί πηγή δύναμης και φορέα συμπαράστασης όχι μόνο χώρο εδραίωσης της ανισότητας των φύλων. Για τις μαύρες φεμινίστριες η σχέση τους με τους άντρες είναι ένα κράμα αλληλεγγύης στον κοινό τους αγώνα όσο και σύγκρουσης καθώς παλεύουν μαζί τους ενάντια στο ρατσισμό τους (F. Williams 1989 στο Ο. Στρατινινοπούλου (επιμέλεια) *Γυναίκες και Κοινωνία*, σ. 112-113).

Το Κράτος Πρόνοιας αναπαράγει αρνητικούς μύθους για τη γυναικεία μαύρη σεξουαλικότητα και την μαύρη οικογένεια κάνοντας κριτική στείρα στην προσπάθειά τους για επιβίωση, προσπαθώντας τα μέλη της μαύρης οικογένειας να επιβιώσουν σε αντίξοες συνθήκες διατηρώντας την πολιτιστική τους ταυτότητα σαν περιεργων και αντικοινωνικών πρακτικών. Συγχρόνως το Κράτος Πρόνοιας ωφελείται από την εκμετάλλευση αυτών των γυναικών ως φτηνό εργατικό δυναμικό στο μηχανισμό του

κατεβάζοντας έτσι το κράτος υπηρεσιών του. Στην Βρετανία και στις ΗΠΑ πολλές μαύρες γυναίκες εργάζονται στις υπηρεσίες υγείας και Πρόνοιας, ως ειδικευμένο ή και ανειδίκευτο προσωπικό με χαμηλούς μισθούς και αντικοινωνικά ωράρια. Έτσι παρατηρούμε να δημιουργούνται προβλήματα στην οικογένειά τους εξ' αιτίας των αντίξωων συνθηκών εργασίας και της έλλειψης μέριμνας που κατά κύριο λόγο γνωρίζαμε ότι αποδίδονται στην ανικανότητα και την έλλειψη στοργής και φροντίδας από το Κράτος Πρόνοιας.

Η πρόσφατη φεμινιστική ανάλυση από την πλευρά του κράτους Πρόνοιας σε συνδυασμό με την κριτική από την πλευρά του αντιρατσιστικού αγώνα αξιολογείται ως μια σημαντική προσφορά στην θεωρία της κοινωνικής πολιτικής, με επιπτώσεις στο επίπεδο πρακτικής εφαρμογής. Το άνοιγμα που έγινε στον τομέα της αναπαραγωγής και στην κατανόηση της σχέσης οικογένειας - κράτους φώτισε πλευρές που μέχρι τώρα έμεναν στο παρασκήνιο. Τώρα δεχόμαστε μηνύματα από τις σοσιαλιστικές χώρες για τη σημασία κατανόησης θεμάτων που αφορούν την οργάνωση της κοινωνικής αναπαραγωγής, το ρόλο των γυναικών και τη σχέση του κράτους με τους κύριους αναπαραγωγικούς θεσμούς.

Το φεμινιστικό κίνημα μολονότι της προσφοράς του για την κατανόηση της Κοινωνικής Πολιτικής και του Κράτους Πρόνοιας πάσχει ακόμα από κατακερματισμό - έκφραση των ιδεολογικών και πολιτικών διαφοροποιήσεων - που το εμποδίζει να προχωρήσει σε μια πιο ολοκληρωμένη ανάλυση. (σημ. 239)

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνοψίζοντας από τις αναλύσεις που επιχειρήθηκαν καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το Κράτος Πρόνοιας δεν είναι αποτέλεσμα παραχωρήσεων των κεφαλαιοκρατών, αντίθετα είναι κατάκτηση του εργατικού κινήματος. Θεμελιακά δικαιώματα όπως η κοινωνική περίθαλψη, η κοινωνική ασφάλιση και η ανακατανομή του εισοδήματος που συνιστούν την αξιοπρέπεια και τον σεβασμό προς τον άνθρωπο έγιναν μέριμνα του κράτους. Μεταπολεμικά τα μέτρα αυτά ανακούφισαν πλατιές μάζες των πληθυσμών.

Η σύγχρονη πραγματικότητα όμως έχει απογοητεύσει τις σημερινές κοινωνίες, αφού βλέπουν κατακτήσεις του εργατικού κινήματος η μια μετά την άλλη να καταπατώνται με την υποστήριξη και την ευλογία του Αστικού Κράτους με το να χαρίζεται στους κεφαλαιοκράτες. Όλα τα μέτρα που λαμβάνονται με την ψήφιση νόμων συνηγορούν υπέρ του κεφαλαιοκρατικού συστήματος με την στήριξη του κράτους, εις βάρος των μη προνομιούχων εργαζομένων.

Έτσι λοιπόν το Κράτος Πρόνοιας παρέχοντας σε βασικούς τομείς της ανθρώπινης ζωής χαμηλού επιπέδου υπηρεσίες όπως παιδεία, υγεία, ασφάλιση, αναγκαστικά στρέφει τους πολίτες του να αγοράσουν αυτές τις υπηρεσίες από τον Ιδιωτικό Κεφαλαιοκρατικό Τομέα, χωρίς αυτός να θεωρείται πάντα πανάκεια. Απόδειξη είναι ότι η παιδεία από την προσχολική έως και την τριτοβάθμια έχει περάσει στα χέρια των ιδιωτών. Στην υγεία το Κράτος Πρόνοιας δεν συμπληρώθηκε με την τεχνολογία, με συνέπεια ο μη προνομιούχος εργαζόμενος να αναγκάζεται να στραφεί στην ιδιωτική περίθαλψη. Εκτός του ότι η ιδιωτική περίθαλψη δεν αποτελεί πανάκεια αφαιρεί από τον μισθό του μη προνομιούχου εργάτη σημαντικό μέρος που δίνεται και ισοδυναμεί σε αγοραστική αξία ίσα - ίσα για την κάλυψη υλικών αναγκών προκειμένου το κεφαλαιοκρατικό σύστημα να αναπαράξει την εργατική δύναμη που του είναι αναγκαία.

Όσον αφορά το ασφαλιστικό και το συνταξιοδοτικό ζήτημα είδαμε πόσο ταλάνισε τους μη προνομιούχους εργαζομένους όχι μόνο στην χώρα μας αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο. Η δεύτερη ιδιωτική ασφάλιση έχει γίνει για όλους πια κοινή πεποίθηση. Έτσι παρατηρούμε οι Ασφαλιστικές Εταιρίες όλο και αυξάνονται με συνέπεια ο πλούτος να συσσωρεύεται σε πολύ λίγες πολυεθνικές εταιρίες με όλον τον αρνητικό κοινωνικό αντίκτυπο που σημαίνει κάτι τέτοιο. Επομένως στην

αισιοδοξία των μεταρρυθμιστών ότι το Κράτος Πρόνοιας θα αντιμετώπιζε ικανοποιητικά βασικές ανάγκες που απορρέουν από τα ανθρώπινα δικαιώματα αποδείχθηκε στην πράξη φρούδη ελπίδα.

Και για να προκαταλάβουμε την κάθε νεοφιλελεύθερη συντηρητική τάση που υποστηρίζει ότι σε μια πλουραλιστική και δημοκρατική κοινωνία η ελεύθερη αγορά έχει και αυτή την κοινωνική προσφορά της σπεύδουμε και απαντάμε: ότι ο ρόλος της ελεύθερης αγοράς ως ενός σημείου μπορεί να είναι θεμιτός και χρήσιμος. Το πρόβλημα αρχίζει όταν το ίδιο το κράτος ταυτίζεται με τον ιδιωτικό κερδοσκοπικό τομέα ξεκινώντας από την υποβάθμιση έως και κατάργηση των κοινωνικών υπηρεσιών. Τότε μόνον η ελεύθερη αγορά θα είχε και αυτή την κοινωνική προσφορά της στην συνείδηση των πολιτών, όταν θα αγόραζαν υπηρεσίες από καθαρή προτίμηση προς τον ιδιωτικό κερδοσκοπικό τομέα και όχι απόλυτη ανάγκη.

Οι φωνές διαμαρτυρίας που υψώνονται σε όλον τον κόσμο στο Σιάτλ, στο Γκέτενμπουργκ, στη Γένοβα και όπου αλλού ακολουθήσουν αντανακλούν το μέγεθος του προβλήματος θέλοντας να απαντήσουν στην καταπάτηση των κατακτήσεων του εργατικού κινήματος. Διεκδικούν όχι μόνο παλιές κατακτήσεις του εργατικού κινήματος που έχουν καταπατηθεί με αριστοτεχνικό τρόπο αλλά και νέες αναγκαίες σύμφωνα με την σύγχρονη πραγματικότητα που έφερε στο προσκήνιο, η τεχνολογία και η υψηλή ειδίκευση όπως π.χ. της ανεργίας, της καταστροφής του περιβάλλοντος κ.λ.π. και συμπυκνώνοντας τη συλλογιστική μας λέμε:

Η απόρροια του κράτους από την κοινωνική του βάση εκφράζει την ανάγκη της ίδιας της καπιταλιστικής κοινωνίας εγκλωβισμένης σε αδιάλυτες αντιθέσεις, και του κεφαλαίου ως συνόλου ανταγωνιστικών μονάδων για ένα φορέα εκφραστή και ρυθμιστή των συνολικών συμφερόντων, με ταξικά όμως κριτήρια και χωρίς να αντιστρατεύεται τις αρχές που αποτελούν τα θεμέλια ύπαρξής του. Επίσης σημαίνει ότι το ίδιο το κράτος ενσωματώνει στον μηχανισμό του τον ανταγωνισμό και την αναρχία του κεφαλαίου και τις ταξικές και άλλες διακρίσεις. Ο χαρακτήρας του ως μορφή εξουσίας και καταπίεσης δεν καταλύεται με την προώθηση μέτρων κοινωνικής πολιτικής, αντίθετα η εφαρμογή κοινωνικών προγραμμάτων αποτελεί ταυτόχρονα ωφέλημα και άσκηση κοινωνικού ελέγχου (Cinsburg 1979)

Το κράτος στο κοινωνικό του ρόλο εκλαμβάνεται: Ως χώρος ταξικών και άλλων διεκδικήσεων, αποτελεί τον κύριο πόλο σύγκρουσης συμφερόντων. Ως

σχηματισμό. Η Κοινωνική Εργασία αντιπροσωπεύει με την οποία πρέπει αναγκαστικά να πραγματωθεί η ιδεολογία της κυρίαρχης τάξης και τη μορφή με την οποία η ιδεολογία των υποτελών τάξεων πρέπει αναγκαστικά να αναμετρηθεί και να συγκρουσθεί. Τέλος η Κοινωνική Εργασία ως μηχανισμός αναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας όπως και οι υπόλοιπες ιδεολογίες δεν γεννιούνται μέσα στους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους, αλλά από τις κοινωνικές τάξεις που βρίσκονται σε διαρκή ταξικό ανταγωνισμό.

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- GOGKBURN (THE LOCAL STATE "pluto press") σ. 55, 1977
- COUCH I. The political Economy of the welfare σ. 127 London, Macmillan 1979.
- Mishra B. The welfare state in "open university press" σ. 74 1985.
- Pascall G. "Social policy, a Feminist Tavistock Publications" σ. 13, 1986.
- Fiona Williams (Social Policy A. critical introduction, policy press) σ.43, 1989

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Altuser Iuis 91983) Θέσεις Εκδ. Θεμέλιο Αθήνα
- Αντωνοπούλου Ν. Μαρία Θεωρία και ιδεολογία στη σκέψη των κλασικών της κοινωνιολογίας Εκδ. Παπαζήση.
- Ασημακοπούλου Μαρία & Όλγα Ζουρνάρη Κράτος Πρόνοιας και Κοινωνική Εργασία Εκλογή Απρίλιος 1984
- AICH 1973, Ανδρέας Ζωγράφος Κοινωνική Εργασία με Κοινότητα Θεωρία – πράξη – προβληματισμοί Β' Έκδοση Πάτρα 1997.
- Autorencollectiv 1971, Ανδρέας Ζωγράφος Κοινωνική Εργασία με Κοινότητα Θεωρία – πράξη – προβληματισμοί Β' Έκδοση Πάτρα 1997.
- BARREW M and MCINTOSH M. 1982. Ο Στασινόπουλος Κράτος πρόνοιας GUTENBERG 1997.
- BARON/WANTWE 1976, Ανδρέας Ζωγράφος Κοινωνική Εργασία με Κοινότητα Θεωρία – πράξη – προβληματισμοί Β' Έκδοση Πάτρα 1997.
- Γκυρβίτς Ζωρζ Μελέτες για τις κοινωνικές τάξεις Εκδ. GUTENBERG 1986
- JOUHY, Ανδρέας Ζωγράφος Κοινωνική Εργασία με Κοινότητα Θεωρία – πράξη – προβληματισμοί Β' Έκδοση Πάτρα 1997.
- CASPAR VOCHT (1752 – 1839) Ανδρέας Ζωγράφος Κοινωνική Εργασία με Κοινότητα Θεωρία – πράξη – προβληματισμοί Β' Έκδοση Πάτρα 1997.
- CLARG C and DEAR M. 1984 State Apparatus (Allen and Ghwin) Ο. Στασινοπούλου, κράτος Πρόνοιας GUTENBERG 1997.
- COLLARD D. The New Right: critique Ο. Στασινοπούλου, κράτος Πρόνοιας GUTENBERG 1997.

- HOLLSTEIN 1973, *Ανδρέας Ζωγράφος Κοινωνική Εργασία με Κοινότητα Θεωρία – πράξη – προβληματισμοί Β΄ Έκδοση Πάτρα 1997.*
- HOLLOWAY J. and Piccioto S. (eds) 1977 *Capital crissis and the state (Capital and class) No 2 Summer 77, Ο. Στασινοπούλου, κράτος Πρόνοιας GUTENBERG 1997.*
- KURT LENG πολιτική Κοινωνιολογία Εκδ. παρατηρητής 1990.
- KEESE 1951, *Ανδρέας Ζωγράφος Κοινωνική Εργασία με Κοινότητα Θεωρία – πράξη – προβληματισμοί Β΄ Έκδοση Πάτρα 1997.*
- KHELLA TEIL, *Ανδρέας Ζωγράφος Κοινωνική Εργασία με Κοινότητα Θεωρία – πράξη – προβληματισμοί Β΄ Έκδοση Πάτρα 1997.*
- MARX K 1978, *Το κεφάλαιο, Τόμος Ι, Σύγχρονη Εποχή Marshall, Λεξικό κοινωνικών Επιστημών UNESCO Μτφ. Κ. Φιλίνη – Ν. Γιανναάκη Αθήνα, Κάλβος 1973.*
- MACINTOSH M. 1977, *Reproduction and Patriarchy A. critique of Meillas Soux. Capital and class v.2, Ο. Στασινοπούλου, κράτος Πρόνοιας GUTENBERG 1997*
- Νομικού Αντωνία καθηγήτρια Εφαρμογών Σημειώσεις (Ειαγωγή στην Κοινωνική Εργασία
- NOWICKI 1973, *Ανδρέας Ζωγράφος Κοινωνική Εργασία με Κοινότητα Θεωρία – πράξη – προβληματισμοί Β΄ Έκδοση Πάτρα 1997.*
- O CONNOR 1973, *Ο. Στασινοπούλου, κράτος Πρόνοιας GUTENBERG 1997.*
- OSSOWSKI C.S.T Η ταξική δομή στην κοινωνική συνείδηση . *Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών UNESCO, Μτφ. Κ. Φιλίνη – Ν. Γιανναδάκη, Αθήνα Κάλβος 1973.*
- Πουλαντζάς Νίκος Πολιτική Εξουσία & Κοινωνικές Τάξεις τόμος Α΄ ΘΕΜΕΛΙΟ 1985.
- STACEM M. 1981 *The Division of Labour Revised or overcoming The Thuo Adams, in Practice and progress: British Sociology 1950-1980, by Abrams P, R. Deem et al (eds) London, (George Allen and Unwin), Ο. Στασινοπούλου, κράτος Πρόνοιας GUTENBERG 1997.*
- STACEY M. and PRICE M 1981, *Women Pwer and Politics London, Tavistrock Ο. Στασινοπούλου, κράτος Πρόνοιας GUTENBERG 1997.*
- SCIUSTER 1970, *Ανδρέας Ζωγράφος Κοινωνική Εργασία με Κοινότητα Θεωρία – πράξη – προβληματισμοί Β΄ Έκδοση Πάτρα 1997.*

- Στασινοπούλου Ο. 1988 Θέματα κράτους Πρόνοιας Πάντειο Πανεπιστήμιο Σημειώσεις Ο. Στασινοπούλου Κράτος Πρόνοιας GUTENBERG 1997.
- Στασινοπούλου Ο. The pole of the state in the modeling and Evolution of the family στο συνέδριο του CIF Βραύνα, Αύγουστος 1989.
- FRIENDLANDER / PFAFFENBERGER 1966, Ανδρέας Ζωγράφος Κοινωνική Εργασία με Κοινότητα Θεωρία – πράξη – προβληματισμοί Β' Έκδοση Πάτρα 1997.
- UNESCO Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών Ελλ. Παιδεία 1979.
- N. WENDT 1983, Ανδρέας Ζωγράφος Κοινωνική Εργασία με Κοινότητα Θεωρία – πράξη – προβληματισμοί Β' Έκδοση Πάτρα 1997.
- WILLIAMS F. 1989 Social Policy. A critical introduction, Polity Press, Ο. Στασινοπούλου Κράτος Πρόνοιας GUTENBERG 1997.

